

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

20. évfolyam, 2011. évi 4. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző

Szerkesztőbizottság: *Pomogáts Béla* (elnök), *Miskolczy Ambrus*, *Szarka László*, *Szász Zoltán*, *Tóth Ágnes*, *Doncsev Toso*, *Péntek János*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*, *Halász Iván*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*, Grafikai tervező: *Szabó János*. Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft. 1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82-83. Tel./fax: 225-2866. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár: 4800 Ft (áfá-val), külföldön 24 euro+12 euro (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 euro (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 1200 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal*.

Internet: www.lucidus.hu <http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás>
E-mail: cholnoky@mol.gov.hu

HU ISSN 1215–2684

Válogatásunk kiadványai

Acta Poloniae Historica (Lengyelország)	Nationales Papers (Anglia)
Annales historiques de la Révolution française (Franciaország)	Slavic Review (USA)
Český časopis historický (Csehország)	Sprache im technischen Zeitalter (Németország)
East European Quarterly (USA)	Südosteuropa (Németország)
Ethnic and Racial Studies (Anglia)	Südost Europa Mitteilungen (Németország)
Historický časopis (Szlovákia)	Südost-Forschungen (Németország)
	Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde (Ausztria)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

CIGÁNYOK, ZSIDÓK NÁLUNK ÉS KÜLFÖLDÖN

Békési Ágnes: Párhuzamos családrajzok	499
Paár Ádám: Cigány emberevők? Egy per tanulságai	537
Szász Antónia: A Bét Orim Reform Zsidó Közösség	550
Grünhut Zoltán: Intifáda francia földön	584

A MAGYAR NYELV HASZNÁLATA KÁRPÁTALJÁN

Márku Anita: Szituatív kódválasztás a kárpátaljai magyarok körében	600
--	-----

A SZLOVÁK KUTATÓINTÉZETRŐL

Kovács Anna: Az első magyarországi kisebbségi kutatóintézet	640
Kovács Anna: A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete konferenciakötete	621

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Gledhill, J.: Szembenezés a múlttal: Regionális integrációs és történelmi számvetés Közép- és Kelet-Európában (Juhász Gergely Ákos)	626
Bieber, F.: A koszovói háború, Szerbia NATO-bombázása, a szerb ellenzék és Milošević bukása (Komáromi Sándor)	634

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Ostrowska, E.: Vágyakozni a Másik után: a meghasonlott lengyel önkép regényben és filmen (Dézsi Tímea)	637
Geiger, T. – Šenocak, Z.: A török társadalom és irodalma kettős vonzásában: iszlám és globalizáció (Komáromi Sándor)	639

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Voyer, A.: Sokféleségre nevelve: a multikulturalizmus nyelvének megtanulása (Juhász Gergely Ákos).....	643
---	-----

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Flere, S. – Kirbiš, A.: A poszt-jugoszláv fiatalág Jugoszlávia képe 2009-ben (Juhász Gergely Ákos).....	647
Orlich, I. A.: Egy lappangó vallási konfliktus: súrlódások a görög katolikusok és az ortodoxok között Romániában (Dézsi Tímea)	649

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Richter, P.: Törökország és más célterületek: a lengyel külpolitika déli, délkeleti tájékozódása (Komáromi Sándor).....	652
--	-----

KISEBBSÉGI POLITIKA

Mötschel, M.: A faj a kontinentális európai jogi elemzésben (Juhász Gergely Ákos).....	654
---	-----

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Gabzdilová, S.: Az 1950. évi szlovákiai népszámlálás, a magyar kisebbség és a történelmi összefüggések (Császári Éva)	658
Weber, A.: A romániai németek elmaradt háború utáni kitelepítése (Komáromi Sándor)	661
Jarosz, D.: A paraszti származás mint a megbélyegzés forrása az 1945 utáni lengyel urbanizáció során (Juhász Gergely Ákos)	664
Matějů, P.: A CDU/CSU német- és keletpolitikája az Erhard-kormány idején (Császári Éva)	667
Kaiser, T. E.: A szövetségesek megbuktatásának vége: Franciaország, Ausztria és a háború bejelentése 1792. árpilis 20-án (Kakasy Judit).....	670
Rosental, P-A.: Bevándorlók, függetlenség, szociális jogok – Támogatás és kiutasítás Európában a XIX. századtól napjainkig (Kakasy Judit)	673

CONTENTS**ESSAYS****ROMA AND JEWS IN HUNGARY AND ABROAD**

Békési, Ágnes: Parallel family descriptions	499
Paár, Ádám: Gypsy cannibals? The lessons of a process	537
Szász, Antónia: The Jewish Bét Orim Reform Community	550
Grünhut, Zoltán: Intifada in France	584

THE USE OF THE HUNGARIAN LANGUAGE IN TRANSCARPATHIA

Márku, Anita: Situational choice of codes among the Transcarpathian Hungarians	600
--	-----

THE SLOVAKIAN RESEARCH INSTITUTE

Kovács, Anna: The 20 years anniversary of the Research Institute of the Slovaks of Hungary	640
Kovács, Anna: Proceedings of the conference held by the Research Institute of the Slovaks of Hungary	621

REVIEWS**NATIONAL IDENTITY, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES**

Gledhill, J.: Integrating the past: regional integration and historical reckoning in Central and Eastern Europe (Juhász, Gergely Ákos)	626
Bieber, F.: The war in Kosowo, the bombardment of Serbia by NATO, the Serbian opposition and the fall of Milošević (Komáromi, Sándor)	634

NATIONAL AND ETHNIC LITERATURES

Ostrowska, E.: Desiring the Other: The Ambivalent Polish Self in Novel and film (Dézsi, Tímea)	637
Geiger, T.-Šenocak, Z.: The double attraction of Turkish society and literature: Islam and Globalisation (Komáromi, Sándor).....	639

LANGUAGE USE OF MINORITIES

Voyer, A.: Disciplined to diversity: learning the language of multiculturalism (Juhász, Gergely Ákos)	643
---	-----

CULTURE OF MINORITIES

Flere, Sergej-Kirbiš, Andrej: The Image of Yugoslavia among Post Yugoslav Youth in 2009 (Juhász, Gergely Ákos)	647
Orlich, I. A.: Understanding Latent Religious Conflict: The Case of Frictions Between the Greek Catholic and Orthodox Churches in Romania (Dézsi, Tímea)	649

COOPERATION OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN PEOPLES AND STATES

Richter, P.: Turkey and other target areas: southern and south-eastern orientation of the Polish foreign policy (Komáromi, Sándor)	652
--	-----

MINORITY POLICY

Mötschel, M.: Race in mainland European legal analysis: towards a European critical race theory (Juhász, Gergely Ákos).....	654
---	-----

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

Gabzdilová, S.: The 1950 census, the Hungarian minority in Slovakia and the historical relationships (Császári, Éva)	658
Weber, A.: The deportation of the Germans of Romania did not take place after the war (Komáromi, Sándor)	661
Jarosz, D.: 'Peasantness' As An Element Of Stigma Within The Polish Urban Expanse Post-1945 (Juhász, Gergely Ákos)	664
Matějů, P.: The German and east-policy of CDU/CSU during the Erhard government (Császári, Éva).....	667
Kaiser, T.: The end of the alliance: France, Austria and the declaration of war on the 20 th of April 1792 (Kakasy, Judit)	670
Rosental, P.A.: Immigrants, independence, social rights – support and expulsion in Europe from the 19th c to present days (Kakasy, Judit)	673

TANULMÁNYOK***Cigányok, zsidók nálunk és külföldön******Békési Ágnes*****Párhuzamos családrajzok**

A romungro és az oláh cigány iskolás gyerekek szocializációjának sajátosságai, hasonlóságai és eltérő vonásai

Parallel family descriptions

The author analyses the characteristics of the socialisation of Romungro (Hungarian) and Wallachian Roma school children observed by the methods of cultural anthropology (participating observation) and social anthropology (unstructured interview) comparing the results obtained in the two groups. Though according to the majority society both groups are Roma, the Wallachian Roma consider themselves the real ones and the Romungros Hungarian. There are more schooled, knowledgeable young people among the Romungro who are more successful in looking after their own interests.

Bevezetés

A magyarországi cigány népesség jelenleg három kisebb csoportra osztható. A kb. félmillióra becsült populáció 70%-a romungro, 20%-a oláh cigány és 10%-a beás cigány.

A *romungrok* vagy más néven magyar cigányok a XIV. század óta élnek Magyarországon, a leginkább integrálódott részét képezik a cigányságnak. Anyanyelvük a magyar nyelv, melyet esetenként számos cigány szóval is vegyítenek és sajátos, kissé éneklő intonációval használnak.

Az *oláh cigány* csoportok a XVIII. század környékén érkeztek hazánkba. Kevésbé integrálódtak, az idős és középkorúak cigány nyelven beszélnek, de kívülállókkal magyarul is tudnak kommunikálni. A fiatalok és a gyerekek inkább a magyar nyelvet beszélnek, de a legtöbb családban értenek cigányul, ha nem is szívesen nyilvánulnak meg ezen a nyelven.

A *beás cigányok* a XIX. század második felében telepedtek le Magyarországon. Ők Romániából jöttek, az ott akkor (1856-ban) megszűnő rabszolgaság nehéz körülményei elől menekülve. Egy archaikus román dialektust beszélnek.

A magyar cigányok elsősorban észak-kelet Magyarországon élnek, az oláh cigányok a keleti régiókban, a beás cigányok pedig Baranya megyében. Ez természetesen nem zárja ki, hogy az ország más vidékein ne éljenek ki-

sebb csoportokban, kis falvakban magyar- oláh vagy beás cigányok, annyi azonban bizonyos, hogy egymással nem keverednek, külön utcákban, város- vagy falurészekben élnek. Ennek ellenére ritkán létrejönnek vegyes házasságok, ezeket azonban mindhárom cigány közösség rossz szemmel nézi.

Sokkal inkább elfogadják a gádzsókkal (magyarokkal) kötött vegyes házasságot, mint a másik cigány közösségbe való beházasodást. Értelem-szerűen a magyar cigányság körében volt a leggyakoribb és ma is gyakori a magyarokkal kötött házasság, bár az ő köreiken belül a zenész cigányok inkább egymás között házasodnak.

Jelen tanulmány a magyar cigány és az oláh cigány családok gyerek-nevelési szokásaival, szocializációs stratégiáival foglalkozik. Elsősorban arra a kérdésre kerestem a választ az interjúk elkészítése során, hogy ebben a két népcsoportban milyen szerepe van a gyerekeknek a családon belül és a szülők hogyan viszonyulnak a gyermekintézményekhez. Mennyire tartják fontosnak az iskolába-óvodába járást, s mennyire követik nyomon a gyerekek családon kívüli életét. Természetesen ezeknek a fő kérdéseknek a feltárása kapcsán a családok életének más vonatkozásaira is fény derült, s amennyiben ez hatással volt-van a gyerekek életére, ezeket a sajátosságokat is tárgyalom.

A kutatás módszerei

Vizsgálatomban a *kulturanropológia* és a *szociálanropológia* módszereit használtam fel. Az előbbiből a résztvevő megfigyelés, az utóbbiból pedig a strukturálatlan interjú eszközeit vettem át.

Az interjúkat magnó nélkül készítettem, utólagos lejegyzéssel. Ennek az volt az oka, hogy úgy láttam, a magnó használata sokkal inkább a hitelesség rovására ment volna, mint saját emlékezetem esetleges hibái. A magnó nélküli interjúzás technikáját több éven keresztül sajátítottam el, s a tanulást kísérő kontrollinterjúk során bebizonyosodott, hogy a lényeges szövegrészeket szó szerint képes vagyok megjegyezni és utólag föl-jegyezni akár három-négy órás interjú esetén is. Az utólagos lejegyzésnek az a másik nagy előnye, hogy a verbális tartalmak mellett rögzíteni tudom a metakommunikációt, a nem verbális jelzéseket és a családtagok közötti interakciókat is. Így a résztvevő megfigyelés által szerzett tapasztalatok is beépülnek az interjúba, nem csupán a pusztán verbális közlés.

Ez a cigány családok esetében annál is inkább fontos, mert ebben a kultúrában ismeretlen jelenség a többiektől való elvonulás. Az interjú mindig családi körben zajlik, az idegen látogató hírére minden családtag elő-

kerül, körbeülik, körbeállják a kérdezőt és folyamatosan kommunikálnak. Egymással is és a vendéggel is. Ez tehát inkább egyfajta sajátos csoport-munka, semmint interjúzás.

Gádzsó (nem cigány) családok esetében magától értetődően lehet az a munkamódszert alkalmazni, hogy a kérdező megkéri az anyát vagy az apát, hogy vonuljanak külön a többiektől az egyik szobába vagy a konyhába, hogy nyugodtan tudjanak négy szemközt beszélgetni. Ezt a kérést a nem cigány családokban természetesnek tartják. Tudniillik a négy szemközti, kétszemélyes beszélgetésnek ebben a kultúrában hagyománya van. Gyakran beszélgetnek az egyes családtagok négy szemközt, s az is gyakori, hogy ezekből a „felnöttes” beszélgetésekből kizárják a gyerekeket. Vagy egyenesen megkérlik őket, hogy menjenek a szobájukba vagy az udvarra, vagy úgy intézik a találkozást, hogy a gyerekek ne legyenek otthon. Esetleg olyan feladatot, játékot adnak nekik, amit csak a felnöttes társaságán kívül tudnak elvégezni. Gyakran interjúztam úgy nem cigány felnöttekkel, hogy azok megkérték a gyerekeket, menjenek a szobájukba, vagy ki a konyhába, s ezt követően gondosan becsukták utánuk az ajtókat.

A cigány családok lakásaiban mindig minden ajtó nyitva van, hagyományos formában, egyetlen közös térben élnek, akkor is, ha a lakás több helyiségből áll. (Számos olyan, oláh cigányok lakta cigánytelepen is jártam, ahol – nyár lévén – az ajtókat kivették a tokból, s a bejárati ajtót is csak egy függöny helyettesítette.) A kétszemélyes, négy szemközti beszélgetés nem tartozik a kommunikációs repertoárba. Beszélgetni együtt szoktak, minden jelen lévő családtag részvételével a gyerekeket is beleértve. A gyerekeket soha, semmilyen indokkal nem távolítják el a felnöttes közeléből. Az a természetes, hogy a gyerekek állandóan a felnöttes társaságában vannak, részt vesznek az éjszakába nyúló családi-rokoni rendezvényeken is. Ha pedig egy idegen szociológus jelenik meg, az olyan nagy esemény, hogy abból a gyereket kizárni egy felnöttenek sem jut eszébe.

Ebből következően minden interjú családi körben készült, körbeültük az asztalt, vagy körberaktuk a székeket. A beszélgetések közben zajlott a jövés-menés, a gyerekek enni kértek, szomszéd nyitott be. Mindennek a pusztán magnós felvétele igen szegényes képet nyújtott volna az esemény jellegéről. Nem beszélve a technikai jellegű nehézségekről.

A fentiek miatt *nem annyira interjúkat kellett utólag lejegyezni, mint inkább egy-két órás csoportfolyamatot*. Ebben a feladatban nagy segítségemre volt az a tíz éves tapasztalat, melyet kiképző csoportokban szereztem. Négy évig lehettem *Mérei Ferenc* pszichodráma kiképző csoportjának tagja, ezt követően *Fonyó Ilona* és *Barcsi Magdolna* szabadinterakciós kiképző csoportjába jártam szintén négy évig. Majd *Luszt Iván* esetszövegbeszélő csoportját látogattam két évig. Mérei Ferentől igen alapos képzést kaptunk az interjú-

készítési és lejegyzési technikákra vonatkozóan, csoportközegben. A nyolcvanas évek második felében pedig *Somlai Péter* vezetésével egy munkacsoportban dolgoztuk ki a családok körében történő interjúzás módszereit.

Éppen ezért munkamódszerem alapvetően különbözik a szociológiai vagy akár szociográfiai módszerektől. A megszerzett információkat ugyanis nem egy előzetes hipotézissel vettem össze, ahogyan a szociológiai felmérések során szokás, s nem pusztán a személyes benyomásaimat gyűjtöttem egybe, ahogyan egy szociográfus dolgozik.

A csoportdinamika szabályait figyelembe véve dolgoztam a családokkal mint csoportokkal, s magát a csoportfolyamatot jegyeztem le és elemeztem, utólagos észrevételeimet és reflexióimat is figyelembe véve. Ezek az utólagos észrevételek és reflexiók beépültek a lejegyzett szövegbe, tehát a végeredmény a családtagok s jómagam közös munkája a lapján jött létre. A tapasztalati anyag tehát, ami alapján a tanulmányt írom, nem egy-egy „objektív” interjú, sem nem egy par excellence szubjektív megfigyelés. Nem is a kettő keveréke, hanem egy igen sajátos, a csoportfolyamat mozzanatait nyomon követő lejegyző-reflektáló-elemző munkaszöveg. Ez pedig kifejezetten a pszichológia csoportelmélet-módszer munkamódjával rokon.

Ezen kívül figyelembe kellett vennem, hogy egy *számomra idegen kultúrában mozogok*, s interjúalanyaim is idegenként aposztrofálnak. (Gyakran előfordult, hogy rögtön a beszélgetés elején megkérdezték tőlem, cigány vagyok-e. Ha ez nem történt meg, nyilvánvaló volt számukra, hogy nem vagyok az, s ilyenkor mintegy szívességgént mondták el nekem, hogy „a cigányoknál ez meg ez így szokás.”)

Az oláh cigány családoknál különösen a gyerekek igen nagyra értékelték, amikor kiderült, hogy jó néhány szót tudok cigányul. Ez annak a jelzése volt, hogy komolyan érdeklődöm a kultúrájuk iránt, s természetesenek vették, hogy sok mindent nem tudok a hagyományokról, szokásokról. Bár igyekeztem a szakirodalomból alaposan tájékozódni, témámmal kapcsolatban igen kevés felhasználható írott anyagot találtam.

*A családokkal készített interjúk tehát egy tanulási folyamat egyes állomásai is voltak, ahol minden egyes beszélgetés újabb és újabb ismeretekkel bővítette a tudásomat. Ezért az egyes interjúk igen nehezen összehasonlíthatók, összevethetők. Természetesen kidolgoztam egy interjú-vezérfonalat, de ezen minden egyes beszélgetés után módosítanom kellett. Kívülálló voltam egy idegen kultúrában, amely ugyan barátsággal befogadott, de a velem kapcsolatos bizalom megnyilvánulásai mellett az információk és a közlések az idegennek szóló információk és közlések maradtak. Ilyen formán tehát munkám az idegen kultúrákat leíró *antropológusok munkájához hasonlít*, akik elfogulatlanul és értékítélet nélkül jegyzik le mindazt, amit tapasztalnak, ahogyan velük az interjúalanyok kommunikálnak.*

A fentiek alapján talán nem meglepő, ha kutatásom egyik alaptétele az, hogy *a cigányságnak önálló kultúrája van*, tehát a különböző társadalmi helyzetű és rétegzettségű cigány közösségeknek vannak közös hagyományaik, szokásaik, melyek más kisebbségre vagy a többségi társadalom csoportjaira nem jellemzőek. Ezek nem föltétlenül a néprajz vagy a szociológia eszközeivel feltárható szokások és hagyományok.. Inkább a *kommunikáció, az együttélés, az életmód, a világ szemlélésének és megértésének sajátos módjai. J. Habermas* kifejezésével élve az „*életvilág*” sajátosságai. Ezt pedig sikeresebben lehet feltárni az antropológia és a pszichológia módszereivel.

A családok kiválasztásának módszerei

Dolgozatom jellegéből adódik, hogy nem alkalmazhattam a szociológia klasszikus, véletlen számokon alapuló mintavételi módszerét.

Elsősorban azért, mert a többségi társadalom tapasztalható előítéletessége miatt a cigány családok jó része csak bizalmas körben vállalja cigányságát. Még az oláh cigány családok esetében sem (mely körben sokkal gyakoribbak a szembetűnő rasszjegyek) fordul elő gyakran, hogy a cigány identitást válogatás nélkül, minden helyzetben vállalná.

Ezért olyan közvetítő személyeket kellett keresnem, akikkel a családok bizalmas viszonyban vannak, és akik engem bizalommal tudtak az érintettek figyelmébe ajánlani. Budapesten és vidéken is találtam néhány olyan tanárt, akik szeretettel foglalkoznak a cigánygyerekekkel is, s ezért a családok befogadták, sőt tisztelik őket. Megismerkedtem cigány tanárokkal is, akik jól ismerik a hozzájuk járó gyerekek szüleit. A **Rádió C.** munkatársaitól is értékes segítséget kaptam. Amikor alkalmam volt, használtam az ún. „**hólabda**” **módszert**, vagyis a már megismert családok révén jutottam el újabb interjúalanyokhoz.

Ily módon 2004. tavaszától húsz interjút ill. megfigyelési jegyzőkönyvet készítettem romungro és oláh cigány családokkal. Tíz interjú magyar cigányok, tíz pedig oláh cigány családok körében zajlott. Elemzésemhez felhasználtam annak a harmincöt interjúnak az anyagát is, melyeket zenész cigány családokkal készítettem 2002 és 2003-ban.

Az interjúk részben Budapesten, részben pedig Hajdú-Bihar megye egyik kisvárosában és az attól húsz kilométerre fekvő faluban készültek. A települések nevét (Budapest kivételével) megváltoztattam, az interjúalanyok családi nevét kezdőbetűvel jelzem. Ők valamennyien beleegyeztek abba, hogy a beszélgetések alapján írásos munkát készítek.

Romungro cigány családok

1. Zenész cigány családok

A zenész cigányok a magyarországi cigányság körében „elit rétegeként” vannak aposztrofálva. A magyar cigányok nagy része már a XV. századtól kovácsként, vályogvetőként, zenészként kereste a kenyerét. Minden falunak, városnak igen hamar kialakult legalább egy cigányzenekara. A földesurak, nagyurak, számos arisztokrata egy idő után saját zenekart tartott fenn, melynek tagjai az udvar libériáját viselték. Innen származik a mai cigányzenekarok un. „magyaros” viselete is. A földesúr, de különösen az arisztokrácia előszeretettel taníttatta is zenészeit. A XIX. században sok cigány zenész rendelkezett zeneakadémiai végzettséggel, tehát tanult, kottaolvasó emberek voltak, akik aztán saját gyerekeiket is taníttatták. Ez természetesen nem volt érvényes a szegény, falusi zenészekre, akik csak télen muzsikáltak, nyáron a földesúr földjein dolgoztak vagy kovácsmesterséget űztek. Sok falusi zenész volt egyben a falu kovácsa is. A muzsikus mesterségre maguk tanították gyerekeiket három- négy éves koruktól.

Magának a tanuláshoz korán kialakult a kultusza ebben a körben, hiszen hangszeres zenét játszani csak úgy lehet, ha valaki azt korai éveiben kezdi el tanulni. A városi, tehetős zenészek három éves koruktól maguk adták vonót gyerekeik kezébe, pár évig tanították őket, majd mesterekhez küldték. A gyerekek hét-nyolc éves koruktól tanoncoként már zenekarokban játszottak, s a kis zenészeknek nagy sikerük volt a hallgatóság körében. (Ezek családi zenekarok voltak, rokonokból verbuválódtak. Az apa együtt játszott fiaival.)

A szegényebb falusi zenészek az otthoni iskola után rokonokhoz, ismerősökhöz küldték tanulni a gyerekeket, természetesen csak a fiúkat. (A lányokat csak akkor taníttatták, ha nem volt fiú a családban.) Viszonyosági alapon pedig maguk is fogadtak tanoncokat a rokoni-baráti körből. Ily módon pénzbeli fizetség nélkül tudták képeztetni a fiatalokat. Ez a mód a premodern kor gyermeknevelési szokásainak a követése, hiszen az ipari forradalom előtt egész Európában a privát családi-rokoni kötelékeken belül zajlott a gyereknevelés, mivel a reguláris iskolarendszer nem alakult még ki.

A muzsikus családok körében mind a mai napig él az a hagyomány, hogy a zenetanulást családi, rokoni körben kezdik, s csak ezt követően jelentkeznek a gyerekek zeneiskolába. Azonban a cigány szülők nem egyszerűen elküldik a gyerekeket a zeneiskolába, hanem gondosan megválasztják a megfelelő tanárt, elkísérik a gyerekeket az órákra, sőt részt vesznek az órákon és segítenek az otthoni gyakorlásban is. Vagyis a zeneiskolát

egyfajta külső házi iskolaként kezelik, ellentétben a gádzsó (nem cigány) szülőkkel, akik megelégszenek egy-két szülői értekezlettel.

Óvodába nem szívesen küldik a gyerekeket, vagy ha mégis rákényszerülnek, igyekeznek őket korán hazavinni, lehetőleg úgy, hogy otthon ebédelhessenek. Ha az anya dolgozik, a gyerek a nagymamánál ebédel.

A reguláris iskolarendszer nem játszik olyan nagy szerepet a családok és a gyerekek életében, mint a zeneiskola. Ebben az esetben is fontosnak tartják, hogy a tanítónő kedves, elfogadó legyen, s szeretik előre megismerni, ha lehet, kiválasztani a tanítónőt. De a gyerekek iskolai előmenetelét már nem kísérik olyan figyelemmel, mint azt a zeneiskola esetében teszik. Sok gyerek az első néhány osztály ill. az alsó tagozat elvégzése után magántanuló lesz, s teljes figyelmét a zeneiskolai tanuláshoz szenteli. Akik az iskolában maradnak, nem törekednek arra, hogy jeles-jó tanulók legyenek. A jó jegyeket a zeneiskolában akarják megszerezni, a szülőket is ez érdekli jobban.

Tipikus jelenség, hogy az iskolából is hazaviszik a gyerekeket még ebéd előtt. Az anyák igyekeznek négy órás munkát vállalni, hogy minden nap főzhessenek. Ők viszik-hozzák a gyerekeket az iskolából, akkor is, ha az iskola a szomszéd utcában van. Ma már kevés az olyan jól kereső muzsikus apa, aki el tudja tartani öt-hat tagú családját. De az az ideális és követésre méltó példa ebben a körben, hogy ha lehet, az anya otthon marad és csak a családdal, a gyerekekkel tördök. Mivel az apák este dolgoznak, sokkal nagyobb mértékben vesznek részt a gyerekek nevelésében, tanításában, mint az a többségi társadalomban szokásos. Együtt gyakorolnak a gyerekekkel, eljárnak a zeneiskolai órákra, rendszeresen konzultálnak a tanárokkal.

A férfi-női szerepek igen körülhatároltak. A domináns szerep az apáé. Ez a fiatal házaspárok zömében is így van. Egy huszonnyolc éves fiatalasszony, M.G., arra a kérdésemre, hogy milyen szerepe van a családban a muzsikus-feleségnek, azt válaszolta, hogy „a férjem mellett és mögött”.

Megfigyelhetők bizonyos változások is a gyereknevelés terén. Fiatal szülők esetében már gyakoribb, hogy az általános iskolai előmenetelt is nagyobb figyelemmel kísérik, ellentétben az idősebb generációval. Ennek egyik oka az is

lehet, hogy cigány muzsikusként ma már igen nehéz megélni, lévén az éttermek nem tudják finanszírozni az élő zenét. A hazai közönség nem jár olyan gyakran étterembe, mit húsz évvel ezelőtt, cigány zenekarokat csak a külföldiek által látogatott éttermek szerződtetnek.

A családok érdeklődése tehát a komolyzene, a jazz vagy a szórakoztató zene felé fordult, az ezekre a pályákra képező iskolákhoz viszont fontos az érettségi is. Ezen kívül elterjedt az a szokás, hogy a zenei képzettség mellé a fiatalok egy másik szakmát is szereznek, tanárképzőt végeznek, informatikai képesítéshez jutnak. Megnőtt tehát ebben a körben az általános

nos- és középiskola presztízse. A muzsikuszülők számára ma már egyértelmű, hogy a reguláris iskolai oktatás is fontos, az ott tanúsított előmenetel meghatározza a gyerek későbbi életét.

Ezért igen komoly figyelmet fordítanak arra, hogy milyen színvonalú általános iskolába jár a gyerek. *Érzékenyen reagálnak, ha felvetődik a „felzárkóztató” vagy az „eltérő tantervű” osztály lehetősége.* Ők tudják, hogy az esetek többségében ez a régi kisegítő osztályok vagy iskolák rendszerével azonos, vagyis itt kevésbé képzett oktatók tanítanak, illetve enyhén fogyatékos gyerekek tanulnak. Tisztában vannak azzal is, hogy ezekben az osztályokban alacsonyabbak a követelmények, jóval kisebb, illetve lehetetlen a továbbtanulási tervek megvalósításának esélye.

Egy harminchárom éves anyával (O.G.) készített interjú során elhangzott, hogy a családnak szándékában áll kivenni a két első osztályos gyereket a kis létszámú, felzárkóztató osztályból, mert igen lassan haladnak, a dupla betűket áprilisban még nem tanulták, s a fiúk unatkoznak az iskolában. Mint kiderült, beszédhiba miatt küldte a nevelési tanácsadó ebbe az osztályba az ikreket, holott a mama hajlandó lett volna külön logopédushoz is járni velük. Az anya a beszélgetés idején éppen *különtanárt keresett*, aki fölkeszíti a gyerekeket arra, hogy egy másik, magasabb színvonalú iskolában szeptembertől elkezdhesék a második osztályt. Ez ügyben már fölkereste a kinézett iskola igazgatóját, hogy kérje a gyerekek felvételét. *Nem nyugodott bele a megkülönböztetésbe és főleg a szegregációba.* A fiúk jelenlegi iskolájába ugyanis csak cigányok járnak, főleg nemrég Budapestre költözött oláh cigány családok gyerekei. Az anya azt szeretné, ha fiai nem cigány gyerekekkel is együtt tanulhatnának. A fiúk egyébként hegedülni tanulnak, zeneiskolába is járnak. A nagypapa éttermi zenész, otthon gyakorol velük. Már négy éves korukban megvette nekik a kis hegedűket.

Igen jellemző a zenész szülőkre, s ez az idősebb generációra is érvényes, hogy *fontosnak tartják a vegyes osztályokat.* Vagyis ugyanolyan színvonalú és jellegű iskolai oktatásra tartanak igényt, mint a nem cigány szülők. Értékes számukra a cigány identitás, de ugyanakkor magyarnak is vallják magukat.

Ebből a *kettős identitásból* számos probléma is adódik. A világban való eligazodásukat nehezíti, hogy *az oláh- és beás cigányok őket nem tartják cigánynak*, úgy vélik, ők „nem igazi cigányok”, mivel nem beszélnek a cigány nyelvet és vegyülnek a „gádzsókkal”. Sőt, zenészként kiszolgálják őket.

Ugyanakkor a *többségi társadalom egyértelműen cigányként tartja őket számon*, sőt az egész magyarországi cigányság reprezentánsaként kezeli ezt a réteget. A külföldi közvélemény pedig szinte csak a zenész cigányokat ismeri.

„*Két tűz között vagyunk.*” – mondta E. I.-né, egy harminchárom éves fiatalasszony, amikor arról panaszkodott, hogy milyen megkülönböztetések érték a férjét, aki igen sötét bőrű, látszik rajta, hogy cigány. Ő maga világos szőkére festette a haját, gondolván, hogy így, fehérebb bőrrel ő jobban be tud illeszkedni. Kislánya az apja feltűnő rasszjegyeit örökölte, de elmondásuk szerint az iskolában, ahová sok magyar cigány gyerek jár, emiatt nem érte megkülönböztetés. (Ez az iskola, az N. utcai iskola arról nevezetes, hogy a magyar cigány családok előszeretettel íratják ide a gyerekeiket. Ilyen még az S. utcai iskola is. Az E. utcai iskolában pár évvel ezelőtt igen sok, vidékről Pestre költözött oláh cigány család jelent meg. A magyar cigányok akkor elhozták onnan a gyerekeket az előző két iskolába. Az elkülönülés tehát a gyerekek szintjén is megjelenik.)

A családon belüli gyerekevelés terén egy igen érdekes kettősség érvényesül. Egyrészt a szülői, főleg az apai tekintély megkérdőjelezhetetlen, másrészt egy igen erős érzelmi töltésű, permisszív stílus van jelen. A gyerek a család központja, az ő érdeke elsőbbséget képez minden más érdekekkel szemben. Az egész család életmódját a gyerekevelés szempontjainak rendelik alá. Ez kiegészül a gyerekek iránt érzett szeretet látványos, verbális és nem verbális megnyilvánulásaival.

A gyerekek igényeit, vágyait és főleg érzéseit tiszteletben tartják, *nincsen elkülönített felnőtt-és gyerekvilág.* A gyerekek véleménye ugyanolyan fontos, mint a felnőtteké. A fiatal szülők a lányokat is taníttatják, zenei képzésüket ugyanolyan fontosnak tartják, mint a fiúkét. A ma harmincéves szülők esetében még előfordult, hogy ha a lány zenét akart tanulni, azt a választ kapta, hogy ez a fiúk dolga. S ők nem tiltakoztak. „*En tudtam a helyem*” – mondta M.G., a huszonnyolc éves fiatalasszony. De az ő lánya már magától értetődően jár zeneiskolába.

A szülők és a gyerekek sokat vannak együtt, a gyerekek részt vesznek minden, felnőttek számára szervezett eseményen. Ott vannak a koncerteken, a nagy családi összejöveteleken, ahol sokszor hetven-nyolcvan ember gyűlik össze. Ilyenkor kibérelnek egy termet valamelyik étteremben vagy kis hotelben, mert a lakásban nem férnének el.

Az ünnepek körében jelentős az esküvő, a keresztelő, a gyerekek iskolai életével kapcsolatos események, pl. a ballagás. Ezeket mindig nagy családi körben ülik meg, ami ötven-száz embert jelent.

Az egyházi ünnepeket, a karácsonyt, a húsvétot inkább szűkebb körben tartják.

Jelentős esemény a zenész családok körében a temetés. Régi szokás, hogy a szertartás után a rokonok, barátok hegedülnek, neves primások esetén száz hegedűs szokott megjelenni. Berki Lajos, a híres primás temetésén is így volt, ekkor született meg a Száz Tagú Cigányzenekar ötlete.

Előfordul a fiatalabb generáció esetén a *válás*. A gyerekek többnyire az anyánál maradnak, aki nagyszülői segítséget is igénybe vehet. De az apák a válást követően is figyelemmel kísérik gyerekeik sorsát, látogatják őket, az iskolában is érdeklődnek előmenetelük után. A gyerekekkel való szoros kapcsolatot nem befolyásolja a válás ténye. O. G. harminchárom éves fiatalasszony elmondta, hogy évek óta külön élnek férjével, szülei lakásában lakik és az ő segítségükkel neveli a gyerekeket. *Az apa* ennek ellenére szinte *naponta látogatja a fiúkat*, játszik, tanul velük.

A zenész cigány családok *belső légköréről* elmondható, hogy *jövőorientált*. A gyerekek szimbolikusan és a szó szoros értelmében is *a jövőt jelképezik*. Évszázados tapasztalat ugyanis ebben a körben, hogy a gyerekek (régebben csak a fiúk) taníttatása a család későbbi megélhetésének a záloga. Érdemes tehát ebbe időt, energiát, pénzt fektetni. A XX. század második felében meggyökeresedett az a tapasztalat is, hogy a formális iskoláztatás is fontos, nemcsak a családon belüli. *Az iskolával* tehát *partneri viszonyban vannak*, bár jóval kevésbé adják át a szülői kompetenciával járó feladatokat a tanároknak, mint a nem cigány szülők. Ragaszkodnak ahhoz, hogy *a gyerek több időt töltsön el családi körben, mint az iskolában*, tehát ebédeljen otthon, tanuljon otthon.

Ebben a tekintetben tehát az intézményekkel kapcsolatos fenntartásuk hasonló, mint a másik két cigány csoporté. *A magánéletet*, a privát szférát, a magán jellegű társas kapcsolatokat jóval *többre értékeli*, mint a *közéletet* és az intézményesített viszonyrendszert. Az „*életvilág*” a *domináns* a hivatalos közélettel szemben.

A *zenész cigányok társadalma*, mint minden más társadalom, *rétegzett*. Interjúztam olasz márvány burkolatú, padlófűtéses, óbarokk bútorokkal berendezett nappaliban, beszélgettem műtárgyakkal teli nagypolgári lakásban, voltam függőfolyosós, egyszerűen, de ízlésesen berendezett lakásokban, jártam szerény panellakásokban, felkerestem cigánytelepen élő, szűkös körülmények között tengődő zenészeket is. Az életmód és az anyagi lehetőségek tekintetében ezek a családok nagyon különböznek egymástól. Mégis, a fent elemzett szempontokat figyelembe véve, *közösen osztoznak egy kultúrára*, mely lényeges vonásait tekintve valamennyi családban azonos. A társadalmi rétegzettség ezeket a közös vonásokat nem szünteti meg és nem is gyengíti. A *kultúra közös vonásai* mintha *elmosnák kissé a társadalmi rétegzettségéből adódó törésvonalakat*. A több száz éves hagyományok és szokások (főleg egy kívülálló számára) jóval szembeötlőbbek, mint a társadalmi helyzetből adódó különbségek.

Ez annál is inkább lényeges vonás, mert *a cigány népesség más csoportjainál ennek ellenkezőjét* tapasztaltam.

2. Magyar cigányok

Ebben a részben olyan romungro magyar cigány családokkal foglalkozom, akiknél, ha a régebbi századokban volt is, már több nemzedéknyi idő óta *nincs zenész a rokonságban*. Ők *kovácmesterséggel, vályogvetéssel, mezei munkával* foglalkoztak hagyományosan, a XX. században pedig ipari munkásokká, mezőgazdasági alkalmi munkásokká váltak. Körükben igen nagy *jelentőséggel bír a társadalmi rétegződésben elfoglalt hely*, ez nagy mértékben befolyásolja világlátásukat, gyereknevelési szokásaikat is. Hajdú-Bihar megyében hét interjút készítettem igen különböző anyagi-szociális helyzetű családokkal.

M. H. huszonhat éves fiatalasszony egy olyan *cigánysoron él* férjével és négy gyerekével, melyet *az önkormányzat magas palánkkal kerített körül*. Talán abból a meggondolásból, hogy a főút mellett húzódó telep ne zavarja a város „összkepét” az átutazó idegenek szemében. Pedig a házsor rendezett, az udvaron virágok vannak, s a lakók, akik az önkormányzattól bérlik a lakásokat, rendben tartják a környezetet. H.-ék lakása kb. 40 négyzetméteres, egy konyha és kétoldalt két szoba. *Példás rend és ragyogó tisztaság van*, a konyhabútor vadonatúj, fehér szekrényekből áll, a szobákban ízléses plüsságyak. A gyerekek szépen öltözöttek, udvariasak.

H. férje egy vállalkozó mellett kisegítő, jól keres, ellátja a gyerekeket mindennel. Amikor másodszer jártam náluk, éppen az iskolakezdéshez szükséges holmikat rendezték. Harmincezer forintot költöttek a három nagyobb gyerek iskolai holmijaira, táskákra, ruhákra, füzetekre. Mindent gondosan előkészítettek a polcokon, pedig még két hét volt az évnyitóig. A legkisebb gyerek 14 hónapos, gyönyörű, fekete hajú, fekete szemű kislány. H. vele van otthon gyes-en.

H. elmondta, hogy ők magyar cigányok, édesanyja libakopasztaból él, amivel jól keres. *Férje oláh cigány*, önáluk *a szülők* cigányul beszélnek és nagyon *elleneztek a házasságukat*. Azt szerették volna, hogy a fiuk magyar nőt vegyen feleségül. *(A magyar cigány-oláh cigány vegyes házasság valóban meglehetősen ritka*. A szülők nyilván annak örültek volna legjobban, ha a fiuk oláh cigány lányt vesz feleségül. De, ha már nem így történt, szívesebben vették volna a gádzsi – nem cigány – menyet.)

H.-ék lakásépítést terveznek, már megvették a telket, készen vannak a tervek. Jövőre felépül a ház, nappalival, hálóval, két gyerekszobával. H. „amerikai” konyhát szeretne, egybe építve a nappalival. *H. törekvő, ambíciózus* fiatalasszony, amikor a helyi lapban olvasott arról, hogy R. Nóra művésztanár rajzsakkört vezet a gyerekeknek és már külföldön is volt kiállításuk, azonnal szólta Barbi nevű lányának, hogy iratkozzon be. Azóta a rajzcsoporthoz egy könyvet is illusztrált, Barbi egyik rajza került a címlapra.

H. erre nagyon büszke. Nem véletlen egyébként, hogy a gyerekek a rajz-órákat szeretik a legjobban az iskolában, bár az nem kötelező.

Mindezek fényében rendkívül meglepő, hogy *a három nagyobbik gyerek eltérő tantervű iskolába jár.* Ott négyes-ötös tanulók, szeretnek iskolába járni, értelmesek, nyílt eszűek. Barbi több sportversenyt is nyert. Mégis, H. és a férje elfogadták, hogy a retardált gyerekek közé iskolázzák be a gyerekeiket. *Attilát, a kisebbik fiút a helyi kórház pszichológusai túlmozgásosnak minősítették.* Első osztályban *gyógyszeres terápiát javasoltak.* Ez ellen R. Nóra, a rajztanár határozottan tiltakozott, mondván, hogy a gyerek az ő rajz szakkörén semmilyen, gyógyszeres kúrára okot adó tünetet nem mutat. Az anya ezt a tanácsot elfogadta, de nem próbálta Attilát átíratni a másik általános iskolába.

A jelenlegi gyakorlat az, hogy a kisvárosban *a tanítók és a tanárok igyekeznek megszabadulni a cigány gyerekektől,* s minden ürügyet megragadnak, hogy a „kisegítő” iskolába utalják őket. Ehhez sajnos partnerek a *megyeszékhely pszichológusai* is. Ők többnyire azzal indokolják az át-helyezési javaslatot, hogy a *kisebb létszámú osztályokban többet tudnak a gyerekekkel foglalkozni,* ott jobban tudnak haladni, mint a harmincas osztálylétszámú „nagy” iskolában. Csakhogy *a kisegítő iskola nem nyújt perspektívát,* onnan alig tanulnak tovább a gyerekek. Ha igen, akkor is csak valamilyen alacsony szintű szakiskolában. *Középiszkolába kerülni innen lehetetlen.* Erről azonban a tanárok nem tájékoztatják a szülőket. H. is arról beszél, hogy szeretné, ha gyerekei továbbtanulnának, s láthatóan *nincsen tisztában a lehetőségekkel.* Pedig ő szakközépiszkolát végzett. Arról azonban, hogy mi folyik a gyerekei iskolájában, semmilyen információja nincsen. Az ő családjában *nincsen hagyománya a tanulásnak-tanítatásnak,* ő az első, aki középiszkolát végzett. *Nincsen tehát gyakorlata abban, hogyan kell megtervezni a gyerekek iskolai karrierjét, hogyan kell iskolát-tanítót választani.* A véletlenek és *a felsőbbség dönt a gyerekek sorsáról.* Amikor felhívom a figyelmét a „kisegítő” iskola hátrányaira, azokat az érveket ismételve, amiket a pszichológusoktól hallott. Az szintén csak a véletlenül múltott, hogy ő maga nem kisegítőben végzett. A faluban, ahol a szüleivel lakott, nem volt ugyanis kisegítő, a tanítók kénytelenek voltak felvállalni a cigány gyerekeket is. Annak ellenére tehát, hogy *példáсан gondoskodik a gyerekekről,* beszerzi az iskolai felszerelést, súlyt helyez arra, hogy a gyerekek iskolába járjanak és ott jól tanuljanak, öntudatlanul is *hozzájárult, hogy a gyerekek zsákutcába jutottak,* és jövőjük bizonytalan.

Ez a bizonytalanság egyébként H. gyerekekkel való viselkedésében is tettenérhető. Látszik, hogy *nincsen előtte követendő szülői minta,* hiszen az ő szülei egyszerű, tanulatlan emberek voltak, nem sokat törődtek az

iskolával. H. türelmetlen, sokszor indokolatlanul rászól a gyerekekre, utána magához vonja őket, aztán megint rendreutasít. Várja már az iskolakezdetet, azt mondja, sok neki a négy gyerek gondja egész nap. *Az iskolát tehát úgy kezeli, mint egy intézményt, ami leveszi a válláról a gyereknevelés gondjait.* Eszébe se jut, hogy az ott zajló folyamatokat neki, mint gondos szülőnek kontrollálnia kéne. Alávetett szerepe van az iskolával szemben, ő is és gyerekei is ki vannak szolgáltatva a tanároknak. *Minden erőfeszítése, hogy előre vigye a gyerekei sorsát, egy számára láthatatlan falba ütközik.*

A várostól egy kb. húsz kilométerre fekvő kis településen, *Körösszezen* több magyar cigány családdal beszélgettem. A faluban *egy iskola van,* négy éve *új igazgató* vezeti. Egyidőben érkezett ide a falu *új polgármesterével.* Mindketten fiatal, ambiciózus emberek, s elhatározták, *megállítják az elvándorlási folyamatot.* Én az igazgatóval készítettem interjút, aki elmondta, hogy kinevezésekor *a helyi nem cigány szülők csoportosan vitték át a városi iskolába gyerekeiket,* mert a cigány gyerekekkel a pedagógusok nem tudtak dolgozni, s ez visszahatott az egész iskola légkörére. Az új igazgatónak voltak elképzelései, a debreceni egyetemen hallgatóként megismerkedett az *alternatív pedagógiákkal,* a differenciáló módszerekkel. Kezdeként bevezette a *minden napos testnevelést* és a *futballsakkört.* Rövid időn belül versenyekre kezdett járni a gyerekekkel, lévén testnevelés szakos. Pályázatból felépítettek egy *modern tornacsarnokot* az iskola mellett. Ez olyan színvonalú, hogy nagyvárosi igényeknek is megfelel. Időközben megismerkedett egy konferencián *R. Nórával,* aki beszámolt a cigány gyerekekkel szervezett *rajzsakköréről.* Meghívta őt, hogy *Körösszezen* is tartson sakkört. Nem sokkal ezután a falusi cigány gyerekek már Budapesten, külföldön is szerepeltek kiállításon, sőt személyes meghívásoknak is eleget tettek. *A gyerekek elérték, hogy a szülők ezekre a versenyekre, kiállításokra, utazásokra ellássák őket tiszta, rendezett öltözékekkel,* az iskolában megszokták, hogy testnevelés óra után zuhanyoznak. *Új igényeik alakultak ki,* melyeket a szülőkkel kapcsolatban is érvényesítettek. *A faluban elterjedt, hogy az iskola sikeres, a nem cigány szülők visszahozták a gyerekeiket* a messzebb lévő városi iskolából. Ebben közrejátszott az is, hogy pályázati pénzből felújították az épületet, a tantermek pasztellszínűek lettek, s új bútorokat is tudtak vásárolni a gyerekeknek. Ma az iskola olyan látványt nyújt, mint egy *tipikus dániai állami iskola.* Színes tantermek, a falak színével harmonizáló, színes függönyök, modern tanulóasztalok-székek, melyek a négy év alatt érintetlenek maradtak. Sehol egy vésett, összefirkált pad, eltörött szék. S ami a legfontosabb, *a termek tele vannak a gyerekek káprázatosan szép rajzaival.* A folyosó két-három négyzetméteres alkotásokkal van borítva, az épület belseje olyan hangulatot áraszt, mint egy színvonalas képzőművészeti galéria.

Mindeközben az új *polgármester* hozzálátott a munkanélküliség csökkentéséhez. Kidolgozott egy hatékony *közmunkarendszert*, hogy az addig munkanélküli *cigány szülők rendszeres keresethez jussanak*. Közmunkában rendbehozták az utcákat, a főteret. Látványosan szép, faragott asztalokkal teli piactér készült, szintén pályázati pénzből. Virágosítási programot hirdetett, a házak előtt, az árkokban kisebb virágoskertek jöttek létre. A falu négy év alatt annyit fejlődött, hogy komoly *vonzerőt jelent a városból kitelepülők számára is*, akik családi házakat építenek városi lakásaik árából.

*Körösszege*n tehát *nincsen* *kisegítő iskola*, *nincsen eltérő tantervű osztály*, *van* viszont *minden napos testnevelés*, *futballsakkör*, *sportversenyek és rajzsakkör*. A rajzsakkörön készült munkákat rendszeresen kiállítják a művelődési házban, s műsoros megnyitó során mutatják be a meghívott szülőknek. *A cigány szülők úgy érzik*, *gyerekeik sikeresek az iskolában*, *van* kedvük oda járni, s ettől az iskola lett a település motorja. Az igazgató *tanulmányi ösztöndíjakat* ad ki a jól tanuló gyerekeknek. S köztük sok cigány gyerek is van. Pályázatokon az éltanulók számára *számítógépet* kér, s ez külön *vonzerőt jelent a gyerekeknek*.

Az iskola igazgatójával B. Tiborné fia, az ötödikes Dávid ismertette meg. *B. Tiborné az iskola konyháján dolgozik*, *férje a helyi cigány kisebbségi önkormányzat elnöke*. *Fuvarozásból él*, *van* két lovuk, gumikerekű szekerek. *Dávid kitűnő tanuló*, sportversenyekre jár, rajzai kiállításokon vesznek részt. Mivel az iskolában a kitűnő tanulóknak *húszezer forint jutalom (ösztöndíj)* jár, ezt Dávid is megkapta. (A jó tanulók – négyesek – tízezer forintot kaptak.) Ezen kívül *pályázaton nyert egy számítógépet*. Amikor látogatóba érkeztem hozzájuk, éppen azon játszott. A mama elmondta, hogy Dávid az ösztöndíjat letétbe helyezte nála kamatra, hogy fél év múlva divatos mezt és cipőt vehessen magának a futballmeccsekhez. *A szülők nem szóltak bele*, *mire költse a pénzt*. Úgy gondolták, az az övé, ő rendelkezik vele. Dávid élénk tekintetű, nyílt eszű, kifogástalan modorú fiú. Anyjával való beszélgetésem során mindenhez udvariasan, de határozottan szólt hozzá, mindenről volt véleménye. A szülők elégedettek az iskolával, látják, hogy Dávid szeret tanulni. Szerény körülmények között élnek, de Dávid bátyját is tanítatják. Ő szakmunkásképzőbe jár a közeli nagyvárosba. Hentesnek tanul.

Az interjú végeztével Dávid fölajánlja, hogy *elkísér a következő családdhoz*, akik jó ismerőseik. Mivel van még időnk, benézünk az iskolába, mert a fiú meg szeretné nekem mutatni a rajzkiállítást. *Útközben összefutunk az igazgatóval*, s egy kisebb idegenvezetés keretében megismerkedem az iskolával, a művelődési házzal, a tornacsarnokkal. Az igazgató Dávid osztályfőnöke is egyben, látszik, hogy meghitt, jó kapcsolata van a gyerekekkel. Hármában nézzük végig a kiállítás képeit, közben beszélgetünk. Dávid udvariasan de azért öntudatosan jön mellettünk, nyoma sincsen benne a

felsőbbséggel szembeni megalázkodásnak. Egyszerre tartózkodó és magabiztos. Ha nem tudnám, hogy kik a szülei, azt is hihetném, hogy magasan kvalifikált, értelmiségi szülők gyereke. Olyan *differenciáltan és árnyaltan kommunikál*, hogy látszik, minden rendben van mind az *önértékelésével*, mind az *identitástudatával*, mind a *helyzetértékelési képességeivel*. Most azt tervezi, hogy asztalos lesz. *A család szerencséje, hogy egy prosperáló faluban él*, ahol az iskolaigazgatónak és a polgármesternek köszönhetően *a cigány családok és főleg a cigány gyerekek egyenrangúak a nem cigányokkal*. Esélyeik vannak az előrejutásra, a tanulásra, arra, hogy értékelhessék magukat. Bár információim szerint a helyi cigány kisebbségi önkormányzat nem működik (az elnöke Dávid apja), még a helyiségbérletet se nagyon tudják fizetni pénzhiány miatt, a falu cigány lakosságának gondjait a polgármester felvállalja. Ebben a közegben érdemes a cigány családoknak célokat kitűzni, gyerekeiket taníttatni. Hiszen a cigány gyerek ugyanúgy megkapja az ösztöndíjat, ugyanúgy elutazhat a megyeszékhelyre sportversenyre, mint a nem cigány. Az *iskolaigazgató* mesteri ösztönnel és talán tudatosan is *a sportot és a művészetet preferálja*, amiben a *cigány gyerekek általában ügyesek*. Csak *más iskolákban ezek a tárgyak periférikusak*, nem hoznak sikerélményt. Itt az igazgató testnevelés szakos, a rajzsakkör vezetője, R. Nóra pedig művésztanár. Képzőművészeti egyetemét végzett, számos saját kiállítása volt már. Tehát a rajzórakon nem korszakokat és kockákat rajzolnak, hanem az önkifejezést gyakorolják. Ezért van a számos hazai és nemzetközi elismerés. Ez pedig *megemeli a cigány gyerekek rangját* az iskolában, söt *példaképpé teszi őket*. A cigány szülőket pedig közel hozza az iskolához. A rajzkiállítások megnyitói az egész falu ott van, s ezeken az alkalmakon *a cigány gyerekek a sztárok*. Szüleik pedig látják, hogy érdemes iskolába járni, hogy van eredménye, ha a gyerek teljesít és jó tanuló. Talán most először tapasztalják meg, hogy *az iskola nem ellenség, hanem támasz*.

Mindez annak köszönhető, hogy a kistelepülés polgármesterének és az iskolaigazgatónak együttes munkával *sikerült visszafordítania az elvándorlási folyamatot*. Az iskola a kistelepülések egyik motorja és központja, ha tehát tovább folytatódott volna a nem cigány gyerekek elvándorlása, előbb-utóbb be kellett volna zámi az intézményt, aminek következménye az iskolakörzetestítés. Ez pedig hosszú távon a falu népességének csökkenését eredményezte volna. A jelenlegi rejtett (expliciten nem vállalt) iskolakörzetestítési tendenciák a szaktárca szerint az oktatás minőségének emelkedését eredményezik. Ugyanakkor számos szakértő ezeket a tendenciákat egyértelműen a leszakadó rétegek (többnyire cigány családok illetve gyerekek) érdekeivel ellentmondóknak tartja. (Ladányi János és Szelényi Iván kutatásai azt tárták fel, hogy az iskola nélkül maradt kistelepülések egyéb területen is fokozottan forráshiányossá válnak. Az iskola megszűnésével párhuzamosan a közigazgatási

apparátust is „körzetesítik”, fokozódik az elvándorlás. A faluban csak a leg-
elesettebb, munkanélküli, többnyire cigány családok maradnak. Elkezdődik
a „gettósodás”, annak minden negatív következményével. Ez jellegzetesen a
volt szocialista országokban kialakuló jelenség, ahol a gettók nem elsősorban
a nagyvárosokban, hanem az aprófalvakban jönnek létre.)

Ezt a folyamatot sikerült megállítani *Körösszegen*, ahol a cigány csa-
ládok gyerekeinek nagy hányada jeles-kitűnő tanuló.

Nemcsak B. Dávid, hanem az *M. család tizenöt éves lánya, Anna-
bella is*. Az iskolalátogatás után Dávid hozzájuk kísért el, s ott is maradt
velem, mivel jó ismeretségben van a családdal, akik ünnepre készültek.
Másnapra tervezték Annabella ballagási ünnepségét, amire több tucat ven-
déget hívtak. Az udvaron készen volt már a műanyag sátor, Dávid apja
éppen akkor hozta lovas kocsin a székeket a művelődési házból, amikor
megérkezünk.

Annabellát felvették a városi gimnáziumba, érettségi után óvónőnek
készül. *A család egy cigánytelepen lakik*, kis, kunyhószerű vályogházban.
Az apa szobafestő, az anya háztartásbeli. Bevételük csekély, mert a faluban
kevés a megrendelés. A családfő inkább a szomszéd, kisebb falvakban vál-
lal munkát. Másik gyerekük, az ötödikes Péter jeles tanuló, neki kedvence
a matematika és a foci. Annabella húszezer, Péter tizenötezer forint jutal-
mat, „ösztöndíjat” kapott az iskolától. A szülők nem szóltak bele, mire költik
a pénzt. Annabella ruhát és fülbevalót vett magának. A szerény, alacsony
mennyezetű, *szoba-konyhás kis házban négyen laknak*. A szülők a kisfiúval
a szobában alszanak, Annabellának a konyhában függönnyel választottak
le egy alvóhelyet. A berendezés szegényes, a szobában csak ágyak és egy
kis, alacsony dohányzóasztal van székekkel. A konyhában fafűtésű sparhelt.
A falak kopottak, málladozók. A ballagás tiszteletére ugyan előző nap kifes-
tették a szobát, de csak az asszonyok, mert a családfő „ilyen kicsiséggel nem
bajlódik”. Szegényen élnek, de a ballagásnak megadták a módját. A kony-
hában rántottcsirke-halmok fogadnak, de ez csak az érkezők üdvözlésére
szolgál. (Engem is megkínálnak, s az egész család körém állva, elégedetten
nézi, amint jóízűen eszem.) Másnap az ünnepi ebéd bográcsban főtt pörkölt
lesz, s tyúkhúsleves. A vendégek ott is alszanak majd, hogy hogyan férnek
el az apró házban, az számomra rejtély. Mindenesetre mindenki derűs, nagy
a jövő-menés, újabb vendégek érkeznek ajándékokkal. Nekik is kötelező
megkóstolni az egyébként fantasztikus, cigányosan elkészített rántott csir-
két. Mindenki ott eszik, ahol éppen elfér. A konyhában, az udvaron, a földön
ülve. Az egész nagy család összejött, hogy megünnepelje Annabella ballagá-
sát és iskolai sikerét. (Dove–kozmetikai készletet hoznak ajándékba, fülbe-
valót, mobil telefont. Az érintett családok számára ez komoly kiadást jelent,
s egyben azt is jelzi, hogy igen kiemelkedő alkalmat ünnepelnek.)

*Annabellának minden esélye megvan arra, hogy a cigánytelepi kis
házból eljusson a főiskolára*, s óvónő legyen belőle. Ehhez szülei igyeke-
zete kevés lett volna, hiszen egy „eltérő tantervű osztályból” szinte lehe-
tetlen bejutni a gimnáziumba. A helyi iskola igazgatója szerencsére nem
szervezett ilyen osztályokat, ehelyett ösztöndíjat alapított a jól tanuló gye-
rekeknek. Annabella *reménybeli értelmiségi pályafutásához iskolája leg-
alább olyan mértékben hozzájárult, mint a család*.

A közeli városban, *Újfaluban* egy igen hasonló összetételű családdal
találkoztam, ahol a *tizenkét éves Emilia* életkilátásai sokkal rosszabbak, mint
Annabelláé. S a különbséget nem az anyagi lehetőségek eltérései okozzák.
A család irányítója a negyvenhét éves nagymama, *V. Sándorné rokkantnyug-
díjas*. Nála jóval fiatalabb élettársa leszázalékolt. Ketten nevelik V.-né két
unokáját, Emiliát és az *öt éves Norbertet*. Emilia apja börtönben van, anyja
elhagyta, s külföldre utazott. Norbert szülei elhanyagolták a gyereket, bán-
talmazták is. *V.-né a gyámhatóságnál kiharcolta*, hogy ne vegyék őket álla-
mi gondozásba, *vállalhassa ő a gyámot*. Elbeszélése szerint bonyolult és
hosszú procedúra volt, melynek során ő *kénytelen volt igen erélyesen fellép-
ni a gyámhatóság hivatalnokával szemben*. Sírt, könyörgött, fenyegetőzött,
minden lehető hivatalba elment, míg végül nála helyezték el a gyerekeket.
Egy *szoba-konyhás kis vályogházban* élnek, a város végi egyik *cigánysoron*.
A ház fehérre meszelt, tiszta. Bár a vizet az utca végéről kell hordani, a nagy-
mama „tisztaságmániás”. Naponta fürdenek, minden nap mos. A konyha
tele van kisebb-nagyobb lavórokkal, s megnézhettem a szekrényt, melyben
a fehérneműk, ruhák, ágyneműk példás rendben sorakoztak. Második látó-
gatásomkor, augusztus 21-én már minden el volt készítve Emilia számára az
iskolakezdéshez. Táská, füzetek, tisztasági csomag, még a papírsebkendő
is. Norbert óvodai csomagját is összeállította. Emilia élénk tekintetű, értel-
mes kislány, nagyanyjának mindenben segít.

Az eltérő tantervű iskolába jár. Bár az első osztályt a nagy létszámú
osztályban, az általánosan képző iskolában kezdte, de itt év közben igen
megromlott a teljesítménye. Ennek az volt az oka, hogy nevelőapja szexuáli-
san zaklatta, anyja pedig nem védte meg a bántalmazástól. A kislány elpana-
szolta az iskolában a tanítónőnek, hogy mi történt vele, aki gyámügyi eljárást
kezdemenyezett. Ennek kapcsán akarták Emiliát *állami gondozásba* venni.
Ettől mentette meg a nagymama. A közeli nagyvárosi kórház egyik pszicho-
lógusa a gyámügyi eljárásan túlmenően is kezelte Emilia pszichés problé-
máját, s a gyerek lassan rendbejött. Közben megismételte az első osztályt, s
ezúttal sikeresen be is fejezte. Ekkor azonban az iskola azzal a javaslattal állt
elő, hogy a kislány menjen át az eltérő tantervű második osztályba. Mivel
Jolán, a nagymama tudta azt, amit mindenki tud, hogy az „*eltérő tantervű*”
tulajdonképpen *kisegítő iskola*, nem akart ebbe beleegyezni. Ekkor az is-

kola újra a pszichológushoz fordult, aki most azt az indítványt tette, hogy mivel *Emília igen értelmes, s nagyon jól sikerült neki az első osztály megisméltése, menjen inkább a kiegészítő harmadikba*. Szakvéleménye szerint tehát a gyerek annyira értelmes, hogy átugorhat egy osztályt, de annyira nem, hogy az általános tantervű iskolába járjon. Ehhez már mindkét nagyszülő hozzájárult. Úgy gondolták, fontosabb, hogy bepótolja az évvesztést, s nem vették észre, hogy így zsákutcába juttatták a féltve szeretett unokát.

A kívülálló számára nyilvánvaló, hogy *ettől a kétségtelenül súlyos lelki problémákkal küzdő gyerektől általános iskolai tanítója meg akart szabadulni*. Nem óhajtott foglalkozni a gondjaival, egyszerűbb volt átutaltatni őt a kiegészítőbe. Méghozzá fondorlatos módon, mert Jolán résen volt. Egyszerűen megvesztegette a nagyszülőket az évvesztés kompenzálásával. Ebben az iskolában sok cigány szülőt „vezetnek meg” így vagy más módon a tanítók. A kifejezés a sikeres rajzszakkört vezető művésztanártól származik, aki becsüli a cigány gyerekek tehetségét, igyekezetét. Sokatmondó, hogy a gyerekek csak az ő óráin beszélhetnek cigányul. Egyébként ezt a többi tanító, tanár bünteti. *A helyi tanügyben oktatóknak egzisztenciális érdeke, hogy működjön a kiegészítő iskola*. Állások, fizetés függ ettől. Ha a cigány gyerekek a nagyobb létszámú osztályokba járhatnának, státuszok szünnének meg. Skrupulus nélkül irányítják tehát az érdekeiket rosszul képviselő cigány szülők gyerekeit az „eltérőbe”, ahonnan csak szakiskolába vezet tovább út. A legjobb esetben!

Hiába tehát Jolán áldozatvállalása, hogy minden fillérjét két unokájára költi, hogy Emília gyönyörű haját drága samponban mossa, miközben maga mosószappant használ. Hiába ellenőrzi, hogy megvannak-e az iskolai feladatok, s hiába büszkélkedik a jó bizonyítvánnyal. Mert Emília jó tanuló. S továbbtanulási tervei vannak. Nagymamájának eszébe sem jut – nem tartozik a szerepkészletébe –, hogy elkérje az iskolában a továbbtanulási statisztikát. Mert abból kiderülne, hogy az „eltérőből” a legjobb tanulók is a város egyetlen szakiskolájába, a nyomdaipari szakiskolába mennek tovább. Amit aztán elvégezve nem találnak munkát, mert a szakma telítve van. Az „eltérő” tehát *erőszakosan eltéríti a cigány gyerekeket az őket is jogosan megillető továbbjutás lehetőségétől*. Jolán utólag próbálja magyarázni a helyzetet, mondván, hogy itt a tanítók, „szeretik” a cigány gyerekeket, a kisebb létszám miatt jobban tudnak foglalkozni velük. Végző, döntő érvként megemlíti, hogy két egészségügyis, nem cigány szülő gyerekei is ide járnak. Én ezt úgy fordítom le, hogy mindössze két nem cigány szülő gyereke került ebbe a helyzetbe. A többiek cigányok.

A legnagyobb gond Jolán családjában az *alulinformáltság és az érdekérvényesítésre való képtelenség*. Ez más területen is megmutatkozik. Négyen havi negyvenezer forintból élnek (rokkantnyugdíj, családi pótlék), s segítsé-

re, rendszeres segélyekre szorulnak. Az önkormányzat lehetőségei szerények, a cigány kisebbségi önkormányzat rosszul működik. Nagy néha ruhákat, élelmet kapnak a családsegítő szolgálattól. Feltérképezve a lehetőségeket pár nap alatt kiderítettem, hogy a közeli nagyvárosban Máltai Szeretetszolgálat működik, akik kérésre jelentős értékű csomagot küldtek Jolánéknak. Ők erről a lehetőségről addig semmit sem tudtak. Nekem az ügy elintézése két telefonomba és egy levelemben került. Amikor erről beszéltem Jolánnal, elmondta, hogy az ígért újabb csomagért nem tud elmenni, mert nincsen pénze útiköltségre, s cipekedni sem tud a betegségei miatt. A helyi családsegítő valamiért nem tudja megszervezni ezeknek a segélycsomagoknak a szállítását. *A családok pedig elszigetelten és információk hiányában tehetetlenek*. Jolánnak van mobiltelefonja, mert Németországban élő lánya, akivel jó viszonyban van, így tartja vele a kapcsolatot. A telefont azonban csak a hívások fogadására használja, ő maga nem hív senkit a költségek miatt. A modern kommunikációs eszköz tehát nem kapcsolja őt szorosabban a világhoz, nem tanulta meg, hogy információ-szerzéssel számos probléma megoldható.

(Tudott ugyan a Máltai Szeretetszolgálatról, de az meg sem fordult a fejében, hogy a tudakozótól megkérdezheti a telefonszámukat, s felhívhatja őket.) *Alapvető tapasztalata a világról az, hogy a külvilág ellenséges, s csak jóindulatú közbenjárók segítségével, személyesen lehet elérni valamit*. A másik tapasztalat az, hogy *neki nem jár az, ami másoknak jár*. Nem hivatkozhat jogokra, rászorultságra, járandóságra. *A külvilág kivételes jóindulatát kell elnyerni kéressel, rábeszéléssel*. Ha életbe vágó dolgokról van szó, mint például a gyerekek állami gondozásba vétele, akkor fenyegetéssel.

Ez a világszemlélet, mely Jolán keserű tapasztalatain alapul, eltakarja a jövőt az unokák előtt. Hiszen a nagymama már most súlyos kompromisszumot kötött

Emília jövőjét illetően, minden jó szándéka ellenére. Kérdés, hogy Norbertet nem fogják-e a tanítók immár magától értetődően a kiegészítőbe irányítani, például azzal az érveléssel, hogy legyen egy iskolában a két gyerek. Ez az érv ugyanis sűrűn előfordul az iskola repertoárjában.

A cigány családokban gyakori, hogy ha a szülők elválnak, vagy más okból nem tudják – nem akarják vállalni a gyereknevelést, *a nagymama lesz az unokák gyámja*. Az idősebb nemzedékben ugyanis él még az erős hagyomány, hogy nem szabad sorsára hagyni az árván maradtakat. *Az állami gondozásba vételt szerencsétlenségnek, csapásnak tartják*. (A városokba került, szokásait vesztett fiatal nemzedék számára ez a hagyomány már nem kötelező érvényű.)

*Körösszege*n találkoztam egy ötven éves nagymamával, aki Jolánhoz hasonlóan két unokát nevel. Élettársával együtt négyen élnek egy szoba-konyhás kis házban.

Ida közmunkán dolgozik a faluban, élettársa alkalmi munkákat vállal. *Mindkét fiúunokája jó tanuló, a kisebbik ösztöndíjat kapott.* A négytagú család egy szobában lakik. Az unokák a franciaágyon alszanak, a nagymama és élettársa egy-egy heverőn. A szoba rendben tartott, tiszta, a konyha tenyérnyi. *Az egész ház inkább egy konyhó képzetét kelti.* Csak lehajolva lehet belépni az ajtón. Ida élete igen küzdelmes és nehéz volt. Előző férjével és annak szüleivel együtt laktak egy szoba-konyhás házban. Idának *nyolc gyermeke született*, bár három után már nem szeretett volna szülni. De a spirál nem használt, a fogamzásgátló gyógyszert pedig a férje nem engedte szedni. Ennek ellenére ütötte-verte a feleségét és a gyerekeit is, alkoholizált. *A gyámügy az áldatlan állapotokra hivatkozva állami gondozásba vette mind a nyolc gyermeket.* A nyolcadik születése után Ida elvált a férjétől, albérletben élt, rendszeresen látogatta a gyerekeit. A nyolc gyermeket három különböző nevelőotthonban helyezték el. Ida tragédiaként élte meg az elhelyezésüket, ha a gyerekek panaszkodtak neki, hogy a nevelők verik őket, az asszony jelenetet rendezett az igazgatónál, kiabált, fenyegetőzött. Ugyanakkor gyerekei valamennyien szakmát tanultak az intézetben. Egy lánya Németországban pincér, gyakran hazalátogat. Olyankor a kamrában alszik. Egyik fia vállalkozó, jó módban él. Meg is hívta anyját, lakjon náluk Budapesten. Ida hozzájuk költözött, eladta kis házát, de csak fél évig bírta a nagyvárosban. Visszatért szülőfalujába, vásárolt egy házat, s itt *neveli két fiúunokáját* élettársával együtt. Mindkét gyermeket elhagyta az anyja, s az apák nem vállalták a nevelést.

Ida nagy szegénységben neveli a két unokát, *a gyerekek mégis jó tanulók.* A kisebbik ösztöndíjat is kapott. Esélyük van rá, hogy szakmát tanuljanak, s boldoguljanak. Ida a közmunka keretén belül idős parasztemberekhez jár takarítani, mosni, ház körüli munkákat végezni. Azt mondja, jóindulatúak hozzá, nemegyszer reggelivel, ebéddel is megkínálják. Élettársa is közmunkán dolgozik. Ketten szegényesen el tudják látni a két unokát. Életkörülményeik ugyanolyan mostohák, mint Jolánék esetében, a gyerekek sorsa mégsem reménytelen. A polgármester által szervezett *közmunka* és az *élhető, egyenlő esélyeket kínáló iskola* reménytelni mozzanata a szegényes mindennapoknak.

Oláh cigány családok

Tíz interjút készítettem oláh cigány családokkal. Egyet Budapesten, kilencet pedig Hajdú-Bihar megyében. *Budapesten* több úton próbáltam eljutni oláh cigány családokhoz, de *elutasították az együttműködést.*

A budapesti családban a családfő, M. Béla egy magát cigánynak valló fiatal író nyolcvan éves édesapja, aki feleségével él egy lakótelepi panel-lakásban. Az író kb. tíz évvel ezelőtt elhunyt rákban. *M. Béla nem vállalja cigányságát*, azt mondta, ő erről nem akar beszélni, s nem is tartja magát cigánynak. Életéről, s fiával való kapcsolatáról viszont szívesen beszélgett velem. Felesége szülei igen elleneztek házasságukat, mivel *az asszony nem cigány*, apja egyetemet végzett, s viszonylag jómódú családban született. Ezért *szöktetésre került sor*, a tanácsházán esküdtek meg. Még tanújuk sem volt, ott kellett két embert megkérni. A feleség meséli a továbbiakat.

Bori néni: „- Aztán bementünk a templomba. Bélának reszketett a keze, ahogy fogta az enyémet. Mondom, mi bajod... Azt mondja, soha nem volt még esküvőm. Mért, mondom, nekem már volt???.....hát így álltunk ott a templomban, sötét volt, nem volt ott senki. Ez volt a mi templomi esküvőnk.

Aztán hazamentünk a Béla nagybátyjéékhoz, annak a felesége főzött köleskását, az volt a lakodalmi vacsora.”

A házaspár *Hajdú-Bihar megye* egyik kis *falujában ismerkedett meg*, ahol M. Bélát az anyai nagyanyja nevelte. Bori néni szülei pestiek voltak, de a háború alatt leköltöztek falura az anyai nagymamához. Béla bácsi *nem ismerte az apját, anyjának* pedig a *nagymamát tartotta.* Vér szerinti anyja, „Ilus”, csak nagynéha látogatott haza Pestről. Béla bácsi: „-én nagyanyámat ismertem anyámnak. Úgy is hívtam. Tizenkét éves koromig azt hittem, ő az anyám. Egyszer jött haza Pestről Ilus, tudtam, hogy ő lánya a nagyanyámnak és mondom neki, -szervusz, Ilus!- Erre ő: -Ne mondd nekem, hogy Ilus, én az anyád vagyok!- Nahát így tudtam meg, hogy ki a valódi anyám.

K.: – Milyen érzés volt?

Béla bácsi: – Semmilyen. (nevet) Én azután is a nagyanyámat tartottam anyámnak.”

A házaspár Pestre költözve gyári munkásként dolgozott, *két gyermeket nevelt föl. Lányuk ma diplomás kertészmérnök, fiuk író lett*, novelláskötete jelent meg. Annak ellenére, hogy M. Béla nem vállalta fel cigányságát, fiuk cigányként identifikálta magát. Novellái is az angyalföldi munkás-cigány fiatalokról szólnak, s ő maga közösséget vállalt a cigányokkal.

A szülők panellakása az egykori szocialista kispolgári jólét nyomait őrzi, míg fiuk kötöttségektől mentes vándoréretelmiségi-életet élt haláláig. Nem érettségizett le, gyakran utazott külföldre, zaklatott magánéletet élt, három felesége, több élettársa volt. *Nem tudta elfogadni szülei egyen-konzolidált életét, mely a gyár és a panellakás keretei között zajlott.* Kereste a múltját, próbálta meghatározni egyedi-önmagát, míg a betegség ágyhoz nem kötötte. *Novellái apja múltjához kötődnek*, ahhoz a múlthoz, amit M. Béla megtagadott.

Hajdú-Bihar megyében, Újfaluban olyan *oláh cigány családokkal* találkoztam, akik *vállalják cigányságukat. Beszélnek a lovári nyelvet*, sokuk a gyerekeivel csak cigányul beszél. Közülük a legjobb anyagi helyzetben *M. Károly és családja* van, akik *heten élnek* egy százhetven négyzetméteres, kétszintes házban. *M. Károly* negyven éves, *kőműves*, de leszázalékolt. Felesége, *Ágnes rokkantnyugdíjas*. Két ikerfiuk van, Karcsi és Zoli, s egy nagyobb, középiskolás fiuk és lányuk. Velük él még Károly nagybátyja. A most ötödikes ikreknek saját szobájuk van, külön szobában lakik a nagyfiú és a nagylány is. A nagybácsi a vendégszobát használja.

Ágnes szülei Gyöngyösön *lókereskedéssel*, vásározással foglalkoztak, ekhós szekerük is volt. Ágnes igen jól beszél cigányul, magyarul viszont keresi a szavakat, hangsúlya éneklő. A tiszta konyhában fogadnak, ami nappaliként szolgál. Főzésre az alsó szinten lévő konyhát használják. Az udvaron még ott a műanyag sátor, előző nap ünnepelték a nagylány ballagását. *Ötven felnőttet és harminc gyereket láttak vendégül*. Jöttömmre az egész család a tiszta konyhába sereglük, Károly a főhelyre ül, mellé a felesége. Megadják a módját a beszélgetésnek. Károly kijelenti, hogy ő szívesen beszél a cigány kultúráról, ha ez engem érdekel. Pár szót váltunk cigányul, Károly értékeli a tudásomat. Elkezd lovári nyelven beszélni, de néhány mondat után udvariasan mindent lefordít magyarra. Elmeséli feleségével való megismerkedésének és *házasságának történetét*:

Nyolcan voltak testvérek, s mikor bátyjai mind megnősültek, elhatározta, ő is feleséget keres magának. Apjának volt egy jó ismerőse Gyöngyösön, akinek eladó lányai voltak. Apa és fia útra kelt, leánynézőbe. Károlynak azonban nem tetszettek az eladó lányok, akiket otthon talált. Ezért az ismerőssel beültek a kocsmába sörözni. Ekkor nézett be Ágnes, apját keresve. Károlynak azonnal nagyon megtetszett, beszédbe elegyedett vele. Ágnes eleinte elég „gizdán” –büszkén – viselkedett, nem merté elárulni az apjának, hogy neki is tetszik Károly. A fiatalember azonban kijelentette, hogy Gyöngyös messze van Újfalutól, neki nincsen ideje hosszasan ide járni udvarolni. Ágnes döntse el most rögtön, hozzá jön-e feleségül. Károly apja, amikor meghallotta fia szándékát, rögtön rendelt egy láda sört, s annak rendje és módja szerint megkérte a lányt apjától. Akkor már sok cigány körük gyűlt a kocsmában, ismeretlenek is, mindenki itta az áldomást. Ágnes apja kijelentette, hogy a lányának kell döntenie. De Ágnes kérette magát. (Miközben Károly hosszadalmasan, ráérősen meséli a történetet, – látszik, hogy nem először –, a felesége kedvesen nevetgél. A gyerekek és a nagybácsi érdeklődve figyelnek, bár nyilvánvaló, hogy sokszor hallották már az egyes fordulatokat.) Ekkor azonban indult az állomásról az utolsó vonat. Mindannyian felszálltak. Amikor a vonat odaért a külvárosi cigánytelephez, ahol Ágnes családjának le kellett szállni, a lány apja

egyenesen megkérdezte Ágnest, tetszik-e neki Károly. Amikor Ágnes szégyenlősen igennel válaszolt, az apa kiadta az utasítást, hogy akkor menjen egyenesen velük Újfaluba feleségnek. Ha rosszul bánnak vele, legfőljebb hazajön. Így is történt, Ágnes egy szál ruhában továbbutazott.

„Ágnes: Jó helyre mentem, jó sorom lett. Nem bántam meg. Ennek már húsz éve.

K.: – Esküvő volt?

Károly: – Ugyan, minek? Ettünk együtt egy ebédet. Meg a feleségem nem is volt lány, amikor elvettem. Az apósom akart esküvőt, de hát ugye nem voltál már lány (Ágneshez fordulva), akkor meg minek esküvő?! (ezt némi csúfondáros évődéssel mondja.) Akkor házassodtunk össze, amikor a ház építésére a szocpolt igényeltük.”

Ebben a történetben *keverednek a hagyományos és a modern elemek*: A feleséget az apa kommandálja, de választani a fiataloknak kell. Akik anynyiban őrzik a hagyományt is, hogy nem tartanak esküvőt, mivel a lány már nem szűz.

A házat Károly építette föl rokoni és baráti segítséggel, kalákában. Ő faragta a csigalépcsőt, készítette a lambériát. Arra már nem jutott pénzük, hogy kívülről bepucolják, kifessék a falakat, a padlózás sincsen készen. Károly beteg lett, nem tud munkát vállalni, közhasznú munkára pedig nem hívják.

„Ágnes: – Én bementem a kisebbségi önkormányzathoz, de ott az a nő nem törődik idegen cigányokkal.

K.: – Magyar cigány?

Ágnes: – Nem, igazi cigány, oláh cigány, csak aki nem a rokonsághoz tartozik, azt nem segíti. A rokonságának vesz lap-topot, mindent, másnak meg nincsen pénz. Én meg nem foglalkozok amúgy a cigányokkal! Itt az utcában is csak egy cigány család lakik, a többi magyar. Én nem nagyon foglalkozok cigányokkal, nem ismerem őket, ennek a rokonságát se. Úgy-hogy nem segít semmit nekünk.”

A fenti néhány mondat *bonyolult identitásproblémákat* összegez: Egyrészt az *igazi cigányok az oláh cigányok, a magyar cigányok nem igaziak*. Másrészt, *ha valaki nem rokon*, vagy nem jó ismerős, *nem lehet a segítségére számítani, hiába „igazi cigány.”* Ágnes *„nem foglalkozik”* a cigányokkal, fontosnak tartja, hogy az utcájukban főleg magyarok lakkak. Ez a szemében emeli a lakóhelyük presztizsét. De mondandója úgy is érthető, hogy *hangsúlyosabban kellene cigánynak lenni ahhoz, hogy számíthassanak a kisebbségi önkormányzat segítségére*.

Károly elmeséli, többször fölvetődött benne, hogy indul a kisebbségi önkormányzati választáson. A probléma csak az, hogy *nincsen pénze korteskedni*, megvendégetni az esetleges támogatóit. Enélkül pedig nincsen

esélye. *Ágnes rokkantnyugdíjat kap*, mivel néhány éve *depressziós lett*. Betegségének története egyben *láttelel a magyar egészségügyről* is.

Az új házba való beköltözésükkor teherbe esett. De mivel már volt négy gyerekük, úgy döntöttek, az abortuszt választják. Az asszony befeküdt a helyi kórházba a műtetre, néhány hét múlva, a kontrollvizsgálatkor egy másik orvos viszont megállapította, hogy még mindig terhes. Akkor már „túl volt az időn”, nem lehetett megismételni az abortuszt. Ágnes rendszeresen járt terhes-vizsgálatra, a megváltozott helyzetben már várták az új jövevényt. Minden jel arra mutatott, hogy egészséges lesz. Bejelentkeztek szülésre Debrecenbe, a klinikára, mivel az asszony már három császármetszésen esett keresztül, s számítani lehetett rá, hogy nehéz szülés lesz. A helyi kórház orvosai azonban lebeszéltek őket a tervről, mondván, hogy ők is jól le tudják vezetni a szülést. Ágnes nagy nehezen ráállt, nem akart összeveszni az orvosokkal, akik kezelték. A szülést követő napon azonban bejelentették neki, hogy az újszülöttet átvitték Debrecenbe. A következő hír a gyerek halálhíre volt. Ágnes akkor rosszul lett, be kellett vinni az ideg-osztályra. Utána szálalékolták le, azóta sem jött teljesen rendbe. Károly elmondása szerint minden egyes alkalommal komoly paraszolvenciát adtak az orvosoknak, ami nekik nagy megterhelést jelentett. Máig nem értik, hogy történhetett egymást követően két ilyen műhiba.

A sikertelen abortuszt csak Ágnes többszörös panasa és orvoshoz bejelentkezése után vették észre, majd a terhes-gondozás során mindvégig *egészségesként regisztrálták a gyereket*. Három császármetszést követően a házaspár jogosan gondolta, hogy az újabb szülés kockázatos klinikai háttér nélkül. A helyi kórház orvosai mégis magabiztosak voltak, majd az *anya engedélye, sőt előzetes értesítése nélkül küldték Debrecenbe a csecsemőt*. Úgy tűnik, *sorozatatos hibákat vétettek, végül jogsértést követtek el*. Az anya a nővértől tudta meg, többszöri rákérdezésre, hogy a gyereket légzési problémákkal a klinikára küldték.

„Ágnes: – Csak nekem nem mondták meg az orvosok. Nekem az első három szülésem is császár volt, egy negyedik császár, gondolhatták volna, hogy nem fog egyszerűen menni!!! Mégis marasztaltak, hogy ne menjek a klinikára. Aztán a gyerek egy hétig élt! Haza se tudtuk hozni, az összes nővérem adtam pénzt, annak is, aki nem foglalkozott velem. Nem tudtam, melyik lesz ott a szülésnél. Hiába! Rengeteg pénzünk elment. Én meg tönkrementem. Nagyon vártuk már azt a gyereket. Hiába, hogy először el akartam vetetni, de a terhesség alatt már vártuk. Úgy tudtuk, hogy egészséges lesz.”

Károlyéknak *eszükbe sem jutott*, hogy a kórháztól *jogi és anyagi elégtételt* vegyenek a feleség betegsége és leszázalékolása miatt. *Az orvosok olyan hatalmat képviselnek a szemükben, akiket megfizetni kell, nem fel-*

jelenteni. Számukra *elérhetetlen társadalmi messzeségben élnek* az egészségügy dolgozói, akik lehet, hogy megvesztegethetők, de nem számonkérhetők. Sőt, a hálapénz szemükben nem is annyira megvesztegetés, mint inkább a nagy hatalommal bíró világi istenségeknek jogosan járó áldozat az egyszerű földi halandók részéről.

Ugyanilyen *elérhetetlen hatalmasságokként kezelik az iskola vezetőit* is. Az ikerfiúk egyike, *Karcsi az „eltérő tantervű” iskolába jár*. Apja szerint azért küldték oda a tanítók, mert gyenge fizikumú volt és logopédusra volt szüksége. Rajztanára azt mondja róla, *ragyogó intellektusú gyerek. Kitűnő tanuló, rajzversenyeket nyer*. Magam kevés ilyen élénk tekintetű, értelmes és kiváló modorú gyerekekkel találkoztam. Talán a körösszegi Dávidhoz hasonlítható. Karcsi *státuszára és fejjézésére* azonban szüksége van a helyi kisegítő iskola tanítóinak, ezért *nem küldik átminősítő vizsgálatra*. Kérdésemre, hogy a szülők miért nem kezdeményezik az áthelyezést, az apa bizonytalanul válaszol. Gondolt már erre, mindig el is határozza magát, de nem akar rosszat a gyerekeknek. *Nem akar összeveszni a tanárokkal*.

Vagyis nem hisz abban, hogy sikeresen képviselhetné fia érdekeit a tanárokkal szemben. Pedig fontosnak tartja az iskolát, örül, hogy a másik ikerfiú, Zoli az általános osztályba jár, és a nagyobbak mindketten továbbtanulnak. *Karcsi a négy gyerek közül a legértelmesebb és legtehetségeesebb, mégis az ő sorsa kétséges*. Pusztán azért, meg vékonydongájú. Ez egy *ürügy* ahhoz, hogy eltéríthessék a boldogulásától. Hogy feltölthessék vele a *szükséges létszámot*.

Egy középosztálybeli nem cigány családdal ezt nem tehetnék meg, mert a szülők érvényt szereznének jogaiknak. Károly, bár értékes kőműves-szakmája van, impulzív, ambíciózus férfi, nincsen tisztában a jogaival és a lehetőségeivel. Nem volt még olyan tapasztalata, hogy érvényesíteni lehet az érdekeit.

Tudatában van annak, hogy cigány, s emiatt hátrányokat szenved, de nem tud fellázadni ez ellen a sors ellen. Minden vele történt esemény ugyanis azt jelzi, hogy nincsenek esélyei. Egy éve a feleségével egy nyilvános rendezvény után be akartak menni egy helyi discóba. Ágnest az ajtónálló biztonsági őr beengedte a többi asszonnyal együtt, de Károllyal közölte, hogy *„ide cigányok nem mehetnek be!”*, s nem is engedte őt belépni. Amikor Károly szavá tette, hogy ez jogellenes és bíróságra fog menni, az őr azt válaszolta, hogy semmi értelme, mert ez *magántulajdonban lévő szórakozóhely, azt csinálnak, amit akarnak*.

Károly nem tett följelentést, és nem tudta, hogy tehetett volna. Megpróbálhatta volna, hogy érvényt szerezzen a jogainak. De sem ebben az esetben, sem a fia érdekében nem mer lépni, mert *nincsen sikeres precedens a hasonló ügyekben ezen a vidéken*. Nagy érzelmi töltéssel beszél

arról, hogy Magyarországon „diszkrimináció” van, hogy „büntetlenül lehet kisebbségellenes, zsidóellenes, cigányellenes jelszavakat hangoztatni”. Bírálja a politikát, mely ezt megengedi. Szenved attól, hogy nincsen kapacskodója, nincsen segítség, amivel megvédhetné magát és az övéit.

Károlyék kétszintes, többszobás családi házban élnek heten, mégis szegények. Az anya rokkantnyugdíjas, az apa beteg s négy iskolázandó gyerekük van. Nem tudják befejezni a ház belső tereit, bevakolni a külső falakat. 2004. szeptemberétől az iker fiúk, Karcsika és testvére nem kap ebédet az iskolában, mert a szülők nem tudják fizetni a hozzájárulást. A konyhán igyekeznek a számukra félretenni a maradékot, a reggeli tejet, de ez nem jelent rendszeres étkezést. Karcsika nagyon sovány, eleve a testi fejletlensége miatt utasították az eltérő tantervű iskolába. Ez a hátránya most tovább nő.

Sz. Zs.-né, Judit (30 éves) szintén négy gyereket nevel férjével. Nekik azonban nincsen saját házuk, a városközpontban bérelnek egy négy szobás házat kerttel, havi harmincezer forintért.

Judit: – „Nagyon sok helyen kerestünk albérletet, de amikor meglátták a négy gyereket, meg azt, hogy *cigányok vagyunk, nem adták ki nekünk a lakást. A végén a férjemnek egy ismerősén keresztül sikerült.*”

Judit férje nem cigány, egy vállalkozónál dolgozik áruszállítóként, sokszor éjszakai műszakban. Jól keres, a család semmiben nem szenved hiányt, de saját lakást venni nem tudnak. A gádzsó férj kapcsolatai nélkül viszont bérelni sem tudnának, hiszen Juditot és a gyerekeket mindenütt elutasították.

Első látogatásomkor a házban tartózkodott *Judit testvére is két kis gyerekével. Barcelonából utazott haza, akkor úgy mondta, „látogatóba”. Az arcán lévő kék foltok azonban másról tanúskodtak. Az interjú után találkoztam vele a városba, albérletet keresett. Később mesélte el Judit, hogy *húgának spanyol férje van, mindenük megvolt otthon, de a férj megverte őt, ezért hazautazott, s itthon keres szállást és munkát. Juditék a négy szobából csak kettőt használnak, ezért húga arra számított, hogy náluk is elfér. Judit férje azonban nem akarta befogadni őket, érvénytelenítve azt a cigány családok körében dívó mentalitást, hogy a fedél nélkül maradt rokonokat feltétel nélkül befogadják. Judit azonosult férje érdekeivel, akinek az éjszakai műszakok után csendre és nyugalomra van szüksége, s zavarták őt a hangosan spanyolul kiabáló gyerekek, akik állandóan az ő konyhájukban játszottak. Ezért két hét után elküldték Annamáriát, aki nem talált albérletet, s odaköltözött anyjához, a szomszéd faluban lévő cigánysorra. Judit szerint „nagyon sok ott a cigány”, napirenden vannak az italozások, verekedések. Ő maga menekült onnan, s gádzsó férjével kifejezetten olyan környéken bérlik a házat, ahol nem laknak cigányok.**

Annamária Barcelonából először anyjához utazott, de ő is megriadt a környezettől, ahol felnőtt, s bekérezkedett hűgához. A befogadás azonban nem jött létre, ezért visszakényszerült a cigánysorra. Pedro, a nagyobbik fia most öt éves, csak spanyolul tud. Kérdés, hogy hogyan lesz képes elkezdeni az iskolát a nyelvi problémák miatt. Annamáriának nincsen állása, a környéken nehéz munkát szerezni. Judit elbeszélése szerint erősen iszik is, s úgy tűnt, ő nem hajlandó föl vállalni húga gondjait, leköti őt saját négy gyerekének nevelése.

Orsi, a második gyerek most 11 éves és csak harmadik osztályba jár, a kisegítő iskolába.

Judit: – „...itt azt mondják a tanárok, hogy az *élmény számít*, hogy a gyerekek *élménye* legyen. A nagy iskolában csak hajtják őket, meg kiabálnak velük. Az is igaz, hogy Orsi most már negyedszer járta az elsőt. Most 11 éves és most megy harmadikba. (Az interjú augusztusban készült. B.Á.) Nem is tudom, mikor fogja elvégezni a nyolcat. Most hányadikba kellene járni, Ági néni?

K.: – Ötödikbe.

Judit: – Hát igen. Ez így nincsen jól. Nagy nehezen tud olvasni...

Meg hallom, hogy *akik elvégzik ezt a kisegítőt, rögtön utána küldik a gyerekeket dolgozni a nyomdába. Nem tanulni, dolgozni! Hát én ezt nem akarom Orsinak. Nem tudom, ezek a tanárok hogy gondolják. Lökdösní a gyerekeket ide-oda...*”

A kisegítő iskola tanárai az ÉLMÉNY divatos jelszavával próbálják meggyőzni a szülőket arról, hogy a gyerekek jobb, ha eltér a tanterv az átlagostól. A következményekről viszont nem tájékoztatják őket. Judit gondosan neveli a gyerekeit, eljár minden olyan rendezvényre, ahol az iskoláról van szó. Mivel vállalja a cigányságát, beszél is cigányul, a cigány önkormányzat gyűlésein is megjelenik.

Judit: – „Most pár hete volt itt ez az asszony Budapestről. Hogy is hívják...Viktória...milyen Viktória???

K.: -Mohácsi Viktória?

Judit: – Igen. Az. Na és összehívta a cigány önkormányzatba a szülőket, és mondta, hogy *a gyerekeket a normál iskolába kell járattatni. Az egyesbe. Hogy kérvényezzük és intézzük el, hogy a gyerekek oda járjanak, ahol a magyarok gyerekei is járnak. Én akkor ennek nagyon örültem, mert az mégiscsak biztos jobb iskola. De amikor mentünk az igazgató nőhöz, az nagyon föl volt háborodva, hogy a Mohácsi Viktória nem ismeri itt a helyzetet, mér szól bele. És akkor én ezt láttam, hogy itt hiába kérvényeznek. Meg nem akarok én a gyerekek rosszat. Itt tizen-tizenötén vannak egy osztályban, az egyesben meg huszonöt-harmincan. Hogy tudnak akkor ott*

velük foglalkozni? Orsi itt jó tanuló. Négyes-ötös. Szeret iskolába járni. Most úgy látom, hogy neki itt jobb. Nem akarok én belekeveredni semmi vitába az igazgatónővel.”

Pár hónap múlva Judit mégis elvitte a megyeszékhely nevelési tanácsadójába Orsit felülvizsgálatra. (Magam is ezt tanácsoltam neki.) Ott megvizsgálták a kislányt, majd azt mondták, hogy az osztályban is meg szeretnék nézni, tanulás közben. Tehát dolgavégezetlenül küldték el Juditot, azzal, hogy a városi ügyvédnő is fel fogja keresni a félév során. Erre mindeddig nem került sor. Judit sérelmezi, hogy a saját pénzén kell mindent intézni, nekem pedig az jutott eszembe, hogy a cigány családok nagy részének nincsen pénze útiköltségre, hogy beutazzanak a megyeszékhelyre. Judit jó anyagi helyzetben van, mégis várakozásra kényszerül. A többség viszont el sem tudja kezdeni a procedúrát. A megyeszékhely szakemberei nem érdekeltek abban, hogy konfliktusba kerüljenek a helyi vezetőkkel. A budapesti politikusok pedig a cigány családokat küldik a tűzvonalba. Holott mindez megoldható lenne független áthelyező bizottságok kinevezésével, akik felülvizsgálnák a gyerekek iskolai helyzetét. Ez viszont pénzt és energiát igényel. A családok nem lesznek képesek kiharcolni az iskola-vezetéssel szemben az érdekeiket. Példa erre Judit esete, aki gondos anya, tájékozott, jó anyagi helyzetű, de nem akar lányából esetleges bűnbakot csinálni az iskolában.

Még nehezebb azoknak a családoknak a sorsa, ahol valóban beteg, speciális igényű gyerekek vannak. R. Csabáné (40 éves) hatgyermekes anya két beteg gyereket nevel férjével. Újfalú kertés házaspárban laknak, egy szegényesebb utcában, de a ház jól karban tartott. Legkisebb gyermekük, Kitti 9 éves, Down-kóros. Tizenhét éves lányuk, Gizi 75%-os rokkant, depresszió miatt. Maga az apa is leszázalékolt, 50%-os rokkantságot kap, szintén depressziós tünetei vannak.

Az anya a hatodik terhességével is rendszeresen járt terhesgondozásra, elvégezték az ultrahangos-és egyéb vizsgálatokat, de az orvosok nem jelezték, hogy a gyerek betegen fog születni.

Gizi: – „Csak a születése után két nappal jött be az orvos, és mondta, hogy Down-kóros. Gondolhatja...Ezt meg kellett volna tudni előre mondani. Ki kellett volna tudni mutatni előtte. Ez egy olyan betegség, hogy ki lehet mutatni. Ha ezt előre tudjuk, akkor ugye másként intézkedik az ember. De amikor megszületett, már az én gyereke volt, nem adtam ki a kezemből. Az intézetben nem törődnének vele úgy, mint én. Nem tud beszélni, de érti, amit mondunk neki, mi is értjük, hogy mit akar. Ott tönkretennék. Meg rossz a szíve, nyitott az egyik szívkamra, a gyomra is beteg és mozgássérült. Az egyik lába beteg. Állandóan orvoshoz kell vinni. Az a gyógyszer, amit a Down-kórra kap, 16 ezer forint két hétre.”

Meglepő, hogy a vizsgálatok ellenére sem tudták az orvosok diagnosztizálni a gyerek halmozott betegségeit. Ha Gizi magánorvoshoz járt volna, nyilván sor került volna kiegészítő vizsgálatokra is. Így viszont a család magára maradt a súlyosan beteg gyerek nevelésének terheivel. Ugyanis a családsegítőben úgy informálták Gizit, hogy nem jár semmiféle juttatás a drága gyógyszerek költségeire. Megkérdeztem egy budapesti jogvédő iroda jogászát, aki szerint Kittinek járna a közgyógyellátás.

(Közgyógyellátási igazolványt normatív alapon az kaphat, akinek családjában az egy főre eső átlagos jövedelem az utolsó három hónapban kisebb volt 23 200 Ft-nál, de havonta rendszeresen 2320 Ft-nál többet kell vagy kellene gyógyszerre költenie, ha kiváltja a neki felírt recepteket. Mindezt évente újra kell igényelni.)

Erről a lehetőségről a családsegítőben nem informálták Gizit, holott Kittin kívül az apa és a nagyobbik lány is drága gyógyszereket szed.

A családban tehát a súlyos betegségek és az információk hiánya együtt okoznak sokszor megoldhatatlan problémákat. Az egyetlen segítség, hogy Csaba, a legidősebb fiú kőműves lett, már 26 éves. Pesten dolgozik, albérletben lakik, de ennek ellenére rendszeresen hazajár és segíti a testvéreit.

A két szülő éveken keresztül ugyanabban a helyi gyárban dolgozott, szépen kerestek, nagy, kétszintes családi házat építettek. De Kitti születésével úgy megnöttek a kiadásaik, hogy el kellett adniuk a házat, s a jelenlegi kisebbet vették meg. A különbözetből fedezték Kitti gyógyíttatását. Fel sem merült, hogy a gyereket intézetbe adják, pedig akkor meg tudták volna őrizni megszokott életszínvonalukat.

Ezt követően néhány éve az apát az utcán ismeretlenek nagyon megverték. Fizetésnap volt, talán a pénzét akarták elvenni. Ekkor kezdődött a családfő depressziós betegsége, aminek leszázalékolás lett a vége. Mostanában naphosszat alszik az erős gyógyszerek mellékhatása miatt. A legnagyobb lány depressziója kisgyerekkorában kezdődött, a hatodik osztályból kimaradt. Ő volt a család első betege.

Gizi azt tervezi, hogy ha lejár a gyed Kittivel, visszamegy a gyárba dolgozni, hiszen legalább egy keresőre szükség van. Csak Kitti felügyeletét lesz nehéz megoldani. Később sem szeretnék ugyanis intézetbe adni őt. A Down-kóros gyerekeknek ez a feltétel nélküli elfogadása csodálatra kész. Csak az ad okot némi aggodalomra, hogy ki lesz a gondozója, ha anyja visszamegy a gyárba. A nagyobbik lány, Gizi nem jöhet szóba az anya szerint. Ő is súlyos beteg, egyik beteget nem lehet a másikra bízni. Az apa szintén nagyon rossz állapotban van, a két kisebb fiútestvér még általános iskolás. Marad Renáta, a kisebbik lány, aki most megy hetedikbe. Ő egészséges, mégis az eltérő tantervű iskolába jár.

„K.: – Hogy kerültél a kiegészítőbe?”

Renáta: – Elsőben azt mondták a tanárok, hogy oda kell menni.

Gizi (az anya): – Aztán már nem akart átmenni a másikba, de nem is mondták neki. Jó tanuló, négyes. Bár ebben az iskolában vannak olyan dolgok! Képzeld el, egyszer Reni tetvesen jött haza...

Meg ahogy ott sok gyerek kinéz! Rongyos ruhákban, negyvenes cipőkben a kis gyerekek!! Pedig azok a szülők is ugyanúgy kapják a családit, mint én. Mért nem a gyerekekre költik?! Én nem vetem meg a cigányokat, beszélek is cigányul a gyerekekkel –ők már nem akarnak- de ahogy némelyik cigány családban nevelik a gyerekeket, az borzasztó!”

Az anya számára érthető módon, *sokadrangú probléma*, hogy. *az értelmes, jó tanuló Renáta miért jár kiségitőbe*. Nincsen módja és ideje azon gondolkodni, hogy így hogyan talál munkát.

Nem mondja ki, de majdnem biztos, hogy *Renáta feladata lesz Kitti gondozása*, ha Gizi visszamegy a gyárba. Akkor viszont *az ő jövője is végképp bizonytalanná válik*.

Gizi csak négy osztályt végzett, mert beteg anyját kellett ápolnia gyerekkorában. Ennek ellenére (vagy éppen ezért) olyan *meleg szeretettel és értően bánik Kittivel, mint egy gyakorlott gyógypedagógus*. Beszélgetésünk elején olyan benyomást tett rám, hogy azt hittem, érettségizett, tanult nő. Még azt is el tudtam képzelni, hogy főiskolára járt. *Rövid távon nagyon gondosan, felelősen bánik gyerekeivel, hosszú távra azonban nem tud tervezni*. Ahhoz túl sok és túl súlyos probléma terheli a családot. Az ő esetükben igazán nagy szükség lenne egy *komplex családsegítő programra*. Három súlyosan beteg ember terhét egy családtag sem tudja magára vállalni. A családsegítő azonban még minimális támogatást sem nyújt, az alanyi jogon járó közgyógyellátást sem intézték el. Gizi az én biztatásomra adta be a kérvényt a jegyzőhöz, s akkor kapta meg a közgyógyellátási igazolványt a kislány, holott ez kilenc év óta járna nekik. Ilyen körülmények között Renáta problémája, mely a helyi cigány családok körében tipikus, ebben az esetben súlytalanná válik.

Három olyan családot is meglátogattam Újfaluban, ahol nincsen egészségügyi probléma, viszont a szegénység szemmel látható. Mégis, a három család igen *különbözőképpen viszonyul* a saját helyzetéhez.

N. Béláné, Gyöngyi (47 éves) tíz gyereket szült, jelenleg hatan laknak még otthon. Férje közmunkákon keres némi pénzt. A család azon a cigánysoron lakik, ahol Jolánék, a vizet az utca végéről kell hordani. *A ház, amelyben laknak, rendkívül elhanyagolt, inkább kunyhó benyomását kelti*. Két kis szoba, ami tele van ágyneművel, és egy előszoba-szerű, parányi konyha. Nincs is hová leülni, az udvaron ülünk le, nekem hoznak egy rozszant széket, Gyöngyi egy fölfordított vödörre ül, a gyerekek körben állnak. Gyöngyi testes, elhanyagolt külsejű asszony, *a gyerekek viszont mind tiszták, rendezett ruhákban vannak*. Éppen a vasárnapi ebéd készül, három

kiló húsból sütnek fasírozottat. Az anya energikus, jókedélyű, a gyerekek is beszédesek, vidámak.

Gyöngyi elmondja, hogy *régebben egy három szobás, kényelmes lakásban laktak bérleti díjért a fő utcán*. De egy vállalkozónak szüksége volt a telekre, s megvette az önkormányzattól. Akkor költöztek ki ide, a cigánysorra.

Gyöngyi szeretné kérvényezni, hogy a hat itthon lakó gyerekekre való tekintettel utaljanak ki nekik egy *nagyobb lakást*, de nincs sok remény, hogy megkapják. Nem is biztatja őket az önkormányzat. Mindenesetre *nyomot hagyott a családi légkörön az a tény, hogy a tíz gyerek egy tágas lakásban nevelkedett fel*. A gyerekek derűsek, kedvesek, bizakodóak, az anya határozottan utasítja őket a tennivalókra, *nyoma sincsen az elkeseredésnek*. Mintha a jelenlegi nyomorúságos helyzetet csak *átmeneti állapotnak tekintenék*, s nem tudnák elképzelni, hogy így is maradhat.

Havi *nyolcvan-kilencvenezer forintból gazdálkodnak* Gyöngyi elmondása szerint. Ez mellé az önkormányzattól mindig kapnak bálás ruhát, ruházkodásra nem kell költeni. *Az anya fontosnak tartja az iskolát*, már a családi pótlék miatt is. Meséli, hogy sok szomszéd kiveszi az iskolából a gyerekeket és elküldi idénymunkára. Télen viszont nincsen munka és kiesik a családi pótlék is. Úgy tűnik, hogy ő minden lehetőséget igénybe vesz, ami adódik, s valószínűleg a tíz gyerek miatt a családsegítő is hajlamosabb arra, hogy támogatást nyújtson. *Valamennyi itthon élő gyerek tanul*. A legnagyobb fiú, Rómeó szakiskolába jár, a 18 éves Éva most végez egy tizenkét évfolyamos iskolában. Közepes tanuló. Két évvel fiatalabb húga ugyanoda jár. Zorán, a legkisebb fiú 12 éves, szépen rajzol, jó lett a bizonyítványa.

Gyöngyi igen szigorúan neveli a gyerekeket, különösen a lányokat. Segíteniük kell a főzésben, ők viszik-hozzák Zoránt az iskolából még jelenleg is. A lányok szerint sok gyerek kábítószerzik ezért nem engedik Zoránt iskola után máshová menni. Kísérik haza. *De a lányok se járhatnak discóba-moziba*. Este hatkor otthon kell lenniük, hét végén is. Tévészethetnek, magázhatnak, de fiúkkal nem mehetnek el. *Gyöngyi nem akarja, hogy hamar terhesek legyenek*, gyereket vállaljanak. Határozott elképzelése van arról, hogy *minden gyerekeknek be kell fejezni az iskolát, s szakmát kell szerezni*. Úgy tűnik, *a gyerekek ezt respektálják*. Nincsen kizárva, hogy Gyöngyiben *mély nyomot hagyott a valamikori kényelmesebb életforma a nagy lakásban*, s azt akarja, hogy *gyerekei törjenek ki a jelenlegi nyomorból*. Látszik, hogy nem is nagyon akar itt berendezkedni. Az udvar gondozatlan, épp hogy csak a gáz irtották ki az ajtó előtt. Se konyhakert, se kerítés nincsen. Talán ők az egyetlen, általam ismert oláh cigány család, ahol erőteljesen megfigyelhető az a *tudatos törekvés, hogy az iskolázás révén változtassanak a helyzetükön*.

Mindeközben *erős cigány-identitása* van nem csak az anyának, hanem a gyerekeknek is. Valamennyien jól beszélnek cigányul, egymás kö-

zött ezt a nyelvet használják. *Az iskolai előmenetel tehát nem zárja ki esetükben a cigány azonosságtudatot.*

H.-né Anikó (46 éves) hat gyerekes anya. Már két csecsemőkorú unokája is van. *Férje két éve halt meg* rákban. Építőipari segédmunkás volt. Anikó *legidősebb fia, Sanyi* most huszonhat éves. A 84 éves nagymamával lakik egy szomszédos faluban. *Neki sikerült szakmát szerezni*, jól keres. *A két nagyobbik lány* viszont *nyolcadik után abbahagyta a tanulást*. Mindketten a kisegítőbe jártak.

„K.: – Hogy kerültek a gyerekek a kisegítőbe?

Anikó : – Hát az első kettőnek a tanárok javasolták, hogy ott könnyebb lesz nekik. Aztán a férjem azt mondta, menjen oda a többi is, így csak egyfelé kell intézkedni, nem kétfelé szaladozni.”

Ily módon a harmadik kislány, Katika most megy negyedikbe a kisegítőben, Pisti, a tizenöt éves fiú most bukott meg ötödikben, mulasztások miatt. Évet kell ismételnie.

„Pisti : – Most buktam meg ötödikben. Újra kell járnom. Nem szeretek iskolába járni. Szar hely.

K.: – Miért?

Pisti : – Hát ott kiabálnak a gyerekekkel. Meg ha valami nem tetszik a tanárnak, akkor jön a körmös. Nem jó. Inkább másfelé megyek.”

Katika viszont jó tanuló, hármás-négyes. Egy időben átvette Pistitől az iskolakerülést, de az anyja meg tudta őt győzni, hogy fontos az iskola. Nem így Pistit, aki vagány, zabolátlan fiú, s a tanárok nem találnak hozzá utat.

A családdal él még Attila, Anikó házasságon kívül született fia, de róla nem beszélt az anya.

A legidősebb lány egy éve férjhez ment, a hátsó, szoba-konyhás kis házban lakik férjével és egy éves kislányukkal, Izabellával. A többiek az első, két szoba-konyhás házikóban laknak, itt van velük a másik nagylány, Móni pár hónapos csecsemője, Erik is.

„K.: – Mónika párja nem lakik magukkal?

Anikó: – Őt én nem engedem ide be. Móni megesett. Ő még gyerek, de az a férfi harminckét éves. Van felesége, két lánya. Olyan idősök, mint Móni meg Kati. Meg van egy élettársa, az most terhes. Úgyhogy ő ide nem teheti be a lábát.

K.: – Láta a gyereket?

Móni: – Láta. (mosolyog)

Anikó: – Jövő héten megyünk a bíróságra, mert nem akar gyerektartást fizetni. Ott meglesz a bizonyítás, hogy övé a gyerek, mert a nevére se akarta venni. Azért H. Erik. Én ragaszkodom hozzá, hogy ami a gyerekeknek jár, azt megkapja.

K.: – Cigány ember az illető?

Anikó: – Igen. (buzgón bólogat hozzá) Én mondtam Mónikának, hogy már nagy lány, lehet discóba járni, minden, de annak megvan a módja, hogy ne legyen gyerek. Most, hogy már megesett, én nagyon szeretem az unokámat. Én szoktam dajkálni. Az anyjánál csak addig van el, amíg szopik, vagy teáztatja. Utána sír. Éjjel-nappal. De én nem hagyom sírni, járkálok vele, dajkálom, nálam nem sír. Én vagyok a mama. Amíg én élek, jó dolga lesz.”

Anikó tíz évvel látszik idősebbnek a koránál, nagy felelősség van rajta. Ugyanakkor gyönyörű, öntudatos asszony, tökéletes fogsorral, szép hosszú, fekete hajjal, mint egy matriarcha. Úgy is viselkedik, mintha unokájának ő volna az igazi anyja. „Muro shavo!!!”- mondja neki cigányul, s majd elolvad a gyengédségtől. Ami az érzelmi biztonságot illeti, abból ebben a családban nincs hiány. Anikó összetartja a gyerekeit, akik nyugodtak, derűsek a rémisztő szegénység ellenére.

A házban az ágyakon és a vaskályhán kívül *semmilyen bútor nincsen*, se asztal, se székek. A falak piszkosszürkék a szénfűtéstől és málladoznak. Ajtót sehol sem látok, augusztus vége van, **az ajtónyílásokon** piszkos, *szakadozott függönyök lógnak*. Anikó a döngölt padlóra pöccinti a cigarettahamut, s látszik, hogy régen volt söprés. *Az egyetlen komfort, hogy a vízcsap az udvaron van*, nem kell vízért kijárni az utcára.

A két nagylány azzal, hogy gyereket szült, *nemcsak a szakmaszerzés lehetőségét veszítette el, de fejenként havi húszezer forintot is*. Ennyi volt ugyanis az *árvasági járadék*. Ez most már csak a két kisebb gyerek után jár.

Az a közkeletű előítélet tehát, hogy a cigány lányok a családi pótlék miatt szülnék gyereket, ebben az esetben sem igazolható. *A családi pótlék összege csak a töredéke az árvasági járadéknak*, vagyis a két csecsemő érkezése komoly bevételcsökkentést jelent a családnak. A két lány gyereket akart, mert ha partner van, ez a természetes. Mónika nagy szeretettel gondozza Eriket, annyiszor szoptatja meg, ahányszor megéhezik. Sok teje van, jut belőle nővére egyéves kislányának is, aki még mindig szopik. Sőt, a szomszéd család nagyobbacska gyerekének is visz belőle, aki sokszor éhezik. A szegénységnek ezen a szinten is sok fokozata van.

„Anikó: – Képzeld el, ezek a szomszédok olyan szegények, hogy az ágy lába téglából van kirakva. Annak a gyereknek sokszor nincsen mit enni. Olyan sovány. Gondoltuk, ez a kis anyatej jót tesz neki. Kár lenne kiönteni, mert Móni naponta kétszer fej.

Móni : – Láttam is, hogy kikerekedett, amióta viszem neki a tejet.”

Anikóék családjában nincsen éhezés, de *a jövő körvonalai alig látszanak*. A legidősebb fiút leszámítva *senkinek nincsen szakmája*, Mónika egyelőre nem kap tartásdíjat. Anikó azt tervezi, hogy lányai, ha a csecsemők nagyobbak lesznek, elmennek majd *közmunkára*. Mónika ez ellen fel-

háborodottan tiltakozik, *számára ez lealacsonyító lenne*. Valami kedvére való alkalmi munkára számít, amihez itt nem könnyű hozzájutni. Ha Anikó két kisebb gyereke sem kapja már az árvaságit, súlyos nélkülözések elé nézhetnek.

Anikó nem tudja igazán felmérni, hogy az iskoláztatásnak, szakma-szerzésnek milyen jelentősége van. Ő maga *soha nem járt iskolába*, anal-fabéta.

„Anikó : – Valami keveset tudok olvasni, meg a lánykori nevemet le tudom írni. Tudja, nekünk a gyerekkorunk olyan volt, hogy ki lettünk adva családokhoz. Azok meg nem küldtek iskolába. Meg volt egy olyan dolog, hogy anyánk hat hónapra börtönbe került. . . Úgy összeszólalkozott a szomszédokkal és elítélték. Akkor adtak ki bennünket házakhoz. De utána se sokat törődött velünk. Apám elvált tőle. Nem éltek együtt a börtön után már. Hárman voltunk testvérek. A bátyámat egy család örökbe fogadta, taníttatta, lett jó szakmája. Most Amerikában van, van neki felesége, két gyereke. Néha ír, hogy jó munkája, keresete van. . . Nem tudom, hogy került ki.”

Az amerikai testvér példája túl távoli ahhoz, hogy mintát nyújtson Anikónak a gyereknevelésben. Szeretettel, *érzelmi biztonságot tud nyújtani* gyerekeinek és unokáinak, *a jövő tervezésében azonban nem tud segíteni nekik*.

M. I.-né Erzs (35 éves) családjában az *érzelmi biztonság is hiányzik*. Erzs *hat gyereket nevel* férjével. Az asszony húsz évvel látszik idősebbnek a koránál. Sötét haját szőkére festette, de ez még inkább zilált benyomást tesz. *A régi cigánytelepen laknak*, a város szélén. Innen már csak a mezők látszanak. A házuk két szobából és konyhából áll, kerítés, udvar nincsen. Az ajtók helyén rongyos függönyök lógnak, a szobákban csak ágyak vannak. Szekrény nincsen, a ruhákat az ágyneműtartóban tartják. A konyhában csak egy tűzhely és egy szétszakadt kanapé van, se asztal, se székek. Palackos gáztűzhelyen főznek, a konyhaszekrény az egyedüli ép berendezési tárgy. A TV-t nemrég el kellett adniuk, mert kellett a pénz ennielóra.

Ami a legnagyobb probléma, hogy *az egyetlen vaskályha tönkrement*, szétesett. Erzs *nem tudja, mivel fognak a télen fűteni*. A családi tűzhely szétesése szimbóluma is a családtagok együttélésének.

A gyerekek olyan szeretetihesen fogadnak engem és a rajztanárukat, aki elkísért, mintha állami gondozottak, intézetisek lennének. Anyjuk szórakozottan, bizonytalanul téblábol, nem tud igazán kontaktust tartani velük. Valamennyien kicsit koravénnek tűnnek. Mindannyian *az eltérő tantervű iskolába járnak*, s ez itt *magától értetődő*. Erzs *nem foglalkozik az iskolával*, nem jár szülői értekezletre, anyák napjára sem. Ottlétem alatt Zsanett, a nagyobbik lánya készít kávé, úgy gondolja, vendégeskedéskor ezt kell csinálni. Anyjának is visz, aki nagyon barátságosan, nyitottan fogad, de viselkedésében semmi nem utal arra, hogy ebben a családban ő bár-

miért is felelősséget vállalna. Két kisebb fia a beszélgetés alatt megéhezik, hideg krumplisztát ad nekik egy tányérban. A gyerekek a földön ülve eszik. Később Guszti, a legnagyobb fiú is enni kér, neki már nem jut tészta. Az előszobában viszont talál fóliás, előre szeletelt, drága kenyeret. Ez a vacsorája. Erzs ingerülten reagál a kérésekre, ő *'most beszélget'* – mondja, s látszik, terhes neki a családanyai szerepkör.

Guszti, a legnagyobb fiú most 16 éves, három osztályt végzett az eltérőben. A nagyanyja nevelte. Erzs tizenhat éves korában megesett valakitől, anyja magára vállalta a gyerek nevelését. Haláláig nála lakott a fiú. Akkor hagyta abba az iskolát, amikor anyjaként szeretett nagyanyja meghalt. Megviselte őt, hogy családot kellett váltania. Most már bánja, hogy abbahagyta az iskolát, nemrégén kapott volna állást, ha van jogosítványa. Ahhoz viszont kell a nyolc osztály. *Munkája nincsen, munkanélküli segílyt nem kap*. Értelmes tekintetű, komoly fiú, látszik rajta, hogy csak mostanában realizálta, mit veszített az iskolakerüléssel. Tanácstalan, szomorú. A jegyző ajánlotta, hogy jelentkezzen fizetős felnőttképzésre, de erre nincsen pénzük.

„Guszt: – Nekem nagyon rossz volt, amikor Mama meghalt. Akkor hagytam végleg abba a tanulást. Előtte háromszor megbuktattak, mert nem jártam iskolába. Pedig, amikor jártam, jó tanuló voltam. Négyes. . . csak hát sokszor nem mentem. Aztán, hogy a Mama meghalt, végleg abbahagytam. Már bánom.”

A kisebb gyerekek mind négyes-ötös tanulók az eltérő tantervű iskolában. Ott is ebédelnek. Anyjuk mindig befizeti a hozzájárulást, ruhát-cipőt viszont nem tud venni nekik. Mutatja, hogy nemrég kapott az önkormányzattól egy zsák negyvenes felnőtt cipőt. Ruhát nem. Abban fognak össze az iskolába menni, amiben egész nyáron voltak. Felszerelést, *fűzeteket egyáltalán nem tudott venni*, ez az öt gyereknek ötvenezer forintba került volna. A családsegítőben hiába kérnek támogatást.

Zsanett és Imi (akit Stefánkának becéznek) Erzs és a férje közös gyerekei, Alexandra és a másik Imi pedig a férj előző házasságából hozott gyerekek. A férj 34 éves, nyolc osztályos végzettsége és gépszerezői szakiskolája van, de le van szálalékolva. Rokkantsnyugdíjat kap.

(Meglépő módon nem ügyeltek arra, hogy a családban ne legyen két gyerek ugyanazon a néven anyakönyvezve. Megkülönböztetik őket egymás közt, hiszen az egyikük otthoni neve Stefánka, de az iskolában a tanárok nem értik, hogyan lehet egy családban két M. Imre nevű gyerek. Ez talán arra is utal, hogy a hivatalos szférának nem tulajdonítanak nagy fontosságot.)

A gyerekek igen sokat nélkülöznek. Alexandrát és a nagyobbik Imi tanárai többször látták a *piacra koldulni*. Nem tudni, hogy erre anyjuk bízta-e őket, vagy az éhség miatt szánták rá magukat. Az alföldi kisváros-

ban a koldulás nem szokás, még a nagyon szegény családok körében sem. Ezek az esetek botrányt okoztak nemcsak az iskolában, de a helyi közvéleményben is. Az anya analfabéta.

„Erzsi: – Kellett menni a mezőre dolgozni, télen meg az állatokat ellátni. Meg aztán tanyán laktunk, onnan nem lehetett bejárni az iskolába. Szegények voltunk. Ugyhogy *én nem tudok se írni, se olvasni*. A nevem le tudom írni. A többi testvérem elvégzett egy osztályt, kettőt, hármat, aztán ők is abbahagyták. (Tizenketten voltak testvérek, nyolcan érték meg a felnőttkort. B.Á.) Egyedül a bátyám tanult. Neki van tizenhét osztálya. Szakiskolát végzett, valami növénytermesztőt, nem tudom pontosan, milyet, meg egy csomó tanfolyamot. Őneki van munkája, de ő is le van százalékolva, ötven százalékos. Van négy gyerek, nem nagyon tudnak segíteni. A férjemnek van iskolája. Ő szokott kérvényt írni, most is, hogy a gyerekek négyes tanulók lettek, Zsanettnek ösztöndíjért írt. De még nem kaptunk választ.”

A külvilággal az apa tartja a kapcsolatot. A gyerekek egymás közt és az anyjukkal cigányul beszélnek, a szülők is ezen a nyelven érintkeznek egymással. Csak az apa beszél a gyerekeivel magyarul, mondván, hogy magyarul kell jól megtanulni.

„Stefánka: – Az egyik rajzórán Nóri néni mondta, hogy beszéljünk cigányul. És akkor cigányul beszélünk!!! (Diadalmas) Az iskolában csak a rajzórákat szeretjük!”

Ehhez a megnyilvánuláshoz nem kell kommentár. *Az otthon világa élesen elválik a külvilágtól,* ahol idegenül mozognak, akár az anyjuk. A jobban szocializált apa magányos törekvése, hogy közelebb hozza a külső világot, úgy látszik, kevés. Az iskola pedig (egy-egy kivételes tanár-egyénségtől eltekintve) nem kíváncsi az ő otthoni életükre.

A gyerekek ugyanakkor *vágyanak megismerni a külső világot.*

„Alexandra: – Ági néni! Szoktunk menni nyáron a strandra is! Nemrég is voltunk!

Erzsi: – Hát az régen volt. A jegy drága! Pár éve akkor voltunk, amikor május elsején ingyen volt a belépő. Akkor elment az egész család. Mondom, elviszem őket. Most egész nyáron a TV-t nézték, meg az udvaron játszottak.

Zsanett: – Most már az sincs, TV sincs.

Erzsi: -Hát eladtam a TV-t nemrég, ennivalót kellett venni. Néha elmegyek velük a játszótérre, de azt már unják. Mindig ugyanoda.”

Amikor visszaindulok a városba, Imre, Stefánka és Zsanett elkísér egy darabig. A mező mellett elhaladva kérdezem tőlük, hogy szoktak-e itt focizni. Imre elszontyolodva válaszol, hogy *nincsen labdájuk*. A piacon egyszer kaptak egyet egy árustól kétszáz forintért, de az lukas volt. Az új labda ötszáz forint lett volna, annyi pénzük nem volt.

K.: – Mikor szoktatok reggel iskolába indulni? Elég messze laktok.

Zsanett: – Ötkor kelünk, akkor mosakszunk, eszünk és hatkor indulunk, mert hétre az iskolában kell lenni. Legkésőbb fél nyolcra. Ott szoktunk ebédelni. Anyu befizet bennünket. Egy bicikli van csak, az kell anyuéknak. Szegények vagyunk. Mit lehet tenni? (Felnöttesen, szinte öregasszonyosan széttárja a kezét.) Anyu sokszor elmegy öreg parasztasszonyoknak segíteni takarítani, függönyt föltenni. Kap ötszáz vagy ezer forintot. Akkor mindig ad nekünk egy százast!

Autó megy el mellettünk, izmos, fiatal gádzsók bámulnak ki az ablakon.

Zsanett: – Ezek nagyon szemtelenek! *Mindig leszorítanak az útról.* Hiába megyek a szélén, olyan közel jönnek, hogy beszorítanak az árokba. *Mindegyik ilyen!*

Stefánka és Imre visszafordul, mert mezítláb vannak, és a kavicsokon fáj a lábuk. Zsanett elkísér a főútig, s utána percekig integet. Igen nehéz szívvel integetek vissza.

A cigány családokat látogató szociológus számára igen sok arcát mutatja meg ez a kultúra. Feltárul a *hagyományörző, tisztos jómód, a titkolt nélkülözés,* vagy a már *nem titkolható szegénység* sokféle szintje. A nagyon szegények esetében a *betegség, a leszázalékolás, a rokkantság* szinte szükségszerű velejárója az életnek. Az intézményes kapcsolatrendszerhez való viszony is sokféle, a perspektívát nyújtó, *sikeres iskolai előmeneteltől az írástudatlanságig* terjed.

A külvilág viszonyulása a cigány családokhoz ugyanilyen széles spektrumú. Körösszeg községben sikeresen integrálják a cigány gyereket iskolai ösztöndíjakkal, rajzsakkörrel, pályázatokkal. Másutt „eltérő tantervű” iskolába terelik, korai éveikben zsákutcába kényszerítik őket.

De gyakran a *jóindulatú segítőkészség is zsákutcát eredményez*. Körösszegezen meglátogattam az *új cigánytelepet,* amely egy széles mezőn túl, a falu határánál is kintebb épült, öt évvel ezelőtt. Az M. család gyerekei kísérek el odáig, közben csatlakozik hozzánk még egy ismerős, egész díszkíséret. De a telepnél megállnak, nem jönnek beljebb. A *tizenöt egyforma, vakolatlan, kerítés nélküli ház*nak van valami falanszter jellege. Szomorúság és reménytelenség lengi be. A házak minden lakott területtől távol, szinte a semmiben lebegnek, lehangoló délibábként. A poros úton télen nyilván bokáig ér a sár, innen a legközelebbi bolt fél óra, az orvosi rendelő még messzebb van.

B. Rudolf (50 éves) háza a második, *öt gyereket nevelnek* a feleségével. Éppen ballagásra készülnek, a legidősebb fiú most járta ki a nyolc osztályt. A feleség a művelődési házba ment főzni a vendégekre, Rudolf az udvaron bográcsban fagyasztott csirkét főz. Vele beszélgetünk, de inkább hallgatunk. Rudolf hatvan évesnek tűnik, beteges, szakadt ruházatú, szo-

morú arcú férfi. A nagyanyja nevelte föl, szülei kisgyerek korában meghaltak. Csak akkor mosolyodik el halványan, amikor nagyanyját említi egyik fiának. „Piroska Mama, tudod?! Ő még tudott cigányul.” Szótlanul dobálja a csirkekarabokat a bográcsba, aztán körbeint, s említi, hogy két méteres gázt kellett kiirtani az udvaron, amikor épült a ház. Ő is segített a mestereknek. Egyébként a TŰZÉP -en dolgozik, amit keres, ennivalóra elég. Most 150 vendégre számítanak, *a ballagás nagy ünnep*. Két birka van az udvar-széli ólban, azokat még délután levágják. Pörköltet készítenek.

A házat bevakolni, kerítést csináltatni viszont nincsen pénzük, kell a gyerekek iskoláztatására. Tamás, a középső fiú jó tanuló, rajzsakkörre jár. A legutóbbi rajzpályázaton ő volt az első díjas. De nem ment Pestre a többiekkel átvenni a díjat, mert rosszul van a buszon. A fiúk élénk tekintetűek, jókedvűek, ellentétben apjukkal, aki megtört szemmel téblábol. Kérdésemre, hogy milyen a viszony a szomszédokkal, csak legyint. „Nem foglalkozunk egymással.”

A szociálpolitikai támogatással épült telepre ötletszerűen költöztették a családokat, a rokonokkal, régi szomszédokkal megszakadt a kapcsolat. Az itt lakók nehezen találnak fogódzót, emberléptékű életformát.

Abban lehet reménykedni, hogy *a gyerekek* az iskola segítségével minél előbb *kikerülnek innen*, ahol hiányzik a cigány családokra egyébként nagyon jellemző beszédesség, hangos jókedv, a látogatóknak szóló kíváncsiság és közlésvágy. Egy *mesterségesen létrehozott zárványban* él ez a tizenöt család, nem tudván se magukkal, se egymással mit kezdeni. A *megtervezett szegénység*, mely a legegyszerűbb, sátortetős típusházakban egyen-életformát ígért, *kirekesztettséget* hozott magával. Kirekesztettséget a virágzó faluból, az emberekkel és sokféle házzal teli utcákból, az életteli pezsgésből. A szótlanságban megnyilvánuló, tört szemű szomorúság, ami B. Rudolf egész lényéből árad, ennek a kirekesztettségnek a következménye, ami úgy látszik, a *szegénységnél is nagyobb teher*.

Paár Ádám

Cigány emberevők? Egy per tanulságai Epizód a 18. századi magyar-cigány együttélés történetéből

Gypsy cannibals? The lessons of a process

In 1782 there was a strange legal process in the centre the country's interest: Gypsies were tried for murder and robbery as well as for cannibalism. Though cannibalism could not be proven, the primary suspects were sentenced to death for murder, the others got milder punishment.

Bevezetés

1782-ben egy különös büntény tartotta izgalomban a felső-magyarországi Hont megyét és az országot. Cigány származású embereket állítottak ítélszék elé rablógyilkosság vádjával. Ez a korban nem számított ritkaságnak. A pert az teszi érdekessé, hogy a vádlottakat kannibalizmussal is vádolták. Ám még ez sem mondható különlegesnek. A középkori krónikák viszont szatérően beszámolnak arról, hogy nagy éhínségek idején fölütötte fejét a kannibalizmus. Az alultápláltságtól és járványos betegségektől legyengült, az apokaliptikus vízióktól való felfokozott félelmükben szinte őrjöngő embereken végső elkeseredésükben előtört a túlélést az embertársi szeretet fölé helyező állatias ösztön. A „ne ölj!” parancsa felett őrködő egyház is kénytelen volt megértő lenni az éhségből elkövetett emberevéssel szemben, ezért leggyakrabban föloldozta a bűnösöket, vagy csak vezeklésre, szigorú börtre ítélte őket.

Az első keresztes hadjárat idején a keresztes vitézek nemcsak lemészárolták a szíriai Maarrat város lakosait, de – mint azt a keresztes sereg vezetői a pápához írott levelükben bevallják – ettek is áldozataik húsból. A keresztes vezérek katonáik éhségét hozták föl mentségül az istentelen tette, ezért föloldozást kértek.¹ Ez az eset is tanúsítja, hogy az egyház és a keresztény társadalom bizonyos körülmények között, bűnbánat esetén kész volt megbocsátani az emberevés bűnét. Másként állt azonban a helyzet a nem éhség motiválta kannibalizmussal szemben. A honti perben szó sem volt éhségről, mint a kannibalizmus kiváltó okáról. A per körülményei arra utalnak, hogy a megyei törvényszék, a *sedria* tendenciózus céllal, valószínűleg „faji” okokból túlozta el a vádlottak brutalitását, és azért akarta

¹ Amin Maalouf: A keresztes háborúk arab szemmel. Bp., 2002., Európa Könyvkiadó. 76. o. A keresztesek részéről Raoul de Caen és Albert d'Aix számolt be krónikájában az esetről.

beismertetni a perbe fogott cigányokkal az emberevés bűnét, hogy elretentse a közvéleményt a vádlottak sajnálatától.

Számos körülmény bizonyítja a törvényt és a megyei hatóságok elfogultságát, amely a vádlottak etnikai hovatartozásával magyarázható. Az esetnek hangsúlyt ad, hogy a magyar történelem során először a 18. század második felében vált kritikussá a korábban békés, sőt a nyugat-európai állapotokhoz képest harmonikusnak mondható magyar-cigány együttélés. A mai magyarországi cigánykérdés gyökerei részben a felvilágosult abszolútizmus cigánypolitikai intézkedéseire és a cigány közösségnek, valamint a magyar hatóságoknak az uralkodói reformokhoz való viszonyára vezethetők vissza.

A vándorcigányok letelepítését, paraszti életformára szoktatását szolgáló rendeletek kiváltották a cigányság nagy részének ellenállását, amely okot (és indokot) szolgáltatott a vármegyei hatóságok számára a cigányokkal szembeni brutális föllépésre. Hozzá kell ehhez azonban tenni, hogy ez a korai cigányellenesség elsősorban a 18. században az országba érkezett vándorcigányokkal szemben nyilvánult meg, míg a korábban is Magyarországon élő, „öslakos” cigányok sikeresen beilleszkedtek a magyar társadalomba, és sokan kézművesként (pl. kovács, kerékgyártó) vagy muzsikusként megbecsült emberré váltak.

A Hont megyei tárgyalás azonban alkalmasnak bizonyult az országos cigányellenes hangulat fölkorlácsolására. A cigányokat ettől az esettől kezdve előszeretettel festették le rablókként, gyilkosokként, emberevőkként. A kannibalizmus és a gyilkolásra való hajlam vádja még a 20. század elején is visszatérő motívumként szerepel a bűnügyi krónikákban.²

A dolgozatban bemutatom a koncepciók per előzményeit és lefolyását, valamint a vádlottak sorsát. A per háttereként nélkülözhetetlen a korabeli cigánypolitika fővázolása és a cigányság társadalmi viszonyainak ismertetése.

² A honti eset 1907-ben megismétlődött. 1907. július 20-án éjszaka a dánospusztai csárdában meggyilkolták a kocsmáros a családjával és a kocsisával együtt. Az első hírek még arról szóltak, hogy a tettesek ettek áldozataik húsából, később viszont a vizsgálat megállapította, hogy ez nem felel meg a valóságnak. A sajtó azonban fölkapta az emberevés rémhírét. Mivel a környéken korábban cigányokat láttak felbukkanni, a közvélemény és a hatóságok kezdettől fogva a cigányokat gyanúsították a bűncselekmény elkövetésével. A hatóság, konokul ragaszkodva a bűnösök cigány voltaához, az igazság felderítésének brutális módját választotta. 25 ezer cigányt tartottak fogva a hortobágyi fogolytáborban étlen-szomjan, hogy a lehetséges bűnelkövetőket vallomásra bírják. Végül az éhezés hatására egy 15 éves lány és egy 17 éves fiú megnevezte a „bűnösöket”, vallomásuk alapján harminc embert állítottak bíróság elé. 1908-ban született meg az ítélet: hat vádlottat fölakasztottak, 15-öt életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, noha a bűnösségükre vonatkozóan egyetlen bizonyítékot sem találtak. 1927-ben a Csehszlovák Köztársaságban szintén sor került egy hasonló perre, amelynek a főszereplői „magyar” cigányok voltak. A vádlottakat többszörös gyilkossággal és emberevéssel vádolták. A fizikai és pszichológiai kényszer ebben az esetben is hatott. A cigányokat hosszabb-rövidebb szabadságvesztésre ítélték.

Cigányok Magyarországon

A cigányok évszázadokon keresztül éltek Európában, de az európai népek sokáig nem rendelkeztek pontos információkkal a cigányság eredetéről. A középkorban és a kora újkorban a cigányok az európai társadalmak perifériáján helyezkedtek el, egy sorban a csavargókkal, bűnözőkkel, koldusokkal, prostituáltakkal, elmebetegekkel, vagyis mindazokkal a rétegekkel, amelyek viselkedésük, életmódjuk, mentalitásuk következtében sértették a társadalom erkölcsi rendjét.

A cigányok a nomád életforma és a tulajdonról vallott eltérő felfogás miatt képtelenek voltak beilleszkedni a feudális-rendi struktúrába. Bőrszűnik, ismeretlen nyelvük, öltözetük, erkölcsük idegenkedést váltottak ki az európaiakból. Mivel keresztény hitük legalábbis kérdéses volt, és gyakran tenyérszálással, bűbájjal foglalkoztak, az egyházat is irritálta a jelenlétük. Gyakran bűnbakként állították be őket, megvádolták őket lopással, gyerekrablással, emberevéssel, a török javára való kémkedéssel, és fekete mágia üzésével. A 15. század végétől gyakorivá váltak a cigányellenes rendelkezések.

A 16. században Nyugat-Európa legtöbb országában elrendelték a cigányok kiűzését, de nem sok sikerrel; erre utal, hogy a rendeleteket újra és újra meg kellett ismételni. Spanyolországban 1492-ben hozták meg az első kiűzési rendeletet, Németországban 1496-ban, Angliában 1531-ben, Franciaországban 1561-ben, Itáliában 1572-ben, Lengyelországban 1578-ban.³ Havasalföldön és Moldvában viszont rabszolgasorba vetették a „Fáraó népét”.⁴ A Magyar Királyság és Oroszország hosszú ideig a szabadság és béke hazájának tűnt a cigányok számára, erre a két területre sokáig folyt a bevándorlás.

Magyarországon a cigányok a 15. század elején jelentek meg. A Balkán felől érkező, a török előrenyomulás miatt menekülő jövevények élvezték a királyi hatalom védelmét, így nem háborgatták őket. A 15. század végétől kezdve beszámolnak források a királyi és főúri udvarokban foglalkoztatott cigányzenészekről. A zene mellett a másik hagyományos cigány foglalkozás a kovácsmesterség volt. A török háborúk és a Rákóczi-szabadságharc idején megbecsülték a cigány mesterek tudását, akik kovácsként és tűzszerészként nagy szolgálatokat tettek a magyarságnak, sőt gyakran kémekeként szolgálták a magyarok ügyét. Magyarországon ezért a cigányok nagyobb biztonságban éltek, mint nyugati társaik.

A 18. században fordulat állt elő a cigány-magyar együttélésben. Ennek oka két tényezőben fedezhető fel. Egyrészt, a század folyamán

³ Puskás Péter-Végh József: Előítélet és vérpad. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 28-29. o.

⁴ Sir Angus Fraser: A cigányok. Bp., 2006., Osiris Kiadó. 64. o.

a Balkánról újabb cigány csoportok érkeztek Magyarországra, amelyek kevesebb hajlandóságot mutattak a társadalomba való beilleszkedésre, mint a két-háromszáz évvel korábban betelepült, és nagyrészt integrálódott cigány népe. Az új bevándorlók fölkeltek a magyar társadalomban azokat az ellenérzéseket, amelyek korábban Nyugat-Európa népeit jellemezték.

Másrészt a Habsburg-uralkodók célul tűzték ki a cigányság beolvadását, hogy ezzel is növeljék a háborúk következtében nagy területeken elnéptelenedett Magyarország földművelő, adófizető lakosainak számát. III. Károly, Mária Terézia és II. József rendeletei a cigányság életmódjának, nyelvének és erkölcsének felszámolására irányultak, megalapozva a napjainkban is érzékelhető magyarországi ún. „cigánykérdést”.

Mária Terézia 1761-es rendelete előírta a cigányok letelepítését, annak érdekében, hogy a hatóságok számára könnyen ellenőrizhetővé váljanak.⁵ A gyorsabb asszimilációt próbálta szolgálni az a rendelet, amely megnehezítette a cigányok közötti házasságot. A cigány férfi cigány nőt csak akkor vehetett feleségül, ha tudta igazolni, hogy képes családot alapítani, vagyis rendes foglalkozást űz. A cigányok és nem cigányok közötti házasságok elősegítése kudarcra volt ítélve, hiszen a *gádzsók* nem szívesen keveredtek a megvetett cigányokkal.

1769-ben a helytartótanácsi rendelkezés elrendelte a cigányok közházakba való költöztetését, megtiltotta a cigánygyermek meztelenségét, a céheknek előírták a cigányok fölvetelét.⁶ A cigányok ellenállása mellett számolni kellett a nem cigány lakosság ellenérzéseivel is. A rendeletek célja végső soron a cigányság beolvadása és munkába állítása volt, a céhek azonban nem kívánták a megbízhatatlannak és lustának ítélt nép fiait fölvenni tagjaik közé, és a földbirtokosok sem bíztak abban, hogy a cigányokból engedelmes magyar paraszt válhat.

1773-ban egy rendelet előírta, hogy a cigány gyermekeket vegyék el szüleiktől, és helyezték el őket parasztszaladoknál, ahol négyéves korukig nevelődtek. A kegyetlennek tűnő rendelet mögött az a szándék húzódott meg, hogy a cigány gyermekek számára erkölcsös nevelést biztosítsanak, hozzászoktassák őket a magántulajdon tiszteletéhez. Napjainkban már széleskörű konszenzus alakult ki abban a kérdésben, hogy az ilyen erőszakos intézkedések nem segítik a társadalmi integrációt, sőt, mélyítik az etnikai csoportok közötti szakadékot.

⁵ Puskás Péter-Végh József: Előítélet és vérpad. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 14. o.

⁶ Mária Terézia rendelkezése. (1769). In: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985. Bp., 1986., Kossuth Könyvkiadó. 84-85. o.

Ugyanezen rendelet másik pontja megtiltotta a cigány nyelv használatát.⁷ Ezek a rendeletek betarthatatlanok voltak. A cigányok ellenszültek, és minden eszközzel igyekeztek kibújni a végrehajtás alól. Ez a két rendelkezés nagymértékű ellenérzést alakított ki a cigányság jelentős részében a kormányzati cigánypolitikával és az államhatalommal szemben.

II. József még több erőfeszítést tett a cigányság beolvadása érdekében, mint elődei. 1783-ban elrendelte a cigányok számbavételét, de csak a férfiakat és a gyermekeket írták össze: 30 241 főt. Ugyanebben az évben előírta a cigány gyermekek taníttatását, templomba járását, megtiltotta a lótarast (a nomád életforma megszüntetése és a lólopás megakadályozása érdekében), kivéve az aranymosó cigányokat, a földbirtokosokat kötelezte az „újmagyarok” vagy „újparasztk” földhöz juttatására, és lehetővé tette a birtokosok számára a testi fenyítést. A jozefinista cigánypolitika a vármegyék feladatának rendelte a központi rendelkezések végrehajtását.⁸ A megyei hatóságok azonban csak ímmel-ámmal tettek eleget a rendeletben foglaltaknak.

A Helytartótanács a megyéket arra kötelezte, hogy a kóbor cigányokat telepítsék le, és építsenek számukra tisztességes lakóházakat, valamint biztosítsák és ellenőrizzék a cigány gyermekek taníttatását és a templomba járást, ezeket a rendelkezéseket azonban a megyék vezetése többnyire elszabotálta. A jozefinista rendelkezések a cigányok védelmét is magukba foglalták, a megyék azonban gyakran túltették magukat a központi szabályozáson, és saját hatáskörükben maguk léptek föl kemény eszközökkel a csavargó cigányok megrendszabályozása érdekében.

A cigányság letelepítése érdekében hozott rendelkezések végül nem maradtak teljesen eredménytelenek. Egy 1781-es adat szerint 12 686 cigány tartozott a földesurak vagy a községek fennhatósága alá, akik közül több mint 8 ezer letelepült életformát folytatott.⁹ Valószínű, hogy a jozefinista politika hosszú távon sikeres lehetett volna, ha a megyék nagyobb türelemmel kezelik a cigányügyet. A honti emberevő-per azonban olyan sztereotípiákat keltett életre, illetve erősített föl a cigánysággal kapcsolatban, amelyek bevésődtek a magyar társadalom tudatába, és megnehezítették a cigányok beilleszkedését.

⁷ Puskás Péter-Végh József: Előítélet és vérpad. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 16. o.

⁸ II. József rendelkezése (1783). In: In: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985. Bp., 1986., Kossuth Könyvkiadó. 85-94. o.

⁹ Puskás Péter-Végh József: Előítélet és vérpad. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 19. o.

A büntett

1782-ben egy valóságos bünszövetkezetet lepleztek le Hont megyében. Az ügy azzal kezdődött, hogy kifosztották a viszkoi mézsárszékét és a felsőalmási jegyző kamráját.

A megyei hatóság a megye területén kóborló cigányokat vádolta a két bűneset elkövetésével, noha a tettesek kilétére, származására semmilyen bűnjel vagy tanúvallomás nem utalt. Ez kényelmes megoldás volt, és megfelelt a nem cigány lakosság körében élő sztereotípiáknak, miszerint a cigányok tolvajok. Az ügy elindulásánál már tetten érhető a megyei közigazgatási szervek etnikai alapú elfogultsága, és a további fejlemények még inkább a cigányok iránti elfogultságot tükrözik.

Márciusban néhány cigány személyt őrizetbe vettek, és a kemencei megyeháza tömlöcébe zártak, hogy a büntett beismerésére vagy a bűnösök föladására kényszerítsék őket. Az őrizetbe vett személyek természetesen tagadták a vádat, de a megyei hatóságnak rendelkezésére álltak azok az eszközök, amellyel szóra bírta őket. Ekkor követte el a hatóság az első törvényteleniséget: a vallomást erőszakkal próbálta kicsikarni a foglyokból, noha a kínzással való kényszervallatást 1776-ban Mária Terézia megtiltotta.

Mindenképpen különös, hogy az ügy valós mértékéhez képest a megyei szervek ilyen nagy buzgalmat tanúsítottak, hiszen egy hivatalosan tiltott eljárást is bevetettek az igazság kiderítése érdekében.¹⁰ Valószínű, hogy a megyei szervek jó alkalmat láttak arra, hogy a foglyokat ne csak a két említett bűneset, hanem a megye területén elkövetett összes felderítetlen kisebb-nagyobb lopás, rablás beismerésére is rábírájék. A gyanúsítottak cigány volta és a cigányok rossz híre mindenképpen alapul szolgált a további vádakkhoz.

A hatás nem maradt el, a foglyok beismerő vallomást tettek. Sőt, nemcsak lopásokat, betöréseket vallottak be, hanem egy emberölést is. Ha feltételezzük is, hogy valóban a megyeháza pincéjében raboskodó cigányok törtek be a mézsárszékre és a jegyző kamrájába, akkor is óvatosnak kell lennünk a többi beismerő vallomás hitelességével kapcsolatban.

Az erőszak alkalmazását részben azért számúzték a magyarországi jogrendszerből, mert a hatóságok több alkalommal nem voltak tekintettel az ügy jellegére, valamint a gyanúsítottak fizikai és pszichológiai állapotára, és a kínzás hatására a foglyok olyan büntényt is bevallottak, amit nem követtek el.¹¹

¹⁰ Puskás Péter- Véghe József: Előítélet és vérpad. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 35. o.

¹¹ Hajdu Lajos: Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Bp., 1985., Magvető Könyvkiadó. 20. o.

Ezeknek a tényeknek a fényében kell megvizsgáljunk a gyanúsítottak vallomásának őszinteségét (fenntartva annak a lehetőségét, hogy nem kizárt a két betörésben való bűnösség vagy bűnrészesség).

A fizikai és nyilván pszichológiai kínzás mellett a fogva tartás körülményei is beismerő vallomás megtételére kényszeríthették a foglyokat. A cigány férfiak számára a családjuktól való távollét és a bezártság érzése is nyomasztó lehetett, és rábírhatta őket a vallomástételre. A körülmények ellenére elfogadták a cigányok beismerő vallomását. A megyei ügyész számára már csak egy dolog hiányzott a gyilkosságért való vádemeléshez: a *corpus delicti*, a tárgyi bűnjel. Megkezdődött a kutatás az áldozat holtteste után.

A gyanúsítottak négy alkalommal négy különböző helyre vezették a megyei hatóság embereit, ahol állítólag eltemették a holttestet. Mindannyiszor eredménytelenül végződött a kutatás. Valószínűleg az újabb kínzások hatására – a korabeli hivatalos jelentés szerint azonban „*minden keményebb kényszerítőeszköz alkalmazása nélkül*” – végül az egyik gyanúsított „bevallotta”, hogy áldozataik holttestét megsütötték és megették.¹²

A megyei vezetés diadalmasan jelentette be a rejtély megoldódását. A beismerés hitelességét a vallomástétel körülményei mellett az a tény is csökkenti, hogy az áldozatok csontjait soha nem sikerült megtalálni, noha a megyei törvényszék nyilván minden eszközt bevetett annak érdekében, hogy a vádlottakat a csontok rejtékelyének elárulására kényszerítse. Úgy tűnik, a tortúra ebben az esetben kudarcot vallott.¹³

A mérge azonban hatott: a közvélemény a cigányokat ettől kezdve nemcsak dologtalan tolvajokként, hanem szörnnyetegekként is megbélyegezte. A megyei vezetés jó érzékkel ismerte föl a kibontakozó közhangulatot, s megkezdte a hajszát a megyében élő többi „emberevő” cigány után.

Az újabb vádlottak

Nem sokkal később, de az előbbi esettől függetlenül horogra akadt egy cigányokból álló bünszövetkezet, amely Hont és Bars megyében tevékenykedett. A banda tagjai saját vallomásuk szerint összesen 31 személyt tettek

¹² Hajdu Lajos: Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Bp., 1985., Magvető Könyvkiadó. 120. o.

¹³ Hajdu Lajos, a 18. századi magyarországi büntetőjog és büntetés-végrehajtás történetének kutatója szarkasztikusan jegyzi meg, hogy „*az állítólagos emberevőknek nagyon jó gyomruk lehetett, ha a csontokat is képesek voltak megemészteni, és így cselekményük csakugyan nyom nélküli maradt.*” In: Hajdu Lajos: Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Bp., 1985., Magvető Könyvkiadó. 120. o.

el láb alól: textilkereskedőket, olejkárokat (szlovák gyógyszerárusokat), sáfránykereskedőket, bányászokat.¹⁴ A holttestek nem kerültek elő, ugyanakkor az emberek már szélében-hosszában suttoztak a cigány kannibálokról, így nem csoda, hogy a megyei ügyész mindenáron rá akarta bírni a gyanúsítottakat, hogy vallják be az emberevés bűnét is.

Végül sikerült „vallomásra” bírni a gyanúsítottakat, valószínűleg megint a tortúra segítségével. A bandavezér, Sárközi György „bevallotta” az emberevés bűnét, majd hasonlóképpen cselekedetek társai is. Valamennyien azt vallották, hogy áldozataikat földarabolták, megfőzték és megették. A főzést állítólag az asszonyok végezték.

Noha a periratok ismét kényszerítőeszközök hiányáról számolnak be, ez nehezen hihető. Egyrészt, a korábbi esetben láttuk, hogy a törvényszék mindent megtett a bűnösség elismeréséért, másrészt, cigányokról lévén szó, a bezártságot, a verbális agresszivitást, például a pandúrok szidalmait, és az egyéb pszichológiai „ráségitő” eszközöket is a kényszerítőeszközök közé sorolhatjuk.

Vannak más körülmények is, amelyek a per koncepciójára utalnak. Például különös, hogy a per irataiban egyetlen áldozat neve sem szerepel. Hajdu Lajos hívta föl a figyelmet arra, hogy a per iratai nem tudósítanak a családtagok fájdalomáról, holott ez a korban szokás volt.¹⁵ A periratok csak annyit árulnak el, hogy az áldozatok nem a megyéből valók, de akkor sem világos, miért nem érdeklődtek eltűnésük felől a szomszéd megyékben.

Az sem tűnik hihetőnek, hogy egy nagyszámú cigány férfiből, nőből és gyermekből álló társaság – amely a korban eléggé feltűnő jelenség volt – két évtizeden át gyanú nélkül üzze véres cselekedeteit (állítólag 20 éve működött a rablóbanda, mikor elfogták őket).¹⁶

Csak kellett lenniük tanúknak vagy valamilyen jelnek, ami elárulhatta volna őket. A sedria azonban egyetlen szemtanút sem tudott előállítani. A csontokat nem találták meg. A 133 perbe fogott cigány ember közül – „különös módon” – egy sem „emlékezett” arra, hová rejtették a csontokat és a koponyákat. Máskor azt vallották, hogy a csontokat elégették. Mindez azonban nem számított a bírácoknak, hiszen kezükben tartották a vádlottak beismerő vallomását, a *Regina probationumot* (a bizonyítékok királynéját), amelyet nem lehetett visszavonni. A kor felfogása szerint ez

¹⁴ Puskás Péter-Végh József: Előítélet és vérpád. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 38. o.

¹⁵ Hajdu Lajos: Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Bp., 1985., Magvető Könyvkiadó. 121. o.

¹⁶ Hajdu Lajos: Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Bp., 1985., Magvető Könyvkiadó. 120. o.

ezer tanú vallomásaival volt egyenértékű, akkor is, ha kínvallatás hatására született.¹⁷

Hogyan maradhatott volna rejtve a gyilkosságsorozat? A jegyzőkönyvi vallomások egybehangzóak e tekintetben. Sárközi György így vallott: „*megfogtuk őket és kalapácsokkal a fejüket ütve gyilkoltuk meg. Az asszonyoknak azt mondtuk, hogy ott künn kiabáljanak és énekeljenek, hogy a falusi emberek ne hallják*”.¹⁸ Egy Géczy József nevű vádlott maga is beismerte, hogy hangosan hegedült, az asszonyok hangosan énekeltek, hogy elnyomják az áldozatok üvöltését.¹⁹

Voltak, akik igyekeztek mentetetni tettüket, mondván, ők csak elfogadták az emberhúst a vajdától, de nem vettek részt a gyilkosságban. A gaztettek kiagyalojának egyhangúan vajdájukat, Sárközi Györgyöt neveztek meg. Vajjon Sárközit valóban terhelte felelősség?

Érdekes elméletet képviselt ezzel kapcsolatban Vajna Károly. A 20. század elején megjelent írásában határozottan tagadta a tömeges kannibalizmus vádját. Véleménye szerint Sárközi hitette el embereivel, hogy a hús, amit esznek, emberi eredetű, így akarva megszilárdítani hatalmát a többiek fölött. Ha bárki ki akart volna lépni a bandából, a vajda a közösen elkövetett rituális bűnnel zsarolhatta.²⁰ Ez a hipotézis megmagyarázná, miért vallottak egyhangúan a vádlottak. Ebben az esetben a letartóztatott cigányok legfeljebb a gyilkosságok elkövetésével voltak vádolhatók, de valószínűleg abban is csak egy részük vehetett részt.

Külföldi vélemények

A nevezetes per egész Európa figyelmét fölkelte. A külföldi beszámolók többsége készpénznek vette a kannibalizmus vádját, s dicsérte a magyar igazságszolgáltatást. Ehhez hozzá kell tenni, hogy Nyugat-Európában a cigányok iránti megvetés gyökerei mélyebbre nyúltak, mint Magyarországon. A magyar néphagyományban a 18. századig ismeretlen volt a kannibalizmus vádja a cigányokkal szemben. A Hont megyei perig a cigányok és nem cigányok közötti konfliktus alapvetően két eltérő életforma és mentalitás konfliktusaként jelent meg, amelyben nagy hangsúlyt kapott a tulajdonhoz, lakóhelyhez és rendszeres földművelő munkához való eltérő

¹⁷ Puskás Péter-Végh József: Előítélet és vérpád. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 40. o.

¹⁸ Puskás Péter-Végh József: Előítélet és vérpád. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 45. o.

¹⁹ Puskás Péter-Végh József: Előítélet és vérpád. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 51. o.

²⁰ Puskás Péter-Végh József: Előítélet és vérpád. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 43. o.

viszony. A Hont megyei per új elemmel gazdagította a cigány-nem cigány konfliktust: az irracionális, állati brutalitás vádjával.

A cigányok kannibalizmusáról, gyermekrablásairól és egyéb bűneiről szóló rémmesék Nyugat-Európából érkeztek Magyarországra. A cigányok kannibalizmusa már egy 1682-es spanyolországi perben fölmerült. A megvádolt emberek akkor is „vallottak” a kínzások hatására.²¹ Heinrich Grellmann göttingeni egyetemi tanár *Die Zigeuner* (1783) című művében tényként említi a cigányok emberevő hajlamát, és többek között a magyarországi perre is hivatkozik.²² Szomorúan állapíthatjuk meg, hogy miközben a magyar hatóságok ezúttal a rossz nyugati példában jártak elől, olyanok magasztalták a magyar igazságszolgáltatást, akik maguk is hozzájárultak az előítéletek népszerűsítéséhez.

Könyve második, 1787-es kiadásában azonban Grellmann már korántsem volt olyan biztos a vád megalapozottságában. Egyrészt furcsállja, hogy egy cigányokból álló banda több mind egy évtizedig gyakorolhatja az emberevés bűnét egy olyan országban, „*ahol a rendőrség erős*”.²³ Másodsor a gyerekrablás bűnéről bizonyítja be, hogy arra soha nem találtak bizonyítékot egyetlen országban sem. Harmadszor, felhívja a figyelmet arra, hogy egy toposzról van szó. A cigányokat olyan dolgok elkövetésével vádolták, amelyeket a zsidók számlájára is írtak. A zsidókat is vádolták emberevéssel, még inkább fölmerülhetett ez a vád a keresztény európai népek számára még ismeretlenebb cigányokkal szemben.²⁴

A 19. század elején is akadtak azonban, akik Grellmann cáfolata ellenére hitelt adtak az emberevés vádjának. Egy Boisard nevű francia író 1816-ban megjelent könyvében tényként emlegeti, hogy „*Hont vármegyében a cigányok több embert megöltek és húsukat megették*”.²⁵

Az ítélet

Ha a per megrendezésével a megyei törvényszék szándéka az volt, hogy példát statuáljon a csavargó cigányokkal szemben, akkor ez sikerült. Egyszersmind sikeresen föllesztették a lakosság gyűlöletét. A bírák azal indokolták a per fölgyorsítását, hogy a megyében olyan a közhangulat

alakult ki, hogy komolyan kell tartani a megyeháza megtámadásától és a börtönben lévő mintegy 173 cigány meglincselésétől. A törvényszék gyorsított eljárással hozta meg ítéletét 1782. augusztus 10-én 41 vádlott ellen.

A bírák többsége a közhangulat következményeitől tartva a halálos ítéletek azonnali végrehajtása mellett döntött, ezért nem küldték föl a peranyagot az uralkodóhoz, aki valószínűleg alaposabb vizsgálatot rendelt volna el az ügyben.²⁶ Nem zárhatjuk ki, hogy a bírák azért nem kívánták az ítélethozatal előtt értesíteni az uralkodót az ügyről, mert attól féltek, hogy a felvilágosult II. József nem ad hitelt a vádaknak és kegyelmet ad a halálra ítéltnek. Árukladó tény, hogy a szomszédos Bars megye alispánja egy levelében komolyan aggódott a királyi kegyelem lehetősége miatt, holott véleménye szerint csak a „kiirtás” jelent hatékony megoldást.²⁷

Augusztus 16-án a törvényszék még egyszer összeült, hogy döntsön az ítélet végrehajtásáról. Erdődy János gróf, a vármegye adminisztrátora határozottan állást foglalt az ítélet végrehajtása mellett, hogy a rendet és a nyugalmat helyreállítsák Hont megyében. 1782. augusztus 21-én (vagy 24-én) végrehajtották az ítéleteket. 41 embert végeztek ki, férfiakat és nőket vegyesen. 17 nőt pallossal végeztek ki, 15 férfit fölakasztottak, 6 férfit kerékbe törtek, a 3 főbűnösnek tartott személyt fölnegyelték.

Az áldozatoknak végig kellett nézniük egymás kivégzését. A megyei hatóságok okulásul nagyszámú cigányt tereltek gyerekestül a kivégzés helyszínére. A holttesteket az összeterezt cigányokkal temették el, de még szerszámokat sem adtak nekik, hogy rendes sírt áshassanak.²⁸

II. József először a Bécsi Naplóból értesült az ügyről, és azonnali vizsgálatot rendelt el. Időközben az uralkodó megkapta a Helytartótanács jelentését, amelyben képet kaphatott a magyarországi közhangulatról. Az etnikai előítéletben bővelkedő jelentés szerint a cigányügyi rendelkezések növelik az adózók terheit, de eredményt nem hoznak. A megyei hatóságok képtelenek befogni a kóbor cigányokat, mert azok elbújnak a hatóságok szeme elől, erdőkben rejtőznek el, rabolnak, gyilkolnak, és gyermekeiket is erre nevelik. Sorjáznak a vádak: a cigányok nem dolgoznak, vérfertőző kapcsolatban élnek egymással, nevelőszülőkhöz adott gyermekeiket hazaszöktetik.

A Helytartótanács mindezt azért javasolta, hogy az eddigi, eredménytelen központi intézkedések helyett bízzák a megyékre a cigányügy meg-

²¹ Puskás Péter-Végh József: Előítélet és verpad. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 145. o.

²² Sir Angus Fraser: A cigányok. Bp., 1996., Osiris Kiadó. 181. o.

²³ Puskás Péter-Végh József: Előítélet és verpad. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 142. o.

²⁴ Puskás Péter-Végh József: Előítélet és verpad. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 142. o.

²⁵ Puskás Péter-Végh József: Előítélet és verpad. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 145. o.

²⁶ Hajdu Lajos: Büntetés és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Bp., 1985., Magvető Könyvkiadó. 122. o.

²⁷ Hajdu Lajos: Büntetés és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Bp., 1985., Magvető Könyvkiadó. 123. o.

²⁸ Puskás Péter-Végh József: Előítélet és verpad. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 79. o.

oldását, ami leveszi a terheket az adózók válláról, és alkalmas a probléma helyi szintű kezelésére.²⁹ A Hont megyei szervek eljárása jól példázta, hogy milyen irányt vehet a cigányügy megoldása, ha egyoldalúan megyei hatáskörbe utalják a kérdés rendezését.

II. József elmozdította az adminisztrátori székéből Erdődy Jánost, helyére Kelcz József kancelláriai tanácsost nevezte ki. Megbízta a büntetőperек befejezésével. Az uralkodó humánus gondolkodását mutatja, hogy megtiltotta a további kivégzéseket, noha a kivégzettek ártatlansága felől ő sem volt meggyőződve. Az új adminisztrátor még 97 cigány foglyot talált a kemencei megyeháza börtönében. Ezek közül néhány „főbűnöst” még kivégeztek, a többieket vesszőzésre, börtönbüntetésre, kényszermunkára ítélték.

A halálbüntetés elengedése azonban nem az emberevés bűnében való ártatlanságuk elismerését jelentette. Az uralkodó és az adminisztrátor hitelt adott a vádaknak, csupán azért gyakoroltak kegyelmet, mert úgy gondolták, hogy a kisebb súlyú bűnösök a börtönben átélt szenvedések révén megbűnhődtek tettüket. A kegyelem nem jelentett rehabilitációt.

Már csak egy gond nyomta a megyei tisztviselők vállát: mi legyen a kivégzettek gyermekeinek a sorsa? Végül az a döntés született, hogy a gyermekeket össze kell gyűjteni, és az országban szétszórva parasztszadokhoz kell őket adni. A vármegye nagylelkűen állta a nevelés költségeit: 3 garas napidíjat fizetett a nevelőszülőknek, sőt még ruhát is biztosított a gyermekeknek.³⁰ Összesen 64 gyermeket kívántak elhelyezni az ország 6 megyéjében. Az érintett vármegyék tisztviselői és lakosai nem rajongtak a feladatért, és szívesen átengedték volna a gyermekek fölnevelésének feladatát az államnak. II. József 1782. november 30-i leiratában úgy rendelkezett, hogy a hetedik életévüket el nem ért gyermekek helyeztessenek el a vármegyéknél, míg 16, hetedik életévét betöltött gyermeket a tallósi nevelőintézetben helyezték el.³¹

Ezzel lezárult a honti „embervők” pere. De a kannibalizmus híre nem ment feledésbe. Borzongató ponyvák és néplapok, áltudományos újságcikkek és útleírások életben tartották a cigánykannibalizmus vádját, ahogyan azt az 1907-es és 1927-es hasonló per tanúsítja. Ugyanakkor tévedés volna a magyar-cigány együttélést csak a hírheft per alapján megítélni. A 18. század a magyarországi cigányzene születésének az időszaka is volt, ami hosszabb távon és következményeiben maradandóbb hatást gyakorolt a cigányság 19. századi társadalmi elfogadottságára, mint az 1782-es

embervő-per. A reformkorban és a dualizmus idején, bár fennmaradt a cigánykérdés, mint szociális és bűnügyi probléma, a cigányság megítélése differenciáltabbá vált. Kialakult egy éles megkülönböztetés a cigányságon belül: a 18. században letelepedett és integrálódott „muzsikus cigányok” a reformkorban a magyar nemzeti érzés hordozóivá váltak, és élesen elhatárolták őket a román területről érkező oláh cigányoktól. A „magyar cigányokat” vagy „muzsikus cigányokat” befogadták a nemzetbe, míg az újonnan bevándorolt „oláh cigányokat” – kóborló életformájuk miatt – ugyanazokkal a vádakkal illették, mint korábban a „magyar cigányokat”. Így került sor az 1907-es emberevő-perre, amelyet az „oláh cigányok” ellen indítottak, jól példázva, hogy „felvilágosult”, „liberális” viszonyok között is milyen tartós a „középkorias” előítélet.

Felhasznált irodalom

- Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Bp., 1968., Kossuth Kiadó.
 Czeizel Endre: *A magyarság genetikája*. Debrecen, 1990. 261 o.
 Déry Gyula: *A cigányok Európában*. Bp., 1908.
 Sir Angus Fraser: *A cigányok*. Bp., 1996., Osiris Kiadó. 335 o.
 Hajdu Lajos: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Bp., 1985., Magvető Könyvkiadó. 451 o.
 Karsai László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945*. Bp., 1992., Csépfalvai Kiadó. 197 o.
 Amin Maalouf: *A kereszties háborúk arab szemmel*. Bp., 2002., Európa Könyvkiadó. 458 o.
A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985. /a bevezetést írta, a dokumentumokat vál. és jegyzetekkel ellátta Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István/ Bp., 1986., Kossuth Könyvkiadó. 275 o.
 Puskás Péter-Végh József: *Előítélet és vérpad*. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 171 o.

²⁹ Hajdu Lajos: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Bp., 1985., Magvető Könyvkiadó. 125. o.

³⁰ Puskás Péter-Végh József: *Előítélet és vérpad*. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 116. o.

³¹ Puskás Péter-Végh József: *Előítélet és vérpad*. Bp., 1998., Mikszáth Kiadó. 121. o.

Szász Antónia

A Bét Orim Reform Zsidó Közösség *Alternatív zsidóság*

The Jewish Bét Orim Reform Community

The author examined the second reformer Jewish community through the methods of participating observation completed with the analysis of documentation and media representations as well as historical research. Collective spirit among the members of the community is dominated by cultural cohesion rather than religious identity especially among the young generation.

Bevezető

A Bét Orim Reform Zsidó Közösség hazánk második reformer szemléletű közössége, amelynek életét a kezdetektől figyelemmel kísérhettem. Szokatlan és izgalmas helyzet volt számomra, hogy kutatóként invitáltak, azért, hogy figyeljek, és írjak róluk. A tőlem megszokott, résztvevő megfigyelésen alapuló terepmunkát folytattam, amelyet egyéb módszerekkel (dokumentum- és médiaelemzéssel, történeti kutatással) egészítettem ki. A közösség holdudvarának megismerése, illetve a tartósan távol lévők elérése végett online kérdőívet készítettem a vezetőséggel egyeztetve, a kitöltés alternatívájaként személyes interjút, beszélgetést ajánlottam fel. A kérdésblokkok egy részét igyekeztem a hazai (Kovács, 2002) és európai felmérésekkel harmonizálni. Jelen tanulmány e tapasztalatokra épül.

Reform judaizmus a világban

A reform judaizmus gyökerei a XVIII. századi felvilágosodásig nyúlnak vissza. Moses Mendelssohn német filozófus, a zsidó felvilágosodás (héber kifejezéssel hászkálá) prominens képviselőjének gondolatai is termékenyítően hatottak rá, aki a judaizmus újraértelmezését szorgalmazta – mondván: a judaizmus nem vallás, hanem vallássá tett törvény lett –, és a szövegek megértését elősegítendő irodalmi német nyelvre fordította a Biblia egyes részeit.

A zsidóságban mindig voltak újító mozgalmak, de igazán markáns, modernizáló változást a XIX. század elején a felvilágosodás talaján szárbakapó reform törekvések indítottak el. Az egyik legmeghatározóbb az

1830-as évek Németországában kibontakozó liberális irányzat volt, amelynek vallásfilozófiájára olyan nagy közép-európai gondolkodók hatottak, mint Martin Buber, Gershom Scholem, Franz Rosenzweig (Löwy, 1988). Szemlélete rokon a buberi gondolattal, amely a törvények értelmét kereső és e szellemben cselekvő vallásosságot tartja a zsidóság követendő példájának a háláchikus¹, a vallási törvényeket betű szerint követő életforma helyett. (Buber, 1940) E racionális és humanista jellegű mozgalom a felvilágosult, modern életvitel közepette igyekezett megteremteni a zsidó identitás és a vallás megőrzésének lehetőségét és helyét: a hagyományos előírások kornak megfelelő újraértelmezésével, a szertartások megújításával. Sok helyütt nemzeti nyelven imádkoztak, és bizonyos vallási előírásokat el is hagytak (pl. a táplálkozásra vonatkozó szigorú kósersági előírásokat).

A reform judaizmus hasonló alapelvek mentén fejlődött ki, és az angolszász területeken lett igazán népszerű. Korán eljutott az Egyesült Királyságba. Majd, szintén német hatásra, az Egyesült Államokba: itt is terjedt el leginkább, mivel életképes választ adott az amerikai kultúra növekvő szekularizációjára és az asszimilációs nyomásra azáltal, hogy vonzó alternatívát kínált a zsidóságtól való végleges szakítással szemben. (Silverstein, 1994.) Az amerikai reform mozgalom a brithez képest sokkal szabadabban viszonyul a tradícióhoz.

A liberális, reform és rekonstrukcionista² (amerikai, hagyományörző) irányzat követőit tömöríti a Progresszív Judaizmus Világszervezete (World Union for Progressiv Judaism, röviden WUPJ). 1928-ban alakult meg Berlinben, ma a legnépesebb zsidó vallási mozgalom a világon. 45 országban képviselteti magát; több mint 1200 zsinagóga és 1,8 millió hívő tartozik hozzá. Magyarországi tagszervezete az 1992-ben egyesülteként, 2004-ben hitközségként is bejegyzett Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség, valamint a 2006-ban megalakult és 2008-tól hitközségi státuszra szert tett Bét Orim Reform Zsidó Közösség. Vallási döntésekben és a betéréseket illetően a WUPJ Európai Régió vallási bíróságához fordulnak. A Bét Orim tagja az amerikai Reform Judaista Szövetségnek (Union for Reform Judaism) is.

A Reform Judaista Szövetség elődjének az 1873-ban Isaac Mayer Wise rabbi által alapított Amerikai Héber Hitközségek Szövetségét tekintik. Kezdetben 28 város 34 hitközsége volt a tagja, ebből fejlődött tovább egy 900 hitközséget tömörítő nemzetközi szervezetté. Ma az Egyesült

¹ A háláchá szó járt utat, járható ösvényt jelent. A zsidó vallás életviteli és rituális szabályrendszerét értik rajta.

² Az rekonstrukcionista mozgalom az 1920-as években kezdett kibontakozni az amerikai konzervatív irányzaton belüli alternatívaként Mordecai Kaplan rabbi hatására. A reform irányzattól eltérően a háláchikus kérdések eldöntését nem az egyénre, hanem a helyi közösségre, annak normaképző erejére bízzák.

Államokban, Kanadában, a Bahamákon, Puerto Ricóban és a Virginia Szigeteken képviselteti magát. Észak-Amerikában a reform judaizmus a legnagyobb zsidó vallási irányzat 1,5 millió hívővel. (A zsidó vallásúak közel fele reformzsidó.³) Közgyűlése 2003-ban javasolta a névváltoztatást, mivel a Reform Judaista Szövetség jobban megfelel a valóságnak, hiszen inkább reform és judaista, mint héber nyelvű és csupán amerikai a szövetség.

A Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion amerikai reform rabbiképző intézet kampuszaiban rabbikat, kántorokat, zsidó oktatókat, közösségi vezetőként képeznek. Az Amerikai Rabbik Központi Konferenciája (Central Conference of American Rabbis) 1899-ben jött létre, rendszeresen ad ki imakönyveket, oktatási segédanyagokat, összefogja és támogatja a világszerte ma már több, mint 1800 reform rabbi munkáját.

Magyarországon a progresszív, liberális és reform szavakat szinonimaként használják, szabadelvű, haladó szellemiséget értenek rajta. A Bét Orim Reform Zsidó Közösség nevében a reform szó a reformer felfogás mellett az amerikai típusú reform irányzatra is utal. Európában még 29 hitközség nevében szerepel a reform szó, mindegyik az Egyesült Királyság területén található, és az ottani (brit) reform irányzatra vonatkozik.

A londoni székhelyű Mozgalom a Reform Judaizmusért (Movement for Reform Judaism) nevű szervezet Németországba vezeti vissza az irányzat keletkezésének gyökereit. Az első reform zsinagógát a németországi Seesenben alapították 1810-ben, a másodikat már az angliai Manchesterben 1854-ben. Az amerikai reform judaizmusnál tradicionálisabbnak tekinti magát gyakorlatában. A szervezethez ma 42 zsinagóga tartozik 35 ezer taggal (a gyermeket is beleértve), a zsinagógai kötődéssel rendelkezők 20%-a. A reform rabbikat az 1956-ban alapított Leo Baeck College-ban képezik, ahol a liberális és maszorti rabbikat is. A Bét Orim a londoni ernyőszervezetnek nem tagja, de mindketten tagszervezetei a WUPJ-nak.

Izraelben a progresszívnek nevezett mozgalom az amerikai reform irányzat izraeli megfelelője. Izraelben letelepedett amerikai rabbik közvetítésére jutott el ide. Az első reform zsinagógát 1958-ban alapították Jeruzsálemben, az első reform kibucot 1976-ban Aravában.

³ A *U.S Religious Landscape Survey* adatai szerint a lakosság 1,7%-a zsidó vallású 0,7%-a reform zsidó. (Forrás: <http://religions.pewforum.org>) Vagyis, a zsidó vallásúak körében a reform zsidók számaránya 41,2%.

A reform judaizmus felfogása és gyakorlata

„A reformzsidóság a zsidó nép történelmében és irodalmában gyökerezik. A profétáktól, a Talmudból és a rabbinikus kommentárokból megtanultuk, hogy hagyományainkat újra kell értelmezni és át kell alakítani ahhoz, hogy sikeresen vegyük az új idők kihívásait” – írja Charles Kroloff rabbi.

A reform irányzat szabadelvűsége gondolati és cselekvésbeli síkon egyaránt érvényesül. Az irányzat az etikai törvények követésére helyezi a hangsúlyt. Nagy szabadságot enged híveinek abban, mit tartanak meg a zsidó hagyományból, azon az alapelven, hogy inkább kevesebbet, de mélyebben átélve, személyes indíttatásból tartsanak meg. A Tórát (Mózes öt könyvét) Isten által ihletett, de emberek által írt műnek tételezik. Bizonyos törvényeket nem örökövényűnek, hanem abban a történelmi korban ismerik el relevánsnak, amelyben keletkeztek. Az Istennel való kapcsolatot személyesnek és párbeszéd jellegűnek, a kinyilatkoztatást pedig be nem fejezett folyamatnak tekintik. Nézetük szerint a folyamatosan változó világban a judaizmusnak is mindig meg kell (tudni) újulnia. Úgy gondolják, hogy az ideológiai elemeknek és a rituális gyakorlatoknak a mai embert megszólítónak kell lenniük, ezért megváltoztatásuk, akár lerövidítésük, új elemekkel való gazdagításuk megengedhető.

A reform zsidóságban természetesnek tartják, hogy sokféleképpen lehet hinni és értelmezni a tanítást. A régi időkben is így volt, amint a modern korban is. Istent szintén különféleképpen gondolják el: ki gondoskodónak, ki teremtő, transzcendens hatalomnak, más az emberben élő moralitásnak. S vannak agnosztikusok és ateisták is a reformzsidóságban (ők a zsidó történelem és kultúra fontos részeként fogják a zsidó vallást és a zsidó tanításokat).

A reform zsidók a társadalmi igazságosságot a zsidó lét egyik központi elemének tartják, amelyet az egyén életében (jócselekedetekkel) is morális kötelesség megvalósítani. Vallják, hogy figyelni kell az egyén belső életére (imádsággal, meditációval tanulással, énekléssel) és a környezetére is, ahol a békét kell keresni és előmozdítani, sokkal inkább hidakat építeni, mint határokat megvonni.⁴ A zsinagógaikban szívesen fogadják az érdeklődőket.

A reform mozgalom elkötelezett a nemek és minden ember teljes egyenjogúsága mellett az élet minden területén. Ebből kifolyólag eman-

⁴ A Tikkun Olám a világ megjavítását, a Tikkun HaNefes a lélek megjavítását jelenti. A Sálom szó békét jelent: az egész világ békéjére vonatkozik. (A sálom szó a héber slm-től származik, amelynek jelentése: teljes, egész.)

cipációt hirdet a zsidó hitéletben is: egyenlő jogokat és kötelességeket biztosít a férfiaknak és a nőknek, a papi és a nem papi származásúaknak egyaránt. A nők is betölthetnek bármely közösségi vagy zsinagógai posztot, lehetnek kántorok, rabbik, közösségvezetők, a Tóra tudós magyarázó. Egalitárius felfogásukból adódik a liturgia megváltoztatása. Szöveg-szinten a nemi státuszra vonatkozó részeket kihagyják, vagy módosítják.⁵ A nők is beleszámítanak a minjánba (a tíz imádkozó ember közösségébe), magukra vehetik az imasálat és az imaszíjakat, nem kell elkülönülve ülniük a férfaktól, felmehetnek a Tórához. A férj és a feleség vallásjogilag is egyenlő.

A kohanitákat és a lévitákat (Áron főpap, illetve Lévi törzsének leszármazottait) sem illetik olyan kiváltságok és kötelezettségek, mint a hagyományos irányzatokban.⁶

A többi irányzat számára a törői törvények és a rabbinikus döntvények betartása kötelező érvényű, ennek folytán a reformer szemlélet és gyakorlat nem akceptálható. Úgy gondolják, a diaszpórában élő zsidóságot a tradícióörzés, a hagyományos életvitel, a zsidó tanítások által közvetített normák szigorú betartása őrizte meg, ezért a reformban veszélyt látnak.

A reform irányzat követői viszont úgy tartják, mozgalmuk az asszimilált rétegek számára a megnövekedett szekularizáció közepette is alternatívát nyújt a zsidó vallás és hagyomány megismerésére és követésére, és így hozzájárul a teljes zsidó identitásvesztés elkerüléséhez. (Szász, 2009) Másrészt, a liberális felfogás nem a hagyománytól való elfordulást jelenti: inkább a személyes hozzáállásnak a szabadságát, egyéni kialakítását. Napjainkban egyre több reform közösségnél tapasztalható az, hogy igyekeznek személyes indíttatásból fakadóan egyre több előírást betartani, és héber nyelvű istentiszteleteket tartani. A hazai progresszív közösségekben is megmutatkozik az erre való törekvés, s mind jobban a fiatalok részéről.

⁵ A hagyományos imarendben a férfiak azt mondják: „Áldott vagy Te, világ Királya, aki nem teremtettél nőnek”, míg a reform zsidó férfiak és nők: „...”, aki kedvére teremtett”. A „minden férfira” mondott áldásokat „minden emberre” mondják. Az „Ábrahám Istene” megnevezés helyett az „Ábrahám és Sára Istene” kifejezést használják.

⁶ A kohanitáknak és lévitáknak kiemelt státuszuk van a hagyományos zsidó közösségekben: nyilvános tóraolvasások alkalmával először őket hívják fel a Tórához, ők mondják a főpapi áldást, és kiváltságaikat őrizendő be kell tartaniuk számos előírást (közte olyat, amely tiltja elvált vagy betért nővel való házasságukat).

A Bét Orim Közösség megalakulása

Magyarországon sokáig az egyetlen reform szemléletű szervezet a Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség volt, élén egy női rabbival. 2006 júniusában a tagság egy része kivált a Szim Salomból, és megalakította a Bét Orim Progresszív Zsidó Egyesületet. Egy nagyobb nézeteltérés után 2006 májusában kezdtek komolyan beszélgetni a kiválásról. 2006 júniusában-júliusában intenzív közös együttgondolkodás és tevéleges munka eredményeként elkészítették alapító irataikat, lefektették hitelveiket.

A kollektív kiválás a Szim Salomból, és a progresszív közösség szakadása nem volt feszültségmentes folyamat. Belső, szervezeti konfliktusok (interperszonális nézeteltérések, eltérő elképzelések) miatt került rá sor, ugyanakkor az egyének számára belső konfliktussal járt a korábban közösségnek tartott társadalmi csoportból való kilépés, a régi barátságok esetleges eróziójának elgondolása, az új közösség jövőjének bizonytalansága. Mindenki őrzött szép emlékeket a közösségről, sokat tevékenykedtek benne.

Az előkészítő és alakuló üléseken komoly érzelmi bizonytalanságok fejeződtek ki, sokan adtak hangot kétségeiknek: valóban jó lépés-e a kiválás, megmaradnak-e a barátságok, meg tudják-e teremteni a közösség egzisztenciális, infrastrukturális háttérét, lesz-e majd saját reform felfogású rabbijuk. Végül arra jutottak, hogy a jövő ugyan bizonytalan, a múlt (a Szim Salom és az ott töltött időszak) fontos része az életüknek, de már nem megfelelő, illetve nem tartható a számukra, ezért a jelenben az új közösség alapítása felé vezet az útjuk.

12 személy vált ki a Szim Salomból, közülük 9 fő korábban vezetői tag, illetve aktív (programszervező, közreműködő) volt. Felvették a kapcsolatot olyanokkal is, akik korábban szintén aktívak voltak a közösségben, utána pedig vagy távoztak, vagy passzívak lettek. A Bét Orim Közösséget 21 fő alapította meg, és további szimpatizánsok jelezték érdeklődésüket.

Akik maradtak a Szim Salomban, jó szívvel tették. Azok, akik bizonytalankodtak, mindkét közösséggel kapcsolatban maradtak (hol tagként, hol érdeklődőként).

Mindkét fél diszkrét volt, egyikük sem nyilatkozott a konfliktusról nyilvánosan: egyfelől a régi érzésekre és kapcsolatokra, másfelől a hazai progresszív mozgalom védelmére való tekintettel. Én is eltekintek hát tőle. Sokkal érdekesebb viszont, hogy 1,5 évvel később a Bét Orim elnökhelyetese egy internetes zsidó média videóján azt mondta, hogy a Bét Orim alapításával az amerikai típusú reform judaizmusnak akartak új képviselőt Magyarországon. Eredetileg ugyanis nem ezzel a céllal alapítottak új közösséget, ám a sors úgy hozta, hogy az amerikai típusú reformmal kerültek

kapcsolatba, és hitközségük reform lett. Interpretációjával újrakonstruálta a jelen perspektívájából a múltat, célracionálissá tette a múltbéli szándékokat.

Az alapítók szerettek volna kifejező, de egyszerű, könnyen érthető és leírható nevet. Felvetődött a „fények háza” elnevezés is, amely többféle jelentéstartalmat hordoz: utal a szombati gyertyák fényére, az emlékezés gyertyáira, a sokféle gondolatra, mint fényekre, vagyis arra, hogy az alapítandó közösség házában sokféle gondolat fér el. Raj Tamás főrabbit kérdezték meg, hogyan lehetne a szóösszetételt héberül helyesen és a magyar fül számára sem idegenül csengően leírni. Ennyiben a közösség egyik névadójaként is számon tartja.

A Bét Orim Közösség egyéb téren is nagyon sokat köszönhet Raj Tamásnak. A két hazai progresszív közösség több tagja járt Raj Tamáshoz tanulni a rendszerváltozást megelőző másfél évtizedben. Az alapítók e tanulások élményét az egyik meghatározó momentumnak tekintették a zsidó kultúra további megismerését, ápolását célzó közösség megalapításában. Raj Tamásnak a Bét Orim életében tevélegesen is nagy szerepe volt. 2006-ban könyvesboltja adott helyszínt a Bét Orim alakuló üléseinek (ahol Raj Tamás személyesen nem volt jelen, később sem lett tagja a közösségnek, viszont szívesen vállalta, hogy tanítja a közösséget.)

A Bét Orim Progresszív Zsidó Egyesületet 2006 szeptemberében jegyezte be a bíróság. Első Ros Hasana (újévi) ünnepüket szeptember 22-én a Lauder Javne Zsidó Iskola zsinagógájában tartották, Raj Tamás, az iskola rabbija jóvoltából, R. Mihály vezetésével. Erev Jom Kippur (az Engesztelés napja előestéje) idejére úgy tűnt, nem tudnak saját Kol Nidré szertartást rendezni meghívott rabbi-val, ezért Naomi Lifshitz jeruzsálemi kántornő és operaénekesnő által a Lauder Iskolában vezetett szertartáshoz csatlakoztak. A Szukkot (sátoros) zarándokünnepet a közösség egyik tagjuk kertjében tartották.

Az őszi nagyünnepet követően útjára indították Agora Akadémia néven progresszív szabadegyetemüket. Rendszeres péntek esti szombatfogadásokat, és vasárnaponként családi Talmud-Tóra foglalkozásokat szerveztek. Saját zsinagógájuk, illetve helyiségük azóta sincs. Programjaikat a Bálint Zsidó Közösségi Házban tartják.

A közösség felnőtt tagjai szerettek volna a zsidó hagyományról még többet tanulni, forrásszövegek megismerésével, értelmezésével foglalkozni. Nagyon örültek volna egy saját rabbinak, és a Szim Salomban megkedvelt Tórákör folytatásán is gondolkodtak. Raj Tamás rabbi segített nekik mindkét téren: elvállalta egy külső érdeklődők számára is nyitott Tórákör vezetését, és elhívta testvéröccsét, a Kaliforniában élő Raj Ferenc reform rabbit, hogy tanítsa a közösséget. Raj Ferenc néhány hónap múlva Magyarországra érkezett.

Raj Ferenc a budapesti neológ Rabbiképző Intézetben tanult, itt avatták rabbivá is. Fél évig a Dohány utcai zsinagógában praktizált, majd az Újpesti körzetnek lett a rabbija. 1972-ben az Amerikai Egyesült Államokba ment, ahol reform rabbiként tevékenykedett⁷ Brooklynban, Belmontban, majd a kaliforniai Berkeleyben, ahol 2006-ban nyugalomba vonult. Szívesen tanított, és élt a lehetőséggel, hogy hasznossá teheti magát Budapesten.

Amerikai reform rabbiként ösztönözte, hogy a Bét Orim hitközségi minőségében nevében és szemléletében is reform zsidó legyen. Így Magyarország második reformer felfogású és gyakorlatú hitközsége Bét Orim Reform Zsidó Hitközségként került bejegyzésre.

A Bét Orim Közösség másfél évtizeddel a rendszerváltozás után alakult meg, ám alapítói a Szim Salomnak voltak korábban a tagjai. Érdeklődésüket, egyéni út- és közösségkeresésüket tehát azok a motívumok és célok mozgatták, mint a Szim Salom tagokét.

A Szim Salom születése a rendszerváltozás időszakához kötődik. Annak a zsidó reneszánsznak is nevezett folyamatnak a terméke, amikor a társadalmi változások nyomán a lefojtott identitáselemek felszínre törtek, és az átalakulás okozta bizonytalanságban a zsidó gyökerek felkutatása, az identitáskeresés, az új közösség utáni vágy nem ritkán a zsidó tradíciókat ápoló közösségek felé vette az irányt. (Szász, 2002) Az 1980-as évek végétől kezdve sorra jöttek létre különféle társadalmi csoportok, mozgalmak, vallási közösségek, amelyek újfajta identitásokat kínáltak tagjaiknak, vagy lehetővé tették a peremre szorított identitáselemek nyílt kifejezését, a régi eszmékhez, a tradícióhoz való kötődés vállalását. Ennek részeként a hívő identitás csaknem megduplázódott. (Angelusz és Tardos, 1992: 68)

A Bét Orim Közösség megalakulása ugyanakkor egy 2005 és 2008 között felélénkülő folyamatba is illeszkedett. 2005-től kezdve a zsidóságban kialakuló sokszínűség a szervezetek és a tudományos szféra szintjén is kimondatott. (Ennek eredménye, kiemelkedő fóruma és egyben katalizátora is volt a „Párbeszéd a zsidóságról” című konferencia 2005. novemberben a Magyar Tudományos Akadémián.) A meglévő intézmények és ideológiák mellett újabb utakat, szervezeti és kommunikációs formákat kezdtek keresni és kialakítani a zsidósághoz kötődő egyének és csoportok, amely kiterjedt az online térre, zsidó blogokra és fórumokra is (pl. Judapest.org, Pilpul.net, jmpont.hu – Jewish Meeting Point). (vö. Szász, 2009)

A Szim Salom alapítói számukra vonzó hazai minta híján angliai mintát követtek (Szász, 2002), amelyet aztán saját igényeik szerint formáltak és töltöttek meg tartalommal. Hasonló igaz a Bét Orimra, az alapítók korábbi tapasztalatai és vallási vezetőjük folytán, aki az amerikai reform

⁷ A budapesti Rabbiképző Intézet végzettjei közül Amerikában többen is reform rabbik lettek.

vonat követését javasolta nekik. A közösség megalakulása óta vágyott egy saját rabbira. Raj Ferenc egy barátságos, nagy tudású, nemzetközileg ismert reform rabbi volt, testvére a nagy tiszteletben álló Raj Tamás főrabbinak. Ennél fogva tehát, mivel a közösség lényegi különbséget nem látott abban, hogy a reform vagy a progresszív vonalat követi, szervezetenként pedig a WUPJ kötelékébe tartozott, nem haboztak eleget tenni javaslatának.

Bár Raj Ferenchez eltérően viszonyulnak más irányzatok képviselői, mint a Szim Salom női rabbijához (akit reformer és női mivoltában is elutasítanak), lévén a budapesti Rabbiképző Intézet végzett rabbija, Raj Tamás testvéröccse, nemzetközileg ismert rabbi – a személyes találkozások kellemes hangulatán kívül diplomáciai és gyakorlati előrelépés nemigen történt a reform közösség elfogadását illetően. Továbbra is nehézséget jelent számukra a más zsidó irányzatok részéről irányukban megmutató elutasítás, s ilyen körülmények között saját egzisztenciális biztonságuk, társadalmi bázisuk megteremtése. Saját helyiség híján is arra törekednek változatos tevékenységeikkel, hogy a Fények Háza az ima, a tanulás és a gyülekezet háza legyen, vagyis betöltse a zsinagóga hagyományos hármas funkcióját.

Programok a Bét Orimban

A zsidó ünnepeket, péntek esti szombatfogadást a Bét Orimban a kezdetektől megtartják.

Már megalakulásuk után útjára indították *Agora Akadémia* néven Progresszív Zsidó Szabadegyetemüket, amelynek keretében zsidó történelemről, irodalomról, művészetekről, pszichológiáról, szociológiáról, politikáról, filozófiáról, zsidó hagyományról, jogról, tudománytörténetről, zsidó misztikáról, illetve a laikus és a vallásos gondolkodásban megjelenő szabadelvű, progresszív irányzatokról hallhatnak előadásokat az érdeklődők, neves, nemzetközileg is elismert előadók tolmácsolásában. A szervezők úgy látták, a magyarországi zsidóság körében igény van a szélesebb értelemben vett zsidó- és az egyetemes kultúráról szóló, nyitott, magas színvonalú, neves oktatók és kutatók előadásaiból álló sorozatra, s e tekintetben – idézem a szervezőket – „*az Agora Akadémia új és hiánypótló elemként illeszkedik a magyarországi zsidóság oktatási rendszerébe*”. Az előadásokhoz kapcsolódó tanulmányokat, hangfelvételeket, összefoglalókat elérhetővé teszik a honlapjukon.

A Bét Orimban péntek esténként is vannak kulturális programok, az Agora Akadémiánál kötetlenebb módon és változatos formában az *Oneg*

Sábbát sorozat keretében, amelyet 2007 áprilisától tartanak a *Kábbálát Sábbát* (szombatfogadó) alkalmakkal váltakozva.⁸ Előadásokat hallgatnak, híres embereket hívnak el, aktuális, érdeklődésre számot tartó témákról beszélgetnek, illetve tagjaikat is ösztönzik, meséljenek arról, amivel foglalkoznak, amerre jártak. Itt van lehetőség arra, hogy az alkotóművészek (írók, rendezők), kutatók (történész, levéltáros) bemutassák munkáikat. 2008 januárjától havonta egy szombat délután a *Bét Orim Filmklubban* a zsidósággal, illetve a magyarországi zsidó történelemmel valamiképpen kapcsolatos témájú filmekből szemezgetnek, a vetítés után pedig beszélgetnek az alkotókkal.

A zsidó hagyomány közelebbi megismerése, a Tóra, a Talmud értelmezése iránt nyitottak és tanulni vágyók *Raj Tamás* rabbi kedvelt *Tóráköré* is bekapcsolódhattak. Raj Tamás híres és nagyon tisztelt tanítómestere volt több generációnak. Bibliaiskolája sokakat vonzott, akik, mint mondják, rengeteget kaptak tőle. Nagy tudású és bölcs tanító, aki figyelt azokra, akik elmentek hozzá tanulni, akinél a tanítványok (fiatalok és idősek, zsidók és nem zsidók, vallásosak és agnosztikusak) újra meg újra átélhették a felfedezés, a mélyebb megértés élményét, és bepillantást nyerhettek egy általuk feltárolt gazdag kultúrába. Sokan a Tórákörön keresztül kerültek kapcsolatba a Bét Orim Közösséggel: van, aki továbbra is laza, de érdeklődő kapcsolatot ápol vele, mások eljárnak egyéb programjaira is, és vannak olyanok is, akik a Bét Orimnál találták meg elképzeléseiket, és tagként csatlakoztak hozzá.

Fennállásuk első évében *családi Talmud-Tóra* összejöveteleket tartottak, ahol a közösség apraja-nagyja megismerkedhetett az ünnepek történetével, liturgiájával, a hozzájuk kapcsolódó szokásokkal, és betekintést nyerhetett kultúrtörténeti érdekességekbe. A gyerekek mesét hallgattak, rajzoltak, kézműves foglalkozáson vettek részt. 2007 őszétől a rendszeres családi tanulások helyét átvették az ünnepekre való közös felkészülések, közös kirándulások, *családi hétvégék* (általában egy tagjuk kertjében, korábban Szarvason). A Tórákörök szellemi kirándulásai mellett *Tóráköröket* szerveztek a természetbe, és 2008 tavaszán a felmerülő igények által fellelkesülve kezdtek el a *zsidó emlékek nyomába eredő kirándulások* szervezését. Egy 2010. októberi hétvégén Szombathelyre látogattak el, ahol a találkozásból a helyi zsidó közösség is erőt tudott meríteni. Ezek az alkalmak nagyon fontosak a közösség életében: mind a közös élmények, a közösség összekovácsolódása, mind a programok által felkínált, illetve az informális tanulási lehetőségek szempontjából.

⁸ A Kábbálát Sábbát a szombat fogadása, héber kifejezés a péntek esti liturgiára. Ennek része a kiddus: a borra mondott áldás rítusa (a héber szó jelentése „megszentelés”). Az Oneg Sábbát héber kifejezés jelentése: a szombat öröme. Ilyenkor előadásokat hallgatnak, tanulnak, közösen énekelnek, beszélgetnek az emberek.

Raj Ferenc először 2007 elején jött el hozzájuk, majd ősszel az ünnepi, családi és ismeretterjesztő rendezvényeket vezette. A közösség és a rabbi ismerkedett egymással. A szimpátia kölcsönös volt, így elfogadta a felkérést, hogy a közösség rabbija legyen.

Látva a közösség igényét a tanulásra és a hitéletre, az év felét Magyarországon tölti. Az istentisztelet vezetése, a péntek esti előadások, beszélgetések mellett a Bálint Ház által is meghirdetett *Bevezetés a judaizmusba* tanfolyamot tartja stabil, 20-25 fős hallgatósággal. A közösség tanulni vágyó és betérésre készülő tagjai, szimpatizánsai mellett külső érdeklődők is járnak rá, más hitközségek tagjai és felekezeten kívüliek is. Életkor tekintetében is heterogén az összetétel: fiatalok és idősebbek is aktív tagjai a csoportnak. Megismerkednek a zsidó teológiával, történelemmel, a zsidó ünnepekkel, a zsidó élet fordulóival, a fontosabb zsidó forrásszövegekkel, ezek hagyományos és reform értelmezéseivel, a gyermeknevelés, a betérés kérdéseivel, szó esik a zsidó természetfelfogásról, művészetről, Izraelről is. A sorozat 2010 ősztől „Bevezetés a zsidó vallásba és kultúra” címmel folytatódik, tematikája rugalmasan változik a sorozatra járók érdeklődésének megfelelően.

A Bét Orim Község lefordította, és megjelentette Charles Kroloff rabbi *Reform Judaism, a Jewish Way of Life (Reform zsidóság – Egy zsidó életforma)* című könyvét magyar nyelven, Raj Ferenc bevezetőjével, magyarországi, európai vonatkozásokkal. Fontos információs könyvecske lett, és hasznos kiegészítő irodalom a „Bevezetés” tanfolyam számára.

A judaizmusról való tanulás, a péntek esték hangulata felkeltette az igényt arra, hogy az istentiszteletek liturgiáját, az imák világát közelebről megismerjék, a héber szövegeket értően olvassák. 2009 decemberétől *liturgia órán* vehetnek részt az érdeklődők a péntek esti szombatfogadás előtt Dr. Riszovannij Mihály (germanista, egyetemi docens) vezetésével.

Kedves elfoglaltságuk zsidó liturgikus dalok és dallamvariációk éneklése – Riszovannij Mihály gyűjtötte ezeket csokorba, és tanította meg a közösségnek. 2009 nyarán egy barátjuk (még a Szim Salomból ismert Andrea) náluk járt Dél-Afrikából, és ízelítőt adott az ottani zsidó közösség dallamvilágából. Több alkalommal meghívták Polnauer Flóra énekesnőt (aki ünnepi rendezvényeiken is közreműködik), hogy tanítson nekik zsidó énekeket, zsolnárokat.

2010 szeptembertől Raj Ferenc vezeti elhunyt fivére Tórákört *Raj Tamás Akadémia* néven a tanítványok felkérésére. A megnyitón Iványi Gábor lelkész (Raj Tamás barátja) és Fröhlich Ida professzorasszony mondott beszédet. Az első tízhetes sorozat témája Mózes II. könyvének elemzése a hagyományos és modern zsidó exegéták kommentárjai alapján.

A közösség tagjai jótékonyági akcióikat is szerveznek, együttműködések alakítanak ki más szervezetekkel – saját szociális érzékenységük-

től hajtva, és értékes kulturális örökségük tudatában. A jótékonyág ugyanis a zsidó hagyománynak is fontos – a cödoko (jótétemény) és a micve (vallási parancs, előírás, illetve jótett) véghezvitelében gyökerező – része.

A Bét Orim Hírlevél a közösség havonta megjelenő orgánuma, amelyben tanulságos írásokat, hasznos információkat olvashatnak az érdeklődők a programokról, előadásokról, a közösség életéről, a nemzetközi mozgalomban történt eseményekről.

Közösségépítés és kultúraátadás

A Bét Orim alapítói az új közösségben is kamatoztatni tudták a közösségi munka terén szerzett tapasztalataikat. Ez felgyorsította a Szim Salomban hosszú évekig tartó folyamatokat, az egyesület és a hitközség alapítását, ideológiájuk és gyakorlatuk kommunikálást, információáramlásuk megteremtését, programjaik beindítását. A Szim Salom szervezeti és interperszonális kapcsolatainak kiépítésében ők is közreműködtek, kiválásukkor ezek általában megmaradtak, átöröklődtek a Bét Orimra is. Nagy segítségükre volt, hogy egykori tanítómestereik, Raj Tamás és Lovász Ferenc, szívében viselték a kis közösség sorsát, tanították az érdeklődőket, egészen halálukig. Raj Tamás Tórákört vezetett. Lovász Ferenc eljár feleségével a közösségbe, történeteivel is tanított, a családi Talmud-Tóra szívügye volt.

A Bét Orim Község tevékenységével, rendszeres és alkalmi programjaival szeretné biztosítani a zsidó hagyomány megismerését és ápolását, a zsidóságról, a történelmi és kortárs zsidó kultúráról való ismeretszerzés lehetőségét, a hitéletben való elmélyülést, liturgiai oktatást, a zsidó ünnepek közösségi megtartását, a kötetlenebb együttlétet. Lehetőségeket kínál fel, amelyekkel az érdeklődők kedvük, igényük szerint élhetnek. Alulról építkező jelleggel, a tagok, érdeklődők bevonásával próbálnak fejlődni. Kikérik véleményüket, közös beszélgetéseket szerveznek, ahol együtt összegzik az elmúlt időszakot, és tervezik az elkövetkezőt, bevonva őket a közösségépítés, a programtervezés folyamataiba. A vezetőség azután igyekszik a felvetődő és népszerű ötleteket megvalósítani, illetve ezt előmozdítani.

A közösség rendszeres szervezői feladatait néhány fő látja el, ők egyben vezetőségi tagok is, akiknek munkáját barátaik és más lelkes tagok támogatják. Az aktivisták kis részben lecserélődtek az utóbbi két évben (betegség, költözés, munkahelyi elfoglaltság miatt). A fiatalok közül egyre többen és tudatosabban vállalnak feladatot (hírlevél-szerkesztést, programtervezést és -szervezést, egy-egy program reklámozását, a közösségépítésben való aktív részvételt). Ugy érzik, nekik is be kell vonódnuk. Szeretnék

hosszú távon biztosnak látni a közösség jövőjét. Ennek az idősebbek is örülnek, bennük látják a közösség jövőjét.

A közösség vezetői és programszervezői világosan látják a zsidó hagyományátadásban bekövetkező diszkontinuitást, ennek okait, továbbá saját szerepüket, feladatukat a zsidó identitásépítés és kultúraátadás terén. 2007 áprilisában, első Peszách Széder⁹ estjük kapcsán a szervezők kiemelték, hogy a közösségi ünnep jelentősége az, hogy a zsidó kultúrához, illetve saját zsidóságához utat keresők számára lehetőséget ad részt venni az egyébként családi ünnepen, élményekkel gazdagodni, kulturális tudásra szert tenni.

„Bár zsidó hagyomány szerint a Széder nem annyira közösségi, sokkal inkább családi ünnep, egy reform közösség számára misszióknak tűnik a Széder-este közösségi ünneplése. Tagjaink többsége az asszimilációból visszautat kereső zsidó ember, akik számára az egyéni és a közösségi emlékek összefonódnak, a profán élmények vallásos tartalommal telítődnek. '...íme a sanyarúság kenyere, amelyet Atyáink Egyiptomban ettek, mindenki, aki kívánja, jöjjön, egyék velünk, és ünnepelje velünk a Peszáchot'. Azaz, ne legyen senki ezen az estén, aki nélkülözi a családot, a közösséget, az ünnep áhítatát és hangulatát.” (a Bét Orim vezetősége)

A reform közösségben – különösen a kezdeti időszakban – a szombatfogadás és ünnepek alatt is tanulják az emberek a liturgiát. A szervezők ügyelnek arra, hogy a hozzájuk érkezők, akik eleinte inkább nézelődnek, benyomást gyűjtenek, ne érezzék elveszítettnek magukat, útmutatást kapjanak. A szertartás vezetője mindig meg-megáll, értelmező megjegyzésekkel fűszerezi az adott szövegrészt, vagy eseményt. Számos alkalmat találunk, hogy bevezessék a zsidó hagyományba a közösséget, történelmi távlatokat nyissanak meg, rámutassanak a reform szemlélet sajátosságaira. Emiatt jól érzik magukat azok is, akik már járatosak a zsidó hagyományban, de nyitottak új ismeretekre, és a reform-szemlélet vonzó számukra.

„Zsidó irodalomról szóló sorozatra jártunk a Bálint Házba. Ott találkoztunk Bét Orim tagokkal, és láttuk programjait. A barátnőm vetette fel, hogy eljőne a Bét Orimba, mert szívesen tartozna egy közösséghez, és itt az alapoktól lehet kezdeni a tanulást. Én 2009-ben jöttem el Raj Tamás Tórákörére. Írtunk a Bét Orim e-mail címére, és szívesen invitáltak minket ide a péntek estére.” (42 éves nő, érdeklődő)

⁹ Peszách az Egyiptomból való, csodákkal övezett kivonulás ünnepe. A Széder az erre emlékező ünnepi vacsora, amelynek különleges és meghatározott szertartásrendje van. (A 'széder' szó alapjelentése rend, szertartásrend.)

Egy szervezet *önreprezentációja*, a magáról kialakított kép alapvetően fontos mind tagjai, szimpatizánsai, mind leendő tagjai, és általában a külvilág felé. Vizsgálata ezért hasznos a kutató számára. A Bét Orim ennek részeként bemutatja tapasztalatait, céljait, változatos programjait (amelyek között a világi előadások és a hitélet, az oktatási alkalmak és a kötetlen beszélgetések, a hagyományörzés és -újítás iránt érdeklődők egyaránt megtalálhatják a nekik megfelelőt), és a közösség nyitott, barátságos voltát, amely szívesen látja az érdeklődőket. Önmeghatározásuk része az is, amiben másoktól különböznek.

„Miben különbözik ez a közösség a többi zsidó irányzattól? Befogadó, mert egyenrangúnak tekint minden embert, azokat is, akiket máshonnan kirekesztenek. Nyitott, mert szívesen lát minden érdeklődőt. Párbeszédre kész, mert keresi a közös célokat és az együttműködést más vallások képviselőivel.”

„Milyen tevékenységekben lehet részt venni? Modern, befogadó, egalitárius liturgiai alkalmakon keresztül egy nyitott hitéletben. Rendszeres és alkalmi oktatási rendezvények segítenek közelebb kerülni a korszerű judaizmushoz. Színvonalas világi előadásokon és kötetlen beszélgetéseken keresztül lehet bekapcsolódni egy vonzó és tagjaira odafigyelő közösséghez.” (Idézet nyomtatott kiadványukból.)

A párbeszédre való nyitottság, a vallásközi párbeszédre való készség és törekvés általában is jellemzi a mozgalmat. A Bét Orim eddig főként a keresztény-zsidó párbeszéd lehetőségeit kereste. A reform irányzat hívei a judaizmus egyik, de nem az egyetlen és mindenki számára ideális alternatívájának tekintik magukat. A sokszínűségben értéket látnak. Vegyes házasságban élő párok, vegyes házasságban született gyermekek előtt is nyitva állnak.

„A kérdéseidre válaszolunk, de mi nem kérdezők. Nem fojtunk meg a gondoskodásunkkal, nem akarunk megtéríteni, nem akarjuk jobban tudni, hogy mi a jó neked. Rendezvényeink modern, közösségi események. Kulturális, művelődési és sport összejöveteleink a családok számára is nyitottak, követhetőek, élvezhetőek. Istentiszteleteink vidámak, interaktívak, izraeli népdalok és könnyűzenei feldolgozások közös éneklésével, majd hangulatos vacsorákkal, jóízű beszélgetésekkel telnek. A tagság sem feltétel, azt is szívesen fogadjuk, ha csak érdeklődőként látogatod néha rendezvényeinket” – írják facebook oldalukon.

Kifejezésre juttatják, hogy nem akarnak rátelepedni a hozzájuk érkezőkre. Ezzel néhányuk korábbi élményeit, illetve mások (feltételezett)

félelmeit kívánják feloldani. (A kis vallási közösségekről él egy kép, miszerint beszippantják, magukhoz láncolják a csatlakozókat.)

Hazánkban nem a Bét Orim az első reformközösség. Már a XIX. század közepén voltak rövidéletű reformkezdeményezések. A budai zsidó ifjúság *Chevrat Tiferet Ha-Dat* (A vallás dicsősége) elnevezésű reformgyülekezete élén Einhorn Ignác tartott „korhoz illő” istentiszteletet. A Honi Izraeliták Között Magyar Nyelvet Terjesztő Pesti Egylet, röviden *Magyarító Egylet* szorgalmazta a magyar nyelvű egyházi szónoklatot. 1848-ban Einhorn és barátai megalakították a Magyar Izraelita Középponti Reformegylet elnevezésű vallási szervezetet: szinte minden zsidó elemet mellőztek (sófárt, imasálat, körülmetélést stb.), ösztönözték viszont a keresztény liturgiákból ismert kellek (pl. orgona) használatát, szertartásaikat szombat helyett vasárnap tartották, elhagyták az ünnepek előző esti kezdetét, második napját, a héber szövegeket magyarra vagy németre fordították. A Helyhatóság mint „meg nem engedett szektát” 1852-ben feloszlatta. (ld. Frojimovics et al. 1995:137–141)

Ez 2006-ig történelmi érdekesség volt csupán, mígnem a Bét Orim deklarálta honlapján és médiaanyagokban (pl. a sofar.hu *Füles-videóján*), hogy „szervezetünket az 1848-ban alapított és 1852-ben feloszlott Pesti Középponti Reform Zsidó Egylet újraalapításának tekintjük”.

Az Agora Akadémia első előadásán Fenyő István professzor¹⁰ Einhorn Ignácra (Horn Edéről) és a magyar reformkorról beszélt. Élete és munkássága részleteit¹¹ megismerve született meg az elhatározás, hogy az általa vezetett egylet folytatóinak, újraalapítóinak tekintik magukat. Fenyő István Horn Edéről írt tanulmánya felkerült a Bét Orim honlapjára.

A Bét Orim az Einhorn-féle reformok közül csupán a héber szövegek transliterált átírását és magyarra fordítását tartja meg (amivel más irányzatoknál is találkozunk). A választás magyarázatát másutt kell keresni. Nem egyszerűen a „reform zsidó” névazonosságban, sokkal inkább az egylet szellemiségében, Einhorn (Horn Ede) kiemelkedő, öntudatos *magyar* (és) *zsidó* személyiségének felismerésében, amelyek jó alapul szolgáltak ahhoz, hogy a frissen alakuló, „Szim Salom-os” múlttal és így reformzsidó identitással rendelkező, reményteli, de egyelőre bizonytalan helyzetű fiatal közösség történelmi kontinuitásba helyezhesse el, ágyazhassa be magát,

¹⁰ Fenyő István az MTA doktora, irodalomtörténész, a magyar reformkor kutatója.

¹¹ Horn Ede (1825–1875) a márciusi ifjak társa, újságíró, a zsidó emancipáció és integráció szorgalmazója, vallási reformok hirdetője, 1848-ban a *Die Ungarische Israelit* főszerkesztője, a Magyar Izraelita Középponti Egylet egyik megalapítója és hitszónoka, 1849-ben Klapka tábori rabbija volt. A szabadságharc leverése után emigrált, elismert publicista, közigazdász, statisztikus lett, liberális demokrata, szociálisan érzékeny gondolkodó, a Kossuth-emigráció sajtótitkára. A kiegyezés után Jókai hívására hazatért, ellenzéki lapszerkesztő, magyar államférfi, országgyűlési képviselő, a Tisza-kormány kereskedelmi államtitkára lett. (ld. Fenyő, 1999)

olyan példaértékű történelmi alakot mutatva fel, akinek életét és munkásságát Kossuth, Jókai méltatta, és méltán vált ki elismerést az utókorból is.

A Bét Orim és a Szim Salom viszonya változóban van. 2008 novemberében a Marom Egyesülettel közösen deklarálták távolmaradásuk a Magyar Zsidó Kongresszusról.¹² 2009 márciusában megalakult az Arcenu Magyarország Reform- és Progresszív Cionista Egyesület, ahova a mindkét közösséggel kapcsolatban álló alapító elnök Szim Salom és Bét Orim tagokat is invitált. Az Arcenu kezdeményezésére 2010. májusban együtt ünnepelték Izrael állam megszületését, majd Jeruzsálem fennállását, vendégül látva a másik közösséget.

Kik számára vonzó a reform zsidó alternatíva?

Hazánkban a bevett (ortodox és neológ) zsidó vallási irányzatok aggódnak amiatt, hogy a nagyobb szabadságot megengedő reform irányzat tőlük csábít el híveket. Valójában ezt a tapasztalatok nem támasztják alá. Elsősorban azokat szólítja meg, azoknak kínál alternatívát, akik a hagyományos irányzatoknál nem találják (vagy úgy érzik, hogy nem találnák) meg a helyüket, akik keresik a zsidó közösségüket, illetve akik a vallási életben is igénylik az emancipáció érvényre juttatását.¹³ Az elfogadó attitűd vonzó azoknak, akik közelednek a zsidó valláshoz, de nem kiforrott a viszonyuk: igényük támadt egy vallásos tevékenységet is végző, zsidó közösséghez tartozásra, ahol pozitív élmények érik, és ahol nem várják el a vallásosság kinyilvánítását. Azoknak is, akik vegyes házasságban élnek, vagy háláchikusan nem számítanak zsidónak.¹⁴ A zsidó kultúra iránt érdeklődő, modern szemléletű értelmiségiek számára a gondolati szabadság, a hagyományról való szabad gondolkodás, a kornak megfelelő interpretációk miatt szimpatikus az irányzat. Ugyanakkor nincs (pláne tömeges) elvándorlás a hagyományos irányzatoktól a reform közösségek felé; taglétszámuk viszonylag alacsony, vagyis szekuláris környezetből sem csatlakoznak hozzájuk nagy számban.

¹² Úgy látták, „a Magyar Zsidó Hitközségek Szövetsége érdekképviselési monopóliumának megszüntetésére, más anomáliák fölszámolására, a valóságot jobban tükröző keretek kialakítására a kongresszus alkalmatlan.”

¹³ Az egalitárius szemlélet nemcsak a nők, hanem sok férfi számára is szimpatikus. Azok, akik a zsidó tradíció követését hagyományosabb formában, de egalitárius felfogással képelték el, a maszorti irányzathoz (a 2006-ban megalakult Dor Hadash közösséghez) csatlakoztak, vagy a reform irányzatnál maradtak elfogadó attitűdjé miatt.

¹⁴ A zsidó vallásjog szerint zsidó az, akinek édesanyja zsidó, vagy aki rabbinikus bíróság előtt betér a zsidó vallásba.

A Bét Orim Közösség szűkebb tagsága 30-40 fős, egy részük tartósan távol van a közösségtől (munka, gyermeknevelés, külföldi tartózkodás, betegség miatt.) Holdudvara 200-300 fős. Programjairól néhány ezer ember értesül a Bálint Ház programfűzetéből.

A közösség taglétszáma csak viszonylag tág határok között adható meg – részint a távollétek miatt, részint azért, mert egy-egy személy ön-definíciója is változik az idővel.

A közösség holdudvarának mérete és határa inkább sejthető, mint megragadható. Hírlevele jelenleg 240 címre megy ki (az előadókat nem számítva), a címzetekbe egyének és családok is beletartoznak; és a feliratkozók száma nő. A Bét Orim facebook oldalán további érdeklődők kapnak hírt a programokról. A közösség heti rendszerességű programjain (tanulás, péntek esték) 10-25 fő vesz részt, bizonyos előadástémák 30-50 főt is vonzanak. 2010-ben a Széder estére 75 fő regisztrált (az őszi ünnepeken ennél kevesebben voltak). A hitközösségnek 2009-ben 143 fő ajánlotta fel a személyi jövedelemadója egyházi 1%-át.

Megkérdeztem a közösség programjaira eljáróktól, *mi keltette fel az érdeklődésüket* a reform közösség iránt, hogyan kerültek kapcsolatba vele. A jelenlegi tagok közül többen alapító tagok voltak. Sokan ismerősön (ritkábban családtagon) keresztül kerültek kapcsolatba a közösséggel, vagy olvastak róla, felfigyeltek a programjaira. Néhányan Raj Tamás Tórákörére kezdtek el járni, amelyen keresztül megismerkedtek Bét Orim tagokkal, és voltak, akik az interneten találtak rá. Egyeseket a programok, másokat az irányzat szellemisége, a barátságos közösség vonzott, egy meghatározó személy (Raj Tamás, Raj Ferenc, a főszerzők), a tanulás lehetősége. Az érett korúak közül többen mesélték, hogy közeli hozzátartozójuk halálakor jöttek el a közösségbe, mások egyéni útkeresésük során.

A reform közösségekben a zsidósághoz való viszony nem értelmezhető csupán a vallásos-szekuláris oppozícióban. Mindenki szekuláris milióból jön, ám a valláshoz való viszony, a vallásosság mértéke igen heterogén képet mutat. Többször a zsidó vallás megismerése, a zsidó hagyományok ápolása a zsidóság megélésének és kifejezésének, a zsidó identitás felépítésének és megerősítésének útja. Másoknál történeti, művelődéstörténeti érdekesség, amely iránt vallásgyakorlás nélkül, a zsidósághoz való kötődése miatt fordult az érdeklődése.

A szűkebb és tágabb közösség demográfiai, szociokulturális jellemzői

A közösség mai állapotát egy pillanatfelvétel jellegű leírás megfoghatóvá teszi, ám megérteni csak folyamatában, a múlt-jelen-jövő perspektívájában lehet.

A pillanatfelvétel megrajzolásához 26 Bét Orim tag (közte 12 alapító tag), 10 tagságot tervező és 41 érdeklő válasza mellett az online kérdőív részleges válaszait, illetve az idősebbekkel folytatott rövidebb interjúk eredményeit is igyekszem beépíteni a téma egyes aspektusainak kifejtésénél. A Bét Orim rabbiját sajátos jellemzői miatt külön kezelem.

A *tag* kifejezéssel azokat illetem, akik így nevezik magukat és ekként gondolkodnak magukról, és mindazokat *érdeklődőnek* hívom, aki magát így definiálja. Az érdeklődők egy része rendszeresen részt vesz a programokon, baráti körben érzi magát, de nem tartja magát tagnak (jóllehet más annak tartaná). Vannak, akik egyre beljebb érzik magukat, és *tervezik a tagságot*. Mások egy-egy programsorozatra járnak, vagy bizonyos témájú előadásokra.

Az elemzésbe a nagykorúakat vonom be (a szüleik révén kötődő 18 év alattiakat nem). Az átlagéletkor tagoknál 54,6 év, tagságot tervezőknél és az érdeklődőknél 49 év. A legfiatalabb 20 éves, a legidősebb 88. A tagok negyede 68 év feletti, negyede 40 év alatti.

A közösségbe járók között a nők aránya kétharmad (a tagságot tervezőknél 80%).

A tagok közel fele házas, negyede özvegy, ötöde nőtlen vagy hajadon, két nő elvált. Élettársi kapcsolatban inkább a huszonévesek élnek, és egy-egy középkorú férfi, nő is – a tagságot tervezők között számárányuk nagyobb. Az érdeklődők közel fele házas, negyede elvált, több mint negyede nőtlen vagy hajadon, özvegy alig van.

A közösségbe járók több mint egyharmada gyermekes családban él (3-5 fős családban), harmada egyedül (az idősebbekre jellemző), kevesebb, mint egyharmada házastárssal vagy élettárssal (a fiatal felnőttekre jellemző, és a nagykorú gyermekekkel rendelkező párokra). A házastársak, élettársak közül többnyire mindkét fél eljár a közösség programjaira, a gyermekes családoknál a szülő(k), a gyerekek az ünnepi és családi programokra.

A nagy többség Budapesten lakik. Néhányan Pest megyében és a környező megyékben, páran (átmenetileg) külföldön tartózkodnak, ők Budapestről költöztek el. A budapesti lakosok többnyire a fővárosban is születtek, vagy vidéki nagyvárosból (Szeged, Győr, Székesfehérvár) és kisebb városokból (Eger, Baja, Sümeg, Mezőkovácsháza) költöztek ide. A tagok kétharmada budapesti születésű, és kevés kivétellel Budapesten laknak.

A tagok és az érdeklődők iskolai végzettsége magas, legalább érettségizettek, kevés kivételtől eltekintve felsőfokú végzettségűek (a többség egyetemi diplomával rendelkezik).

Nagy részük (a tagok 60%-a, a tagságot tervezők 80%-a, az érdeklődők 65%-a) aktív. Az inaktívak többsége nyugdíjas, néhány nő gyermekével van otthon (GYED-en, ápolási díjon 5 fő), és van egy kevés diák (jelenleg 5 fő, a többiek frissdiplomásként elhelyezkedtek).

A tagok több mint fele beosztott értelmiségiként dolgozik, vagy dolgozott aktív korában (több tanár van, orvos, könyvtáros, mérnök, szociális munkás, szakreferens, közgazdász), néhányan egyéb szellemi foglalkozásúak, művészeti alkotók (író, újságíró, filmrendező, pszichológus, jelmeztervező), a tagok közel negyede önálló, vállalkozó (informatikus, mérnök, orvos, pénzügyi tanácsadó, magántanár, női szabó), vagy részben az. A tagságot tervezők és az érdeklődők között is a beosztott értelmiségiek vannak többségben. Vezető pozícióba 5-10% került (csoportvezető, iskolaigazgató, biológus-vegyész, mérnök, orvos).

Anyagi helyzetük nem fényűző, de (kevés kivételtől eltekintve) kiegyensúlyozott. Jelenlegi és gyerekkori családjuk életkörülményeit átlagosnak, vagy annál kicsit jobbnak értékelték.¹⁵

Érdeklődési körük széles, kulturális és szabadidős tevékenységeket is szívesen üznek.

A Bét Orim alapító tagok stabil bázisát alkotják a közösségnek, az elmúlt években tagként nagyjából ugyanennyien csatlakoztak hozzájuk (alakulásuk első időszakában, majd Raj Ferenc érkezésekor, és az elmúlt egy-két évben is). A Bét Orim tagságot tervezők közül néhányan a Szim Salom iránt is érdeklődnek (jóllehet, még nem jártak náluk), a Bét Orim programjaira eljárók harmada a Szim Salomba is eljár, illetve érdeklődik iránta. Néhány Szim Salom tag pedig eljár a Bét Orim programjaira is, ha érdeklődési körébe esik. Az Arcenu Reform Cionista Szervezet tevékenységét érdeklődéssel figyelik a Bét Orim szűkebb körében is (kb. minden ötödik válaszadó), és két Bét Orim tag belépett az Arcenuba.

Más zsidó szervezetnek az érdeklődők negyede, régebben tizede volt tagja (a Bálint Háznak, a Magyar Zsidó Kulturális Egyesületnek, neológ hitközségnek, ifjúsági csoportnak). Ötödének régen volt bizonyos kapcsolata a neológiával (ünnepeken elmentek zsinagógába), egy-két érdeklődőnek ma is. Nem zsidó szervezetnek (főleg szakmai, illetve kulturális, művészeti, vagy szociális/karitatív szervezetnek) az érdeklődők harmada a tagja.

¹⁵ A nagyszülők életmódja változatos: jó módban és nagy nélkülözések között is éltek, de a többség átlagosan.

Zsidó szervezetnél kevesen dolgoznak. (A tagok közül egy 76 éves férfi nyugdíjazása előtt két évig egy zsidó iskolában tanított, és egy 51 éves nő fordított zsidó kulturális folyóiratnak.) Önkéntesként abban a szervezetben tevékenykednek, amelynek tagjai. A tagok közül jelenleg egy 52 éves nő szociális munkás és egy 78 éves nő nyugdíjasként szociális önkéntes egy zsidó alapítványnál. A tagságot tervezők közül senki nem tevékenykedett még zsidó szervezetnél.¹⁶

A *vallási-származási és kapcsolati homogenitás*, illetve heterogenitás vizsgálata az arányok tekintetében hozott számomra érdekes eredményeket, felismeréseket.

A többség zsidó háttérből származik, de vannak vegyes háttérűek, és nem zsidók is.

A tagok többsége (háromnegyede) homogén zsidó háttérű (a négy nagyszülő zsidó származású, illetve vallású), több mint 80%-ának mindkét szülője zsidó származású, közel negyede vegyes származású (anyai vagy apai ágon zsidó, egy esetben anyai és apai ágon is egy-egy nagyszülő zsidó). A közösségi tagságot tervezők vegyes származási háttérrel rendelkeznek (egy kivétellel, akinek nincs zsidó háttére). Az érdeklődők több mint fele zsidónak nevezte meg mindkét szülőjét (származási vagy vallási szempontból), kétharmaduk (az érdeklődők fele) homogén zsidó háttérű. Kitérés néhány érdeklődő családjában volt.

A válaszadók 8-10%-a nem tartja magát zsidónak: jobbra azért, mert nem zsidó családból származik (felmenői között nincs se zsidó származású, se zsidó vallású, illetve maga keresztény). Van, aki a zsidó vallási törvények alapján (anyai ágon) értelmezi a zsidó státuszt, emiatt magát (mivel édesanyja nem zsidó) nem tartja zsidónak. Más tud zsidó származású nagyszülőről, érdeklődik a zsidó kultúra iránt, de nem tartja magát zsidónak.

A tagok többsége (kétharmada) nem vegyes *házasságban* él, negyede vegyes házasságban, néhányan vegyes és nem vegyes kapcsolatban is éltek. A tagságot tervezőknél a vegyes kapcsolat gyakori. Az érdeklődők több mint fele élt vegyes párkapcsolatban. Tapasztalataik sokfélék, van pozitív („*mindkét, nem zsidó és zsidó férjemmel is harmonikus, szeretettel teli kapcsolatban éltem*”, „*18 éve ugyanabban a házasságban élek*”), inkább negatív („*nagyon nehéz*”; „*elváltam*”) és másféle is („*a komoly kapcsolataim mind zsidókhöz kötődtek*”).

Világnezetüket tekintve a tagok és tagságot tervezők többsége kis mértékben inkább vallásosnak tartja magát (két fő határozottan szekuláris-

¹⁶ Az érdeklődők közül zsidó szervezetnél jelenleg egy 52 éves nő dolgozik szociális munkásként, és egy 20 éves diáklány, régebben egy 24 éves és egy 73 éves nő. Hárman saját szervezetükben önkéntesek.

nak), nagyon liberálisnak (a többiek inkább liberálisnak, vagy közepen) és inkább baloldalinak (fele határozottan). Aki közepen pozicionálta magát, nem politizál, véleményét egyes kérdésekben alakítja ki. Az érdeklődők is inkább liberális baloldali beállítottságúak, a vallásos-szekuláris skálán heterogének.

Érdeklődés

Minden válaszadó szeretne többet tudni különböző zsidó témákról. 20%-uk mondta azt, hogy alapos ismeretekkel rendelkezik, de többet szeretne tudni, és néhányan egészen hiányosnak értékelik ismereteiket. Zsidó iskolába néhány idősebb tag járt, nagy többségükre a felnőttkori tanulás, vagy előadások, kulturális programok látogatása jellemző.

Elsősorban a zsidó kultúra és történelem, illetve a vallás és hagyomány témáival kapcsolatos ismeretterjesztő programok iránt van nagy érdeklődés. Ezt követi a zsidó művészet, majd Izrael története. A holokauszt és az antiszemitizmus témája iránt az előzőekhez képest kisebb az érdeklődés (átlagosan közepes mértékű, van, akit kifejezetten érdekel, mást egyáltalán nem). Az aktuálpolitikai érdeklődés szintén heterogén képet mutat. (Összességében közepesnél gyengébb a tagok, tagságot tervezők, közepesnél erősebb az érdeklődők körében.) Megnyilvánul a zsidóságot közvetlenül vagy közvetetten érintő hírek, események informális megvitatásában, de kevésbé nyitottak programszerű politizálás iránt.

A holokausztról és az antiszemitizmusról sok helyen hallottak, sokat tudnak róla, itt nem ezzel foglalkoznának, hanem szeretnék a zsidó kultúrát megismerni, pozitív identitásképet felépíteni. Ugyanakkor a téma gyakorta felvetődik előadások és beszélgetések alkalmával. Beszámolnak személyes, napi érintettségéről (őket, családtagjukat, illetve ismerősüket ért antiszemita megjegyzésről, inzultusról), a média híreiről. A Bét Orim Filmklubban és az Agora Akadémián beszélgetnek mindkét témáról. Marsovszky Magdolna antiszemitizmus kutató előadása például teltházas volt, igaz, oda sok külső érdeklődő is elment. Tagjaik között vannak, akik a holokauszt múzeumi bemutatásával, illetve oktatásával is foglalkoznak.

További érdeklődésre számot tartó témaként említették a zsidóság viszonyát más vallásokhoz, kultúrákhoz, a zsidó nézetet a filozófiában és a pszichológiában, néhányan a kabbalát. Van, aki Izrael kapcsán a mindennapi életre kíváncsi, más a jövőjére.

Érdeklődésüknek megfelelően a programok közül nagyon népszerűek az ünnepek, illetve a művelődési lehetőségek, előadások, vetítések, va-

lamint a kötöttebb (előzetes jelentkezést és rendszeres részvételt igénylő) Tórákör és a „Bevezetés a judaizmusba” tanfolyam. A liturgia órára járnak egyelőre a legkevesebben, 10-15 fő, a kör fokozatosan bővül. A pénteki szombatfogadásokkal és istentiszteletekkel kapcsolatban a megkérdezettek harmada (a tagok fele) mondta azt, hogy jár, vagy szívesen járna a jövőben rendszeresen – egy részük inkább a közösség és a hagyományápolás miatt, másokban fokozott igény van a spirituális elmélyedésre, a közösségi istentiszteletre. A közös külső programok, kirándulások, városnézések is kedveltek. A tagok kisebb része (ötöde) érdeklődik a családi Talmud-Tóra iránt – ez jórészt abból adódik, hogy a családok többségénél már felnőttek a gyerekek, másutt még nincs gyerek, vagy kicsik, illetve zsidó oktatási intézményben tanulnak. A családi hétvégék iránt ennél valamivel nagyobb érdeklődés mutatkozik, itt ugyanis egyedül élők és családosok is kötetlen, családi hangulatban tölthetnek el egy-két napot főzéssel, közös tanulás-sal, játékkal, kézműves foglalkozással, egy jeles nap megünneplésével.

A zsidó kultúra iránti érdeklődés megmutatkozik a médiafogyasztásban és külső zsidó kulturális rendezvények látogatásában is. A Bét Orimba járók közel fele el szokott menni zsidó fesztiválra, zsinagógában tartott koncertre, harmada klezmer zenei rendezvényre. A Bálint Ház programjaira a tagok fele és az érdeklődők nagy része. Többen érdeklődnek a zsidó irodalom és az irodalmi rendezvények iránt. Említik a Spinoza kávéházat és gyermekek zsidó iskolai programjait is. A tagok kétharmada olvas zsidó lapokat, jellemzően kulturális folyóiratokat: a *Szombat* és a *Múlt és Jövő* folyóiratot. Néhányan az *Új Életet* és az *Erecet*. Az *Új Élet* a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége hivatalos lapja, azok olvassák, akiknek korábban volt valamilyen neológ hitközségi kötődése, és járatták. Az *Erec* a Magyar Cionista Szövetség lapja, térítésmentesen postázzák az igénylőknek. Az érdeklődők fele is olvas zsidó lapokat. Szinte mindenki naponta internetezik, és néhány kivétellel néznek zsidó portálokat. Saját szervezeteikén (Bét Orim, Arcenu, egyéb) kívül leginkább a Szombat folyóirat portálját. A hírlevél-szerkesztők olvassák és szemlézik a WUPJ portált. Néhányan a zido.com, a Jewish Meeting Point és más portálokat (pl. mazsihisz.hu, or-zse.hu) is néznek.

A zsidó hagyományhoz való viszony

A közösség tagjai és szimpatizánsai főként szekuláris háttérből érkeztek. Egy részük gyermekkorban a családtól, mások felnőtt korokban értesültek zsidó gyökereikről (kb. fele-fele arányban), és néhányan nem zsidóként

jöttek el a közösséghez. A tagok között alig (3-4 fő) van, akinek gyermekkori családjában a zsidóságról szinte sosem esett szó. A tagságot tervezők többségénél (illetve az érdeklődők harmadánál) viszont ez jellemző.

Érdeklődtem, volt-e olyan szakasza az életüknek, amikor *érdeklődésük* a zsidó hagyomány felé fordult. A válaszadók közel felét „mindig is nagyon érdekelte” a zsidó kultúra, több mint felét „elkezdte érdekelni”, és csak néhányan (főleg az idősebbek) mondták, hogy „egy ideig eltávolodtak tőle, de aztán elkezdte ismét érdekelni őket”. Kértem, meséljenek arról, mi jellemezte ezt az időszakot. Sokan említettek egyéni útkeresést, mások általános érdeklődést. Zsidó témájú könyveket, előadásokat, zsidó ünnepeken való részvételt a válaszadók fele, kevesebben a tanulást, a hasonló érdeklődésük keresését, izraeli látogatást. Zsidó szervezethez való csatlakozást az érdeklődők, tagságot tervezők elvétve. A zsinagógalátogatás kevesekre volt jellemző. A művészek, művészet iránt érdeklődők, diákok és kutatók zsidó témákkal kezdtek el foglalkozni. Zsidó zenét hallgattak, zsidó költéssel ismerkedtek, zsidó írók és költők írásait dolgozták fel, zsidó témában végeztek kutatást.

Megkérdeztem, *mikor és minek a hatására* kezdte foglalkoztatni a zsidó hagyomány. Többen fiatal korukban (középiskolás, egyetemista korukban, vagy fiatal felnőttként), amikor az embert általában is a keresés időszaka jellemzi. Volt, aki olvasmányélménye (számára meghatározó szerző, illetve gondolat), vagy egy hozzátartozója, ismerőse, egy meghatározó találkozás hatására. Mások akkor, amikor megtudták, hogy vannak zsidó gyökereik, illetve a rendszerváltozás idején, a társadalmi átalakulások miatt fordultak a zsidóság felé, egyre több ismeretet és élményt szereztek, egyre beljebb kerültek. („*Lassacskán ismertem meg nagyon szép részleteket.*”) Az általános pezsgés is felcsigázta az érdeklődést: a megalakuló zsidó szervezetek, a zsidó témájú előadások, a felélénkülő zsidó életet tükröző és dokumentáló zsidó honlapok tartalmi. Többen egy sorseselemény, traumatikus élethelyzet (közeli hozzátartozó elvesztése, súlyos betegség) folyamánként, amikor kapaszkodót és érzelmi biztonságot igényelve (új) közösséget kerestek, és zsidó gyökereiket kutatták. A zsidósággal való ismerkedés sokaknál párosult a tanulás, a forrásszövegek értelmezésének vagy a zsidó és egyetemes művelődés igényével. Azok, akik a rendszerváltás előtt eljártak informális tanuló körökbe, társaságokba (Raj Tamás, Lovász Ferenc, Antalfi Mária, Engländer körébe), vagy a József körúti rabbiszemináriumba, ezeket is megemlézték, mint olyan fontos tényezőt, amely jellemző volt erre az időszakra, és hatással volt későbbi életükre is. Az érdeklődés felkeltésében és fennmaradásában emocionális tényezők is szerepet játszottak: a zsidó kultúra szépsége („*mert gyönyörű*”), a zsidó közösségekben kialakuló kapcsolatok (*közösség, társaság, elfogadás, tö-*

rődés, „személyes baráti kapcsolatok”) a felmenőkhöz való érzelmi kötődés, a hagyományörzés és -átadás iránti személyes és közösségi felelősség (*szülői hagyomány folytatása, a zsidóság tudatos felvállalásának fontossága*). Mint az alábbi esetben.

„Nem vagyok vallásos. Nem kaptam vallásos nevelést. 4 éve meghalt a férjem, a nagymamám. Nehéz időszak volt. Úgy éreztem, fontos, hogy megmaradjon a család története. Elkezdtem ezért érdeklődni a gyökereim iránt. Az interneten olvastam Raj Tamás biblia órájáról, elkezdtem arra járni. Őt kérdeztem meg a Bét Orimról. Egy barátnőm a Frankelbe kezdett el járni. Nekem a Frankel távoli. Nem tudom az imákat. Itt legalább megtanulom. Ezért úgy döntöttem, hogy ő oda, én meg ide járok. Hozzám a reform zsidóság közelebb áll. Nincs elkülönítés. A mai kornak megfelelő. – Közösségi erőnek kell lenni, és itt együtt vannak az emberek, imádkoznak. Amikor nem tudtam eljönni pénteken, a kisebbik fiammal gyertyát gyújtottam. Az internetről töltöttem le zsidó dalokat, nagyon szépek vannak, vagy 300 fféle. A fiaim nem kaptak vallásos nevelést, számukra ez kuriózum. A két kisebbik járt Szarvasra a bátyám gyerekeivel, akik a Lauderben érettségiztek. Ma különösen fontos, hogy az ember fel tudja vállalni a zsidóságát. Az ismeretekben sok a hiány, amit lehetne pótolni. Amikor tudok, jövök.” (56 éves nő, tervezi a tagságot)

A közösségbe járok több hagyományelemet tartanak most, mint korábban. (Kivéve azok a 65 év feletti, akik vallásos családba születtek, ahol (szinte) minden hagyományelemet tartottak, míg a saját, jelenlegi családjukban kevesebbet; ünnepeket igen, kósert nem.)

A hagyományelemek közül leginkább a zsidó ünnepek (főleg közösségi) megtartása jellemző, az átmeneti rítusok kevésbé (a fiúgyermek körülmetélése, a bár micvá és bát micvá szertartás¹⁷, a zsidó rítus szerinti esküvő, ezekhez képest gyakoribb a zsidó temetkezés).

A tagok körében általános a zsidó ünnepek megtartása, kedvelt a közösségi Peszách Széder és a Hanuka, a többség böjtöl Jom Kippurkor és gyertyát gyújt péntek este. A válaszadók felére jellemző a zsidó temetkezés (zsidó temetőben, illetve zsidó rítus szerint), közel felére a szombat megtartása (valamilyen formában, jobbára nem háláchikus előírás szerint), bizonyos kóserági előírások betartása (kóser háztartást senki nem vezet), sólet főzése, és néhány háztartásban van mezüze az ajtófélfán. Az átmeneti rítusok közül a zsidó temetkezés fordul elő a leggyakrabban, a zsidó név (pl. Áron, Eszter) adása a második világháború után születettek közül

¹⁷ A bár/bát micvá felnőtté avatási szertartás, innentől a fiúknak/lányoknak be kell tartaniuk a parancsolatokat.

többekre jellemző, a fiúgyermekek körülmetélése kevesebbekre. Néhányan említették a fiúknál a bár micvá szertartás megtartását (közülük egy 41 éves nő lányának is volt bát micvája), a zsidó rítus szerinti esküvő a 70 év felettiék és a háború után született második generáció körében jellemző, amely inkább hagyományörző attitűddel, mint vallásossággal társul (közülük van, aki a nagyobb ünnepeket tartja, más a maga módján vallásos, hagyománytartó). A temetkezés és a zsidó név választása a nem vallásosak körében is többekre jellemző.

A tagságot tervezők közül néhányan az ünnepek mellett említették a zsidó név adását és bizonyos kóserügyi előírások betartását, az ajtófélfára helyezett mezűt is. Zsidó esküvőt egy fiatalember tervez. Egy 56 éves nő gyermekkori családjában tartották az ünnepeket, főztek sóletet, és zsidó rítus szerint temetkeztek. Zsidó temetkezés az idősebbeknél jelenik meg.

Az érdeklődők összességében szintén több hagyományelemet tartanak, náluk is a Széder és a Hanuka a legnépszerűbbek. Néhányan lettek szombattartók (5 fő, közülük 3 vezet kóser háztartást). Senki nem említett a gyerekkori családjában szombattartást, kóser háztartást, mezűt, bár micvát, bát micvát, és csak néhányan a fiúgyermek körülmetélését. Ennek az oka, hogy zömmel nem vallásos családból származnak, kevesek szülei voltak hívők, vagy tartották a nagyobb ünnepeket. (A generációkra visszamenően vallásos, hagyományörző családok gyermekei jórészt már tartoznak valamilyen zsinagógakörzethez, általában neológ, ritkábban ortodox körzethez, és jellemzően nem mennek el reform közösség programjaira.)

A Bét Orim programjaira eljáróknál tehát megmutatkozik a zsidó kultúra és hagyomány iránti érdeklődés. A többségnél intellektuális érdeklődésben nyilvánul meg, az ünnepek (jobbára közösségi) megtartásában, esetleg zsidó temetkezésben. De a mindennapi élet vallásossága kevesekre jellemző. A zsidó szokások felvétele náluk sem egyszerre történik, hanem kis lépésekben, belső spirituális igény, tanulás, felkészülés után.

A zsidó hagyományok ápolása a tagoknál általánosnak mondható¹⁸, nagyrészt a családban többekre jellemző. Akik azt mondták, hogy csak rájuk jellemző, egyedül élnek, vagy vegyes házasságban. (De a vegyes házasságban élőknel előfordul, hogy többekre is jellemző.) A háború előtt születettek közül is csak kevesek családja tartotta a vallási előírásokat. A családok felében hívők voltak a szülők, vallásgyakorlás nélkül, illetve a nagyobb ünnepek megtartásával (s ennek megfelelően jártak zsinagógába is: nagyobb ünnepekkor, illetve havonta többször, hetente), a másik felé-

¹⁸ A tagok közül egy 65 éves nő és egy 41 éves férfi családjában nem jellemző a hagyományok ápolása, nem a zsidó vallás előírásai szerint élik az életüket. A zsidó kultúra iránt érdeklődnek. Vegyes házasságban élnek.

ben nem vallásosak, vagy ateisták. A tagok többsége megtartja a nagyobb ünnepeket, harmada hívő vallásgyakorlás nélkül, és két (egy 25 és egy 41 éves) nő betartja a vallási előírásokat, mások csak bizonyos előírásokat, inkább a maguk módján vallásosak. Zsinagógába, pontosabban a Bét Orim szombatfogadásaira a tagok harmada hetente jár, harmada nagyobb ünnepek alkalmával, mások akkor, amikor tudnak (havonta többször, vagy évente egy-két alkalommal).

A tagságot tervezők körében szintén azok mondták, hogy csak rájuk jellemző (és két esetben nem jellemző) a hagyományápolás, akik vegyes házasságban vagy egyedül élnek. A válaszadók felénél többekre is jellemző a családban (és itt is előfordul, hogy a nem zsidó házastárs, vagy a gyerek szintén érdeklődik). A válaszadók fele hetente eljár a szombatfogadásokra, mások ritkábban, de a nagyobb ünnepeken részt vesznek.

A zsidó hagyományok ápolása a válaszadó érdeklődőkre többnyire szintén jellemző. Az esetek felében a családban többekre is. Csak a válaszadóra inkább olyankor, amikor vegyes házasságban, vagy párja nélkül él. Szüleikről azt mondták, hogy nem vallásosak, illetve ateisták; néhány szülő hívő volt vallásgyakorlás nélkül (itt az esetek felében az édesanya tartotta a nagyobb ünnepeket). Kevesen követik a vallási előírásokat, a válaszadók több mint harmada megtartja a nagyobb ünnepeket, negyede nem vallásos, ötöde hívő vallásgyakorlás nélkül. Ennek megfelelően a zsinagógálatogatás gyakorisága is heterogén képet mutat.

A zsidó identitás megélése, intenzitása és tartalma

A Bét Orim tagok és tagságot tervezők közül szinte mindenki azt mondta „zsidónak tartja magát” (kivéve két nem zsidó hátterű, betéren gondolkodó fiatal). Az érdeklődők többsége szintén. Néhányan úgy fogalmaztak, hogy „van bizonyos zsidó tudatuk”. A nem zsidó hátterűek érdeklődést fejeztek ki („*érdekel a zsidó kultúra*”, „*vonzódom a zsidósághoz*”).

A válaszadók többségének (75%) „elég erősek a zsidó érzései, de más dolgok is fontosak a számára”. Ötödének „rendkívül erősek a zsidó érzései, és ez nagyon fontos a számára”. Noha más dolgok is fontosak számukra, de szerették volna kifejezni erős hovatartozás érzésüket.¹⁹ Mások azt

¹⁹ Két 60-as éveiben járó férfi tag „*tudja, hogy zsidó, de nem foglalkoztatja különösebben*”. Zsidónak tartják magukat, „*inkább erős*” zsidó identitással. Egyikük alapító tag, azt mondja, „*biztos identitást kapott*”, és „*ha lenne ideje, képezné magát és beszélgetne*”. Másikuk 3 éve jár a közösségbe. Válaszokkal tehát inkább azt fejezik ki, hogy mindennapjaikat nem saját maguk zsidóként való elgondolása tölti ki, mint hogy negligálnák.

mondták, még csak kezdik felfedezni a zsidóságot, viszonyuk erősebb lett. Voltak, akik nem tudták, vagy nem akarták ilyen keretbe ágyazni viszonyulásukat („nem tudom, változik”; „elfogadom, hogy zsidó vagyok, és jó lenne, ha ennek nem lenne jelentősége”).

A zsidó identitás intenzitását és ennek változását négyfokozatú skálán is igyekeztem mérni (erős/ inkább erős/ inkább gyenge/ gyenge). A Bét Orim Közösséghez való csatlakozás előtti identitásukat a maival összehasonlítva a válaszadóknál zsidó identitásuk ereje, intenzitása nőtt, vagy nem változott, mivel korábban is erős/inkább erős volt (éppen ezért csatlakoztak zsidó közösséghez). Jelenleg a tagok kétharmadának erős, egyharmadának inkább erős a zsidó identitása. Korábban néhány tagnak (3 fő) volt inkább gyenge a zsidó identitása, a többieknek fele részben erős, illetve inkább erős. A tagságot tervezőknek fele részben erős, vagy inkább erős az identitása, korábban fele részben volt erős/inkább erős, vagy gyenge/inkább gyenge.

Azon érdeklődők, akik viszonylag gyakran járnak a közösségbe, identitásuk erősödéséről számoltak be, vagy arról, hogy nem változott, mert korábban is erős/inkább erős volt.²⁰ A távolabbi érdeklődőknél a zsidó identitás érzésének intenzitásában nem történt változás.

Az identitás tartalmi elemeinek vizsgálatát Kovács (2002) nyomán építettem fel.²¹

A tagok számára a zsidósághoz való tartozás szempontjából a legfontosabb (medián=5) a zsidóságot ért üldöztetések tudata, a holokauszt emléke; a zsidósághoz való tartozás érzése; a származása; a zsidó múlt emlékének ébrentartása; a zsidó kultúra iránti érdeklődés, az abban való tájékozottság, otthonosság. Ezt követi a zsidóság nagy alakjai, teljesítményei felett érzett büszkeség; illetve az antiszemitizmus. Fontosak (medián=4) a közösségi élmények; a kapcsolattartás más zsidókkal; a zsidókkal való baráti kapcsolatok bensőségessége; a vallási hagyományok ápolása. Kinél jobban, kinél kevésbé (medián=3) a héber nyelv; az Izraelhez való közelség érzése; a zsidó házastárs, partner választása. Utóbbi a tagságot

²⁰ Harmaduk identitása régen is erős, harmaduké inkább erős volt, másoknak inkább gyenge, néhánynak gyenge.

²¹ Kértem, értékeljék ötfokozatú skálán, mennyire fontosak számukra a zsidósághoz való tartozás szempontjából bizonyos tényezők. (5=nagyon fontos, 1=egyáltalán nem fontos) A tagok értékelésének átlagpontszámai: a zsidóságot ért üldöztetések tudata, a holokauszt emléke (4,93), a zsidósághoz való tartozás érzése (4,8), a származása (4,8), a zsidó múlt emlékének ébrentartása (4,8), a zsidó kultúra iránti érdeklődés, az abban való otthonosság (4,8), a zsidóság nagy alakjai, teljesítményei felett érzett büszkeség (4,3), az antiszemitizmus (4,2), a közösségi élmények (4), a kapcsolattartás más zsidókkal (3,84), a zsidókkal való baráti kapcsolatok bensőségessége (3,78), a vallási hagyományok ápolása (3,5), a héber nyelv (2,8), az Izraelhez való közelség érzése (3,4), a zsidó házastárs, partner választása (3).

tervezők számára kevésbé fontos (többben élnek vegyes kapcsolatban). Náluk a közösségi, kapcsolati tényezők fontosabbak, ezek adták a zsidó közösséghez való közeledés motívumait, és ezek jelentik számukra a megtartó erőt. Az Izraelhez való közelség érzése többeknél nagyobb fontosságú, mint a tagok esetén. A zsidóság nagy alakjai, teljesítményei felett érzett büszkeség fontos, de kevésbé határozza meg jelenlegi attitűdjüket a zsidósághoz.

A zsidó *identitás* külvilág felé való manifeszt *kifejezésével* több fiatalnál talákoztam (közösségi portálokon nevüket héber betűkkel is kiírják, zsidó szervezeti kapcsolataikat feltüntetik). Másokra inkább zsidó identitásuk szituatív elrejtése/kinyilvánítása jellemző. A tagok, érdeklődők egyharmada, a tagságot tervezők kétharmada új társaságban eleinte nem fedi fel azt, hogy zsidó. A tagok, tagságot tervezők kétharmadáról, az érdeklődők harmadáról munkahelyén tudják vagy tudták, hogy zsidó.

Öltözködésükben nem fejezik ki a zsidóságot, kivéve zsinagógában. (Egy 24 éves nő igyekszik térd alá érő szoknyában járni.) Több nő is visel *medált* zsidó szimbólummal. (Az érdeklődőknél ez kevésbé jellemző.) Egy férfi jellegzetesen zsidós sapkáját, egy tagságot tervező 66 éves nő a kendőkötés jellegét említi, mint olyat, amellyel kifejezi zsidóságát.

A tagok, tagságot tervezők többsége (kétharmada), az érdeklődők fele nem tartja rossznak a vegyes házasságot. A tagok több mint harmadának fontos a *párválasztásnál*, hogy az illető zsidó-e, a tagságot tervezőknél ez nem szempont (mivel vegyes kapcsolatban élnek/ éltek, illetve egyéb, például jellembeli tényezők alapján választanak).

A megkérdezettek *baráti köre* heterogén. Harmaduk szívesebben barátkozik zsidókkal. Hasonló arányban mondták azt, hogy baráti körük fele, többsége, illetve kisebb része zsidó, és csak néhányan azt, hogy alig van közöttük zsidó. Kevesen gondolják úgy, hogy a zsidók jobban összetartanak, mint mások (a tagságot tervezők és a nem zsidó háttérűek többben).

A szélsőjobb érzékelhető előretörése miatt szinte mindenki szerint nőtt az elmúlt években a *zsidóellenesség* Magyarországon.²² (Néhányak szerint a felszínen jobban érzékelhető, de alapvetően nem változott.) A válaszadók közel felét érte személyesen zsidóságával kapcsolatos sérelem, antiszemita megjegyzés formájában. Néhányukat fizikai inzultus érte (buszon, utcán), illetve kiközösítés („nem választottak barátnak/partnernek”; „a pártállami időben elbocsátottak”). A jövőre nézve valamivel többen

²² A válaszadók fele nagy, fele közepesnek ítéli meg a zsidóellenességet a mai Magyarországon. A megítélés nem függ életkortól, fiatalok és holokauszt-túlélők között is van, aki nagy, más közepesnek gondolja.

gondolják úgy, hogy növekedni fog az antiszemitizmus az elkövetkező 10 évben, mások szerint nem változik (a fiatalok csökkenő tendenciát várnak). Zsidóüldözéstől a megkérdezettek fele tart, vagy részben tart (igen is, nem is), a többiek nem. A válaszadók kétharmada úgy tartaná jónak, hogy ne terjeszthessék szabadon a nézeteiket, akik rendszeresen zsidóellenes kijelentéseket tesznek, mások szerint csak bizonyos keretek között, szabályozott formában.

A tagok háromnegyede (és az érdeklődők fele) járt már *Izraelben*; sokan tervezik. Többeknek él kint rokona, ismerőse, ezért élénkebben érdeklődnek az izraeli politika alakulása iránt. Általában „van bizonyos összetartozás érzésük Izraellel”, néhányuknak erős. (A tagok és tagságot tervezők közül senki nem mondta azt, hogy negatív érzései vannak, avagy ne lennének különösebb érzései. Az érdeklődők között előfordult: a heterogén csoport véleménye is sokféle.) A Bét Orimba úgy gondolják, hogy a zsidóknak biztonságot ad az, hogy Izrael létezik. A többség szerint a zsidók büszkék lehetnek Izraelre és kisebb arányban, de jobbra úgy vélik, a magyar zsidóknak is tenniük kell Izraelért. Megoszlanak a vélemények arról, hogy „Izrael a zsidóság igazi hazája”, illetve „szellemi központja” lenne-e. Sokféle elgondolás van: magyar zsidóként Magyarországot tartják hazájuknak, az európai kultúra örökösének tekintik magukat, de történelmileg Izrael földjéről eredeztetik a zsidóságot (mint nép és mint kultúra), és az izraeli látogatások mély hatással vannak rájuk.

A Bét Orimba eljárókra a *felnettkori tanulás* jellemző. Zsidó iskolába 4 idősebb tag járt a háború előtt, és egy fiatalember a '90-es években. (Szociális munkás szakot egy tagságot tervező 44 éves nő végzett az Országos Zsidó Egyetemen.) Zsidó hittanra valamivel többen jártak (4 tag, 7 érdeklődő). Két 25 éves lány volt tagja zsidó ifjúsági szervezetnek, és egy 88 éves nő a háború előtt. A héber ábécé jó ismerete a tagok harmadára, az érdeklődők negyedére jellemző (a tagságot tervezőkre nem), a folyékony olvasás és beszéd már kevesebbekre.

A zsidó kultúrához való személyes viszony fontos mutatója a *gyermeknevelés* is. A válaszadók egy része gyermekét a második világháborút követő évtizedekben nevelte, mások ebben az időszakban születtek, amikor a zsidó kultúraátadás többségében nem vagy korlátozottan volt jellemző. Ugyanakkor kevés kivételtől eltekintve a magát zsidóként definiáló szülő gyermekei zsidónak tartják magukat (vegyes házasságban is). Tehát a zsidó kultúra valamiféle átadása megtörtént. A válaszadók harmada mondta azt, hogy zsidó szellemben nevelte gyermekét, a zsidó kultúrával és történelmmel több mint fele ismertette meg őket (illetve, így képzeletben nevelését, ha még nincs gyermeke). Az érdeklődők körében az izraeli (tényleges vagy tervezett) utazás is ilyen arányban jellemző. Egy-egy családban jártak vagy

járnak a gyerekek zsidó óvodába, néhány (a tagoknál 3, az érdeklődőknél 5-6) családban zsidó iskolába, kétszer annyi a szarvasi hagyományörző táborba. Többségük meghagyta gyermekeinek a szabadságot abban, hogy eldöntsék, mikor és hogyan közelednek a zsidó kultúrához. Másnak már felnőttek a gyerekei, amikor a zsidó kultúra felé fordult.

Azok a szülők, akik zsidó iskolába írták gyermekeiket, eljárnak az iskolai programokra is, a tankönyveken, programokon keresztül is közelebb kerülnek a zsidó kultúrához. De előfordul az is, hogy a Bét Orimba járó felnőtt invitálja szüleit a közösségbe, és hozza el gyermekeit, akik később rendszeresen, vagy alkalmanként (ünnepekre, kirándulásra) eljönnek.

Vélemények a Bét Orim Közösségről

Érdeklődtem, melyek azok a legfontosabb dolgok, amelyeket a közösségbe járók a Bét Orim Közösséggel kapcsolatban kiemelnének. Megkérdeztem, mit kaptak a közösségtől, és mire lenne még igényük, mit szeretnének csinálni. A legfontosabbnak megemlíthető dolgok közül többségében voltak az emocionális jellegűek (érzelmeik, kapcsolatok), ezeket követték a mentális tényezők (tanulás, hagyomány megismerése), s ezek mellett, főként az érdeklődők körében, kevesebb említés történt a vallási, spirituális ismérvekkel kapcsolatban.

A barátságos, elfogadó légkört szinte mindenki kiemelte: a nem régóta vagy ritkábban járók a kedves fogadtatást, a tagok, gyakrabban járók a szorosabb érzelmi kötődést is, az egymással való törődést, szolidaritást. Illetve az összetartozás alapjait: a közös jegyeket (közös érdeklődés, közös élmények, közös célokért való munkálkodás), az összetartozás érzését, a közös identitástudat meglétét. A kapcsolatok érzelmi, (társadalmi, közösségi) integrációs, kommunikációs, mentális oldalát: a kapcsolatok, új barátságok kialakítását, továbbá a párbeszédet, az őszinte beszélgetéseket.

Sokaknak fontos a zsidó hagyomány megismerésének és ápolásának lehetősége, kiemelten a tanulás lehetősége. Többen említették a szombat és általában az ünnepek közös megtartását, kevesebben a vallás megélését, a hitéletet; illetve a vallásgyakorlás új formáját, *az újra és másra való nyitottságot*, s hogy „emberközelivé teszi a hagyományokat, a vallást”.

Néhányan azt is kifejezték, hogy már önmagában a reform zsidó közösség létezése is fontos. A vallási vezetőre is tettek általános („*nagyon fontos, hogy legyen rabbi*”) és konkrét („*a vezető rabbi személye*”; „*Raj Ferenc nyíltszívűsége*”) észrevételeket.

A rendszeres kulturális programokat sokan említették: ezek van, akiknek inkább művelődési alkalmakat jelentenek, másoknak lehetőségeket a szabadidő közös eltöltésére, ismerkedésre, közösségiségre, (baráti) kapcsolatok kialakítására, kapcsolatépítésre is.

Arra a kérdésre, hogy a közösségbe járók mit kaptak, szintén az érzelmi, kapcsolati tényezőket emelték ki a leggyakrabban, a hagyományok megélésének lehetőségét, az érdekes előadásokat, programokat, és kiemelték a Raj fivérek személyét, akiktől sokat kaptak.

„Elfogadást, befogadást, nagyszerű közös élményeket, a zsidósággal kapcsolatos tudást, spirituális élményeket. Harmonikusan meg tudom élni a zsidóságot, van egy közeg, ahol ezt gyakorolhatom. Amióta ide járok, még inkább fokozódott bennem az az érzés, hogy a zsidóság közösségközpontú vallás.” (25 éves nő, 2 éve tag)

„Pontosan olyan embereket, amilyeneket keresek. A programok során pedig értékes ismereteket.” (69 éves nő, 2 éve jár a programokra érdeklődőként, nem zsidó háttérű, de érdeklő a zsidó kultúra)

„Nagyon sok szeretetet, odafigyelést kaptam. Raj Tamástól rengeteget, ő volt az a tanítómester, akitől tanulni lehetett. Mindenki számára nagyon sokat jelentett.” (76 éves nő, alapító tag)

„Péntek esténként a hét lezárását, családias közegben a sábbát megünnepelését, a nagy ünnepek élményeit, kulturális programokat és barátokat. Egy tanfolyamon vehettem részt: Bevezetés a zsidóságba, Raj Ferenc tartotta, nekem nagyon sokat adott, lelkiekben, szellemiekben.” (25 éves férfi, nem zsidó háttérű, de érdeklő a zsidó kultúra, rendszeresen jár 3 éve, tervezi a Bét Orim tagságot)

„Tartalmas előadásokat.” „Szélesebb látókört.” „Biztos identitást.” „A hagyományok megélését.”

„Rájöttem, mit jelent reform zsidónak lenni. Pozitívabban gondolkodom. Nyilvánosan is felvállalom bárhol a zsidóságom. Fontos nekem a barátságos légkör és Raj Ferenc nyíltszívűsége.” (36 éves férfi, tag)

Többen szívesen vennének részt több kötetlen közösségi programon, beszélgetésen, közös kiránduláson. Ezek jó hangulatban telnek. Egy részüknek igénye van több spiritualitásra, a vallási gyakorlat elmélyítésére, a szombatfogadás és az ünnepek még szebbé tételére. Vannak, akik szívesen tanulnának héberül. Mások a zsidó zenei kultúrával szeretnének mélyebben megismerkedni. S volt, aki kifejezte, szívesen járna sokkal többet, ha lenne ereje és ideje.

A közösség jövőjével kapcsolatban a tagok közel fele úgy látja, hogy elfogadottsága, taglétszáma növekedni fog a következő 5-10 évben, a több-

ség nem tudja. Ennél nagyobb a bizonytalanság az anyagi helyzetét illetően (csak 10% gondolja úgy, hogy javulni fog). Az érdeklődők harmada bizakodó: néhányan mindhárom, mások egy-egy szempontból javulást gondolnak. Van, aki kedves kis közösségnek tartja, de nem jósol számára prosperáló jövőt.

Néhány rövid részlet a tagok véleményéből:

„Egyre ismertebb és népszerűbb lesz. Úgy gondolom, javulni fog elfogadottsága, taglétszáma, anyagi helyzete is.” (48 éves férfi, alapító és vezetőségi tag)

„Fejlődünk, ez a jövő!” (54 éves nő, alapító és vezetőségi tag)

„Fontos, hogy legyenek fiatalok.” (többek véleménye)

„Nagy a potenciál a fejlődésre, közösségépítésre, mert a jelenlegi társadalmi helyzet, trendek stb. fényében a zsidók és/vagy érdeklődők nagy többsége eleve a reform zsidó irányzathoz érzi magát közel.” „Az én érdeklődésemet a rabbi személye keltette fel (a reform irányzatot kerestem), illetve az elfogadó légkör, amit pl. a honlap és egyéb kommunikáció is mindig hangsúlyoz.” (25 éves nő, angol nyelvterületen ismerkedett meg a reform irányzattal, 2008-ban jött el először a közösséghez)

„Kicsit pesszimistán látom a jelent és a jövőt, mintha a pusztai vándorlás korszaka lenne, néha kétségesnek látom a megmaradást is. De szerintem sokaknak érték lehet ez a közösség, mert egyszerű, nyitott, és a lényegre figyel. Ezért szeretném, ha húsz év múlva is létezne, jó sokan lennénk, és zsinagógánk is lenne. Igyekszem magam is tenni ezért.” (31 éves férfi, alapító tag, szeretne betérni)

„Nélkülözhetetlen a több zsidó vallási és kulturális irányzat, így a reform zsidó szervezetek, köztük a Bét Orim jelenléte Magyarországon.” (41 éves férfi, Bét Orim tag)

Néhány részlet az érdeklődők véleményéből:

„A konkrét közösség esetében nem látom túl rózsásnak a jövőt, az irányzat tekintetében összességében pozitívnak gondolom.” (60 éves nő, a Bét Orimba és a Szim Salomba is jár alkalmanként)

„Jó tudni, hogy van ez a közösség, még ha nem is járok oda.” (56 éves nő, Tórákőre, Agora Akadémiára jár)

„Nehéz bővíteni a tagság létszámát, mert azok, akiket így érdekel a zsidóság, kevesen vannak, és már megtalálták a helyüket.” (73 éves nő, 2006 óta aktívan jár a közösségbe)

„Reménytelinek látom a jövőjét.” (47 éves nő, érdeklődő, a Bét Orimba és a Szim Salomba is jár)

„Szurkolok neki. Szerintem javulni fog a helyzete.” (31 éves nő, a Bét Orimba és a Szim Salomba is jár)

„Megpróbáltam válaszolni a kérdésekre, mert szerettem volna, hogy lát-
szódjék, hogy a közösség hívő keresztény számára is sokat nyújt. Raj Tamás
Tórákórén keresztül kerültem kapcsolatba a közösséggel, a meghirdetett
programjai és a megismert tagjai keltették fel iránta az érdeklődésemet.”
(69 éves nő, gyakran látogatja a Bét Orim programjait, a tanulási alkalmakat,
előadásokat, kiválóan tud héberül)

„Úgy vélem, a zsinagóga hangulat hiánya a legnagyobb akadálya a tag-
létszám növelésének.” (40 éves férfi, a Szim Salomnak és a Bét Orimnak is
volt már tagja)

„Engem a Bálint Ház mint helyszín feszélyez. Valahogy kicsit szakkör
jellegűt sugall. Igaz, hogy a közösség annyira kedves és befogadó, hogy az
kiegyenlíti ezt a hiányosságot.” (42 éves nő)

„Elsősorban hiányt pótol, így nagy jövőt jósolok neki, akár megmarad
kevésbé vallásos szervezetként, akár kicsit vallásosabbá válik. Remélem, a
jövőben egyre több fiatalat érint meg. Így a fiatalabbak is könnyebben találják
meg a helyüket. Szerintem a Bét Orim egy nagyon barátságos közösség.”
(24 éves egyetemista nő)

„Bizonyára van a közösségnek jövője, mivel nagy szükségét érzem azok
megszólításának, akikhez ez a közösség fordul. Az elfogadottsága szerintem
nőni fog.” (33 éves nő, jelenleg kisgyermekével van otthon)

Utószó

A Bét Orim Közösség a zsidósághoz való közeledés, ismeretbővítés, a zsi-
dó identitás építésének, megélésének egy lehetséges, modern alternatíváját
nyújtja Magyarországon.

A Bét Orim tagoknak kialakult bizonyos felekezeti identitása, amely a
többségnél nem annyira vallási, mint inkább kulturális helymeghatározás:
inkább a közösséghez tartozáson, csoporttudaton, az irányzat értékeivel,
ideológiájával való azonosuláson alapul, mint a konkrét vallásgyakorlaton.
A vallási-felekezeti vonzás legfontosabb elemei a közösségiség, a hagyomá-
ny megismerése, ápolása, a tanulás, az egyéni és kollektív identitás-
építés lehetősége.

Vannak, akiknél a vallási érdeklődés csekély, és inkább a barátságos
közösség, illetve az intellektuális érdeklődés miatt jönnek el a programok-
ra. Mások, ahogy több ismeretre tesznek szert, és rutinosabbá válnak a
liturgiában, annál jobban élvezik ezeket a pillanatokat, s annál közelebb
kerülnek a valláshoz is, és annál inkább nyitottak újabb ismeretek befoga-
dására.

Irodalom

- Angelusz Róbert, Tardos Róbert (1992) Ideológiai átrendeződés Magyarországon
a pluralizmus időszakában. In: Somlai Péter (szerk.): *Értékrendek és társadal-
mi-kulturális változások*. Válogatott tanulmányok. Budapest: ELTE Szociológiai
Intézet (TS 3/2 kutatási beszámoló).
- Buber, Martin (1940): *A zsidóság megújítása*. Budapest: MCSZ.
- Fenyő István (1999): A zsidókérdés első elemzése Magyarországon. *Múlt és Jövő*,
1999/2. sz. 49-58.
- Frojimovics Kinga, Komorócy Géza, Pusztai Viktória, Strbik Andrea (1995): *A zsi-
dó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem*. Vol. 1-2. Budapest: Városháza,
MTA Judaisztikai Kutatócsoport.
- Kovács András (szerk.) (2002): *Zsidók a mai Magyarországon: az 1999-ben végzett
szociológiai felmérés eredményeinek elemzése*. Múlt és Jövő Lap- és Könyvki-
adó, Budapest.
- Löwy, Michael (1988): *Rédemption et utopie. Le judaïsme libéral en Europe cent-
rale. Une étude d'affinité élective*. «Sociology d'aujourd'hui». Presses Universi-
taires de France, Paris.
- Silverstein, Alan (1994): *Alternatives to Assimilation: The Response of Reform Judaism
to American Culture, 1840–1930*. «Brandeis series in American Jewish history,
culture and life». New England, Hanover, London: Brandeis University Press
- Szász Antónia (2002): *Parázs. A magyar asszimilált zsidóság útkeresése. I. Szim Salom
Progresszív Zsidó Közösség*. Etnoregionális Munkafüzetek 87. (Sorozatszerk.
A. Gergely András) Budapest: MTA PTI.
- Szász Antónia (2009): Határmezsgyén. Progresszív közösségek a zsidó vallási me-
zőben. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, Tomus
XVI.-Fasciculus I.*, Miskolc: E Typographeo Universitatis, 163-177.

Grünhut Zoltán**Intifáda francia földön¹***A közel-keleti konfliktus keresztűzébe került francia zsidóságról***Intifada in France**

Besides Izrael and the USA the third largest Jewish community is living in France, about 600 000 persons. Most of them are Sephardim of North African origin. They have very strong sense of identity. After the 2006 war against Lebanon the number of anti-Semitic atrocities increased.

Miként az alcím is mutatja, jelen írás nem a francia zsidóság korai történetével, az 1939-től datálható betelepüléssel, a római és a gall idők még visszafogott zsidóellenes intézkedéseivel, a Karoling-korszakban kirekesztően meghatározott kereskedési jogokkal, a 10–11. század során vissza-visszatérő alkalmakkal folytatott erőszakos, zsidók tömegeit lemészárló, avagy öngyilkosságba kergető keresztény hittérítéssel, az 1182-es első kollektív kiűzetéssel, majd a nem sokkal később lezajló visszavándorlással, az 1243-as párizsi Talmud-égetéssel, a francia inkvizíció antiszemita pogromjaival, az 1306-os második kiűzetéssel és tömegmészárlással, az évtizeddel későbbi visszatelepüléssel, vagy a század végének újabb kényszerű exodusával kíván foglalkozni. Még egy félmondat erejéig sem szándékozik kitérni a francia zsidóság eleinte kudarcokkal teli és csak gyötrelmek árán sikeressé váló emancipációs törekvéseire, a szefárdok, majd egy évre rá az askenázik polgárjogának igen késői elismerésére, a Nagy Francia Forradalomból lett jakobinus terror zsidóellenes atrocitásaira. A dolgozat nem foglalhatja össze a 19. század közepére jogilag kiteljesedő, társadalmilag azonban el nem fogadott emancipációt, illetve a párhuzamosan európai trendnek megfelelően zajló, a közösségnek rengeteg kárt okozós asszimilációt, mely az évszázad végére világhírű antiszemita hullámokkal (Dreyfus-per) párosulva üt vissza. E néhány oldal meg sem kísérelheti felidézni a nációk, illetve az őket gyalázatos tettükben kiszolgáló kollaboráns Vichy-rendszer tömegmészárlását, mely során több mint 70 ezer ember számára Drancy és Gurs csak a pokol első állomásaként tűnik fel, az utolsó, szenvedésekkel teli Auschwitzba, vagy valamelyik másik haláltáborba vezető úton. Nem ezen írásból fogjuk megismerni a pusztulást követő újjászületés történetét sem, mikor a Holokauszt kevésbé visszavárt, kismizmizett túlélői, nem sokkal

¹ Intifáda – arab kifejezés; jelentése: küzdelem. A palesztinok (szabadság) harcának közel-keleti elnevezése, mások számára az Izrael-ellenes terrorizmus szinonimája.

később pedig az Észak-Afrikából kényszerűségből elvándorló szefárdok tömegei újranepezítik Franciaország, később neonácik, palesztin terroristák és újbaldaliak célkeresztjébe kerülő zsidó közösségét. Amivel e dolgozat foglalkozik, az a francia zsidóság egy újabb – szerencsére az imént soroltaknál sokkal visszafogottabb, a 21. századi liberális, modern Európában ugyanakkor talán nem elhanyagolandó – próbatétele, mégpedig a közel-keleti konfliktus egyre fenyegetőbb nyugat-európai árnyékélete.

A közösség ma

Izrael és az Amerikai Egyesült Államok után Franciaországban él a világ harmadik legnépesebb zsidó közössége², melynek létszáma a folyamatos elvándorlás ellenére is legkevesebb 490–500.000-re, egyes becslések szerint közel 600.000-re tehető.³ Amennyiben Oroszországot és a többi volt szovjet tagköztársaságot nem számítjuk, egész Európa területén együttvéve nem él annyi zsidó, mint Franciaországban. A közösség túlnyomó része, a legújabb felmérések szerint több mint kétharmada szefárd, tehát észak-afrikai gyökerekkel bíró.⁴ Az egykori francia gyarmat Marokkó, Tunézia és Algéria zsidó lakossága habár a náci népiirtáshoz hasonló üldözésnek nem volt kitéve⁵, fel-feltörő antiszemita pogromok gyakran fenyegették létét. Az arabtöbbségű társadalmak kitaszított népcsoportjaként élő szefárdok mindezek ellenére nem törekedtek oly elszántan emancipációs jogaik érvényesítésére, mint európai hittestvéreik, sőt az asszimiláció – nyilván az arabok kirekesztő hajlama miatt is – fel sem merült bennük, a közösségi integráció, az évezredes identitás megőrzése abszolút elsőbbséget élvezett. Ennek következményeként is értelmezhetjük, hogy a mai francia zsidóság igen vallásos, legalábbis a fontosabb szokásokat, hagyományokat, ünnepeket előírásosan be-, illetve megtartó. A területi megoszlást alapul véve azt mondhatjuk a francia zsidók 90%-a urbanizált körülmények között él. A közösség szíve és központja Párizs, a maga több mint 320 ezer zsidó lakójával, de Lyon, Marseille, Nizza, Strasbourg és Toulouse is népes koló-

² A három legfontosabb zsidó szervezet Franciaországban: Conseil Représentatif des Institutions Juives de France (CRIF), Consistoire Central és a Fonds Social Juif Unifié (FSJU).

³ Sergio Della Pergola: World Jewish population, American Jewish Yearbook, New York, 2006.

⁴ Rebecca Weiner: The Virtual Jewish History Tour – France, Jewish Virtual Library (offently update site)

⁵ Nem egészen helyes e megjegyzés, hiszen a nációk és kollaboránsaik, bár nem az európai szisztematikussághoz hasonlóan, de Észak-Afrikából is zsidó tömegeket hurcoltak a halálba.

nia otthona.⁶ A francia zsidó családok háromnegyede vállal gyereket, egyharmaduk hármat, vagy annál többet, mely szintén a szefárdokra jellemző családközpontúsággal magyarázható. A közösség iskolázottsága az országos átlagnál magasabb értéket mutat, nem beszélve a más kisebbségekkel, főként a muzulmánokkal való összehasonlítás jelentős eltéréseiről.

A francia zsidóság további szociológiai jellemzőinek bemutatásához egy 2002-ben, Erik H. Cohen vezetésével készült, az újabb részadatok szerint ma is nagyvonalában helytálló reprezentatív felmérés eredményei nyújtanak alapot.⁷ A „Miként definiálná önmagát: zsidó vagy izraelita?” – kérdésre, mely valójában az identitás etnikai, nemzeti, avagy pusztán a többségtől eltérő felekezeti fundamentumára utal, a válaszadók 67%-a felelte azt, hogy zsidónak tartja magát.⁸ A vallásosság, hagyományörzés felől érdeklődő kérdésre 5%-nyian mondták, hogy szigorú ortodoxok, 51% az előírások nem teljes, de jelentős részének betartását válaszolta, míg 15% ezt-azt követő „liberálisnak”, 29% pedig „nem vallásgyakorló”-nak nevezte önmagát.⁹ Az identitás erősségét mutatja, hogy a válaszadók 80%-a, ha tehetné, zsidóként születne újjá, 42%-uk a diaszpórában, 38%-uk ugyanakkor Izraelben, mely a zsidó állam iránti magas szolidaritási és elkötelezettségi hajlamot tükröz.¹⁰ A közösség összetartását sugallja, hogy a megkérdezettek 70%-a zsidó házastárssal él, habár a 30 éven aluliak körére szűkítve e kérdést már alig 60% az arány. A gyermekek párválasztása kapcsán, állításuk szerint a válaszadók egyharmada nyíltan ellenezné, ha veje, vagy menyje nem zsidó származású lenne, de összesen 57% azok hányada, akik gyerekük mellé zsidó párt képzelnek.¹¹ A politikai-közéleti tárgyú témákra kanyarodva derül ki, hogy a francia zsidóság, habár boldognak (90%) és elégedettnek (89%) érzi magát, erősen tart a környezetében, illetve magasra tartott értékvilágában bekövetkező negatív fejleményektől:

⁶ Tel-Aviv, New York, Los Angeles, Haifa és Jeruzsálem után Párizs a hetedik legnagyobb „zsidó” város.

⁷ Erik H. Cohen: Inter-marriage among Jews in France: Preliminary Remarks, Bar Ilan University, 2002. Az 577 férfit és 555 nőt megkérdező kutatásról magyar nyelven a Szombat folyóirat hasábjain olvashatunk részletesebben, „Optimisták – Körkép a francia zsidókról” címmel (2003. október).

⁸ A felekezeti különállóság szinonimájaként használatos izraelita megjelölést pusztán 5%-nyian választották, míg 28% mindkét kifejezést helyesnek találta az öndefiníálásra.

⁹ A kérdezettek 59%-a rendszeresen, míg 12%-a időnként gyújt sabbati gyertyát és mond kiddust. 49% mondta, hogy tud héberül olvasni, 24%, hogy beszélni és 21% pedig úgy nyilatkozott, hogy ími is tud.

¹⁰ A francia zsidók 48%-a, míg a magyar zsidóság csupán 27%-a érzi önmaga számára különösen közelinek Izraelt, a zsidó állam mindennapos problémáit, stb.

¹¹ A családok egynegyede járattja zsidó iskolába a gyerekét, de 70%-uk nyilatkozott úgy, ha a lakókörnyezetében lenne ilyen intézmény, biztos oda íratná.

így 77% a zsidóellenes terrortámadások lehetőségétől, 76% az antiszemita atrocitásoktól, 70% a rasszizmustól, 64% az Izraelre leselkedő veszélyektől, 46% az iszlamista fenyegetéstől.

Az arab–izraeli konfliktusok hatásai a francia zsidóságra

Megalakulását követően Izrael Állam több mint egy évtizedig szoros szövetségeseként tekinthetett Franciaországra¹², olyannyira, hogy a két ország – Nagy-Britannia, mint harmadik testőr részvétele mellett – vállalva indította el a Muskétás-hadművelet néven ismert, 1956. őszi offenzívát Gamal Abdel Nasszer Egyiptoma ellen. Akkoriban Jeruzsálemet és Párizst még összefűzte a közös érdek: az arab nacionalizmus növekvő fenyegetése – kit létében, kit gyarmatbirodalmában. A pánarabista eszméket hirdető, az arab országokat egységbe kovácsoló, nagy formátumú politikus szerepében tetszelgő Naszszér megbuktatását örömmel vették volna Izraelben és Franciaországban is. Az 1956-os hadjárat azonban csak a zsidó állam számára nyújtott – időleges – sikereket, London és Párizs mint korábbi globális hatalmak szegényszemre az Egyesült Államok nyilvános megrovásában részesültek, regionális szerepkörbe kényszerítődtek. E deklaratív visszaminősítést, amely pár éven belül a gyarmatbirodalom széthullását is hozta, képtelen volt megemészteni a francia politika. Az új út, vagyis a tömblogikától való önállósági törekvések velejárói jól ismertek: kilépés a NATO katonai kötelékéből, saját atomprogram, nyitás a Kelet és Kína felé, az Európai Gazdasági Közösség minden eszközzel való elzárása Nagy-Britannia mint washingtoni báb elől, stb.

E geopolitikai sakkjátszma nagy feltűnést keltő francia lépéseinek sorában volt egy jelentéktelennek tűnő is: az Izraellel való szembeszegülés, melynek első igen látványos formája az 1967-es ún. hatnapos háború során tanúsított párizsi passzivitás volt. A felbomló francia–izraeli szövetséget először csak az elhidegülés állapota váltotta fel, majd gazdasági és geopolitikai, később belső, társadalmi okok (a hatmillió muzulmán kisebbség) miatt Párizs egyre inkább elkötelezettjévé vált az arabbarát politikának, mely nyomán a két ország kapcsolatában máig tartó fagyos időszak következett. Az igen jelentős zsidó diaszpóra ellenére, Izrael hosszú évtizedek óta úgy tekint Franciaországra, mint legmegbízhatóbb szövetségeseinek egyikére.

A felek viszonyának alakulásában kétszer is döntő faktornak bizonyult a francia társadalom bevándorlás miatti átrendeződése. Először, még

¹² Többek között – hivatalosan soha el nem ismert – nukleáris hatalmi státuszát is Párizsnak köszönheti Izrael.

a gyümölcsöző időszak idején, amikor is a zsidó állam megalakulása, illetve az 1948–49-es háború sikeres megvívása okán, pusztán származásuk miatt százezreknek kellett elhagyniuk a legyőzött, valamint az azokkal szolidáris arab országokat, a menekültek többsége Izrael felé vette az útját, az észak-afrikai francia gyarmatokról azonban százezrek Európába, a politikai értelemben vett anyaországba költöztek, melynek már vagy állampolgárai voltak, vagy gyorsított eljárásban azzá lettek. Ily módon a francia zsidó diaszpóra alig egy évtized leforgása alatt megsokszorozódott, mely a két ország – akkor úgy tűnt tartósan – baráti kapcsolatának zálogává is vált. A nagyhatalmi presztízs elvesztése, a nemzetközi közeg megváltozása, majd az egykori gyarmatok függetlenedése azonban új útra terelte Franciaországot, amely a felbomló birodalom legalább (gazdasági-politikai értelemben vett) befolyásolási szintű egyben tartása végett, megnyitotta kapuit az arab és fekete-afrikai – többnyire muzulmán – vendégmunkások, bevándorlók előtt, bennük látva az összetartó kapocs egyik fontos láncszemét. Ekkorra már az izraeli–francia kapcsolatok lehűlőben voltak, mivel Párizs számára láthatóan fontosabbá vált a több tízmilliós, hatalmas gazdasági lehetőségeket rejtő arab világ jóindulata, semmint, hogy azt kockára tegye a Közel-Kelet egyetlen piciny országa érdekében.

A felekre egyre inkább jellemző távolságtartást és bizalmatlanságot csak felerősítette a Franciaországban egykoron békésen együtt élő zsidók és muzulmánok között megjelenő feszültség. Már 1967-ben, a harmadik arab–izraeli fegyveres konfliktus idején belpolitikai válság lépett fel Franciaországban, mivel mind a zsidó kisebbség, mind a muzulmán lakosság – ki-ki érdekeinek megfelelően – számon kérte a kormányon, hogy miért nem tesz semmit. Eleinte Párizs passzivitását a zsidó tüntetők nehezményezték, majd amikor Izrael győzelme nemcsak egyértelművé, de már-már megalázóvá vált, a muzulmánok fogadták rossz néven, hogy a kormány tétlenül nézi a „cionista bűnöket”.

A hetvenes évektől egyaránt romlott a két ország kapcsolata, valamint a francia zsidók és muzulmánok viszonya. Az Európa területén is terrorhadjáratba fogó palesztin csoportok nem kímélték a francia zsidóságot sem, zsinagógák, kóser éttermek, kulturális központok váltak a merénylők célpontjaivá.¹³ Az ország folyamatosan növekvő muzulmán lakossága nem-

¹³ Többek között: 1976. június 27-én palesztin és német terroristák az ugandai Entebbébe térítették az Air France Tel-Aviv és Párizs között közlekedő járatát, számos francia zsidóval a fedélzetén. A napokig húzódo túsábrámát egy sikeres mentőakció keretében – négy fő halálos veszteséggel – izraeli kommandók zárták le. 1980. október 3-án négy zsidó veszítette életét, amikor palesztin merénylők bombát robbantottak egy párizsi zsinagógában. 1982. augusztus 22-én a francia főváros egyik kedvelt kóser vendéglőjében történt detonáció. Az elkövetők hivatalosan nemetek voltak, feltételezhetően azonban arab terroristák is részt vettek a merényletben.

csak megfelelő fedezéket nyújtott a beszivárgó terroristák számára, de komolyan megnehezítette a bűnüldöző szervek munkáját is. Közben Izrael 1973 őszen súlyos veszteségek árán, de sikerrel megvívta újabb háborúját a rátámadó arab szomszédjaival szemben, egyúttal kénytelenül felvette a harcot a mind komolyabb fenyegetést jelentő palesztin terrorcsoportokkal is, az energiaszükséglete, valamint népesedő muzulmán kisebbsége miatt kiszolgáltatott helyzetbe kerülő Nyugat-Európa egyre nyilvánvalóbb módon törekedett az arab világ kedvében járni. E folyamatok tetőzéseként az Európai Gazdasági Közösség 1980-ban, a velencei deklarációval tulajdonképpen nyíltan is elkötelezte magát a palesztin-ügy mellett, felvállalva azt a ma is konzekvensen vallott álláspontot, miszerint Izraelnek, mint megszállónak ki kell vonulnia a Nyugati Partról (Júdeából és Szamáriából), valamint a Gázai-övezetből, hogy e területeken létrejöhessen a palesztin állam. Mindennek különösen fontos következményei lesznek a francia zsidóságra nézve...

Szolidaritási intifáda Franciaországban

1988-ban „felrobbant” a Gázai-övezet, kitört az első palesztin népfelkelés, mely csak részben bizonyult a kövek háborújának, a hajigáló fiatalok és idősek, nők és gyerekek között hamar megjelentek a fegyveresek is, akik izraeli katonákat és civileket egyaránt tűz alá vették. Az állandósuló erőszak közepette, 1991-ben megtörténik az első kapcsolatfelvétel, majd pár év múlva hivatalosan is több forduló békétárgyalások kezdődnek, meg egyezés azonban máig sem született. Nem kis részben a nemzetközi média interpretálása miatt, az izraeli–palesztin konfliktus az egyenlőtlenek harcának szimbólumává vált, így az újbaloldali, zöld és egyéb posztmaterialista, illetve kommunista mozgalmak hívei ugyanolyan intenzitással kötelezték el magukat a palesztinok – álláspontjuk szerint – jogos törekvései mellett¹⁴, mint ahogy a globalizálódó világban identitásukat kereső muzulmán fiatalok szemében is tiszteletreméltó hősként tűntek fel a „megszállók” ellen küzdő, vallási szempontból is felmagasztalható harcosok. Ezen, akár tudatmódosulásként is felfogható folyamatok katartikus kiteljesedése 2000. szeptember 28-án és 2001. szeptember 11-én következett be. Előbbi, talán kevésbé ismert időpont az ún. al-Aksza intifáda kirobbanásának tragikusan

¹⁴ Megjegyzendő, hogy az ezen ideológiákat magukénak vallók rendszerint a muzulmánokkal vállaltve képviseltetik magukat az Izrael- és zsidóellenes tüntetéseken, sajtótermékekben, weblapokon.

örökemlékü napja, amikor is a már zajló palesztin erőszakhullám tomboló terrorhadjárattá fajult, naponta gyilkolva, sebesítve meg izraeli ártatlanokat.

A zsidóellenes, egyfajta palesztinokkal való szolidaritási ellenségeskedés rövid időn belül Franciaországban is felütötte fejét. A nagyvárosok, többnyire szerény körülmények között élő muzulmán fiataljai számára végérvényesen megszűnt az európai minták – legyenek azok világnézeti, viselkedési, avagy pusztán zenehallgatási és öltözködési trendek – követése, vagy legalábbis részbeni elfogadása, sőt, kezdetét vette egy önkéntes, a liberális individualista jogokat provokatívan kihasználni törekvő szegregáció. Érdekességként megemlíthető, hogy a francia zsidók és muzulmánok utolsó nagy visszhangot kiváltó közös fellépése éppen e látványos, a többségtől elkülönülő önkifejezés állami elfojtása, vagyis a muzulmán fejkendő, a zsidó fejfedő és egyéb vallási kellékek iskolai viselésének megtiltása ellen való tiltakozás volt.¹⁵ A két közösség közelmúltbeli együttműködése azonban ezzel ki is merül, ellenben a nyílt konfrontációra, főként a zsidóellenes, muzulmán körökben táptalajra találó, különböző fajsúlyú atrocitásokra és inzultusokra konkrét esetek egész sora hozható fel.

A világon számtalan intézete gyűjti és teszi közé az egy-egy országban regisztrált antiszemita események sorát, illetve azok jellegét. Nos, Franciaország e listákon az igen szégyenteljes, komoly veszélyeztetettségű kategóriában szerepel 2000 óta folyamatosan. Különösen az ezredforduló táján voltak sorozatosak az incidensek, köztük erőszakos cselekmények, fenyegetések (bombariadók, uszító beszédek és írások), megfélemlítő célzatú fellépések (felvonulások, tüntetések, zászlóégetések), ideológiailag motivált provokációs akciók (rongálások, falfirkálások). Szükséges kihangsúlyozni, hogy e tettek bizonyos hányadát – pl.: a tüntetéseket, felvonulásokat, uszító írások jelentős részét – a jogállami rendszer mindenkit megillető alapnormáira hivatkozva hajthatják végre, tehát még csak törvénytelennek sem bizonyulnak. Ahogyan Pécsi Katalin is hangsúlyozza cikkében: *„Az újonnan bevándorlók paradox módon azokkal a demokratikus jogaikkal élnek, amelyekkel nem élhettek korábban: nyomást gyakorolnak új kormányukra, hogy támogassa azokat a kevésbé demokratikus országokat, amelyekből elmenekültek. Az új bevándorlók, akik egyenlő jogokat élveznek és felhasználják új hazájuk minden támogató juttatását, magukkal hozták a régi országokra jellemző beidegződéseket és emóciókat az izraeli–arab konfliktus megítélésében. Számszerű növekedésükkel és befolyásuk növekedésével egyenes arányban nem elégszenek már meg azzal, hogy kifejezzék zsidóellenességüket, de a helyi – jóval régebben ott élő, gazdasági és kulturális szempontból is tekintélyes –*

¹⁵ Fejkendő-hisztéria, Népszabadság Online, 2007. március 23. Tiltott vallási jelképek – Viselhető-e fejkendő a francia iskolákban? Origo, 2006. október 25.

*zsidó közösség ellehetetlenítésére törekszenek. A két közösség békés egymás mellett élése nem működik többé...”*¹⁶

A francia zsidó közösség a demokrácia eszközeit felhasználva, törvényes lehetőségek keretében fejezi ki együttérzését Izrael irányában, miközben saját jogai védelmét kéri számon az államtól, amely igyekszik elhallgatni, de legalábbis jelentőségükben mérsékelni az antiszemita történéseket. Teszi mindezt azért a hatalom, mert a számszerűleg meghatározó muzulmán kisebbség elleni kemény fellépés, mint olaj a tűzre, csak még inkább lángra lobbantaná a rendkívül gyűlékony zsidó-, de egyben nyugatellenes parazsát.¹⁷ Élénken él még a franciák emlékezetében az a 2005-ös, hetekig húzódo tüntetéssorozat, mely lehet csak kószoló volt az Izrael évek óta fenyegető zavargásokhoz, terrorhadjáráthoz képest, mégis egy csapásra kirekesztővé, idegenellenessé tette a társadalmat, felsorakoztatva a többséget az erőszakoskodó muzulmán fiatalokat „csőcseléknek” nevező, keménykezű fellépést ígérő politikai erők mögé. De vajon hogyan is kellene hatékonyan elfojtani a muzulmán fiatalok szélsőségesedését, amikor bizonyos iskolákban a diákok tiltakozása miatt már nem lehet oktatni a Holokauszt szörnyűségeit?¹⁸ Lehet-e erőlyesen beavatkozni, amikor a tizenévesek mást sem akarnak, mint a palesztin „testvérekhez” hasonlóan harcolni az elnyomók ellen, amikor még a saját szüleikre is sokszor lenézően gondolnak, ha azok netán a társadalmi integrálódás útját választották. Hasonlóan az izraeli–palesztin relációhoz, a franciaországi zsidó–muzulmán szembenállás tekintetében is csak az egyik fél mutat hajlandóságot a demokratikus keretek betartására, miközben a másik oldal az ellene elkövetett jogsértéseket bárkinek kész felróni, de a saját tetteinek végrehajtásakor nem ismer el semmilyen korlátokat, hiszen azok egy olyan rendszer normái, amelyet el akar lehetetleníteni. E kontextus eddig nem volt ismert a francia lakosság számára, s a többség most is úgy gondolkodik: amíg a felszínen rend tartható és a szórványos erőszak célpontjában nem ők állnak – hanem mondjuk a zsidó közösség –, addig felesleges szítani az indulatokat holmi „átnevelési” célzatú beavatkozással.

Megfigyelhető tendencia a francia zsidók és muzulmánok konfrontálódása kapcsán, hogy a felek bizony mindinkább azonosulnak, előbbi kö-

¹⁶ Pécsi Katalin: A ködösítés nyomában. Az intifádának a francia zsidók is a céltáblái? Múlt és Jövő, 2002/1.

¹⁷ Talán érdemtelenül is gyorsan elfelejtettünk egy bizonyos Franciaország–Algéria, botrányba fulladt barátságos labdarúgó mérkőzést, amelyen a francia muzulmán fiatalok az „ellenfelet” biztatva nemcsak a Marseilles-t fűtyülték ki, de a trikoltort égetve, a stadiont szétverve adták hírül: nem Franciaország a hazájuk.

¹⁸ Személyes történetekkel tanítanak a Holokausztot a francia iskolák, Múlt-kor, 2008. február 18.

zösség a rájuk kényszerített, míg utóbbi társadalmi csoport pedig az önként vállalt szereppel, értsd: a zsidók Izrael iránti kötődése egyre erősebb mióta meg-megisméltlódó atrocitások áldozatai lettek, a muzulmán újgenerációk pedig úgy vélik, sikerült bekapcsolódniuk a világszintű iszlamista szent háborúba, kiveszik a részüket az Allah által követelt dzsihádból. A muzulmán szélsőségesek Franciaországban ugyanazt akarják elérni, mint a palesztinok a Közel-Keleten: elűzni, ellehetetleníteni, folyamatos fenyegetésben tartani a zsidókat. Persze az ideológiailag kellően megkreált, fel-fokozott antiszemita légkört csak tovább gerjeszti a két közösség közti szociális és státuszbeli különbség. Az elszegényedett körülmények között élő, iskolába nem járó, munkanélküli, avagy csak alkalmi jövedelmet magának tudó, képzetlen, a társadalomból önkéntesen (is) kutasított, csak a saját szubkultúrájának hasonló szituációiban vergődő kortársaival érintkezők fanatizálása, antiszemita célzatú motiválása nem is nehéz. E szélsőséges muzulmán újgeneráció nem érti, hogy a szüleik miként fogadhatták el azt a relatíve alacsony társadalmi státuszt, amiben élnek? Új, a felmenők által visszafojtott identitási faktorokat keresnek (vallás, antiszemitizmus, anticionizmus, nyugatellenesség, stb.), hisznek az iszlám univerzális uralmának beköszöntében, hogy nekik azért harcolniuk kell.

Érdekes kérdése a fejleményeknek, hogy az antiszemita-anticionista ideológiájukban közös nevezőre találó, egyébként egymással gyakran erőszakba torkolló módon összezapó franciaországi muzulmán és szélsőjobb oldali csoportok között létezik-e tartós kapcsolat?¹⁹ Az elkövetett atrocitásokat összegző kutatóintézetek szerint legfeljebb ad hoc jellegű együttműködés mutatkozik, a külön-külön elkövetett antiszemita tetteket azonban mindkét oldal szívesen veszi. Bár a horogkeresztes firkálások, rongálások, a náci-fasiszta tüntetések, felvonulások, provokációk még mindig inkább a szélsőjobb oldaldalhoz kötődnek, a Holokauszt-tagadás terén bizony már a szélsőséges muzulmánok is felhőborító írásokkal, kommentálásokkal lépnek fel.

Regisztrált antiszemita esetek az ezredforduló óta

A *Commission Nationale Consultative des Droits de l'Homme* által évente nyilvánosságra hozott franciaországi rasszizmus-jelentések 2000–2001-es összegzése, mindennemű fellépést együttvéve 216 esetet ír le, melyek kö-

¹⁹ Habár az iszlamo-fasizmus tárgykörében ma már színvonalas kutatások és irodalmak sokasága látott napvilágot, egyelőre az eszmei azonosságon túl nincs konkrét bizonyíték iszlamista és neonáci mozgalmak hálózatosodására. Dr Carlo Kopp: Hitlers legacy – Modern Islamo-fascism and its Nazi origins, World Focus, 2007.

zül 146 volt antiszemita célzatú. A zsidóellenes atrocitások száma különösen megugrott a 2000-es utolsó negyedév, vagyis a második palesztin intifáda kitörése nyomán. A vandálok összesen 43 zsinagógát, számos jevivát és három zsidó temetőt rongáltak meg, de több gyújtogatásra, illetve molotov-koktélos támadásra is sor került. Az antiszemita akciók jelentős részét Párizs külvárosi negyedeiben követték el, nem egy esetben dobálták meg kövekkel az imádságról hazatérő zsidó hívőket. A fővárosi nagy zsinagógánál 2000. Jom Kippur estéjén ismeretlen tettesek puska lövést adtak le, Strasbourgban egy kóser élelmiszerboltot, a Párizs környéki Belleville-ben pedig egy zsidó vendéglőt gyújtottak fel.²⁰ Az erőszakos tettek számának figyelemreméltó emelkedésén túl, megsokszorozódtak az antiszemita-anticionista tüntetések és felvonulások is. Durvultak a zsidó- és Izrael-ellenes propagandacélú sajtótermékek: több weblapot megpróbáltak a hatóságok – többnyire sikertelenül – betiltani, illetve kiadókat és rádióállomásokat bírságoltak meg.²¹ Nagy felháborodást váltott ki, egy, az állami tulajdonú France Info rádióban leadott, nyíltan Izrael-ellenes riport, továbbá az az interjú, melyet Arafat egyik nagynénjével készítettek, s szintén egy állami költségvetésből működő médián, a France 3 tévécsatornán sugároztak.²²

A 2001-es év egyik legfelhőborítóbb anticionista kijelentése óriási megrökönyödést kiváltva Franciaország londoni nagykövetének száját hagyta el. Daniel Bernardot idézve: „*A világban jelenleg tapasztalható problémák mind a kis szaros (sic!) izraeli állam miatt vannak. Miért kell az egész világnak rettegnie a III. világháború kitörésétől miattuk?*”²³ A megnyilvánulást elfogadhatatlannak minősítette az izraeli kormány, azonnali és erélyes intézkedéseket követelve a magáról megfélemedezett nagykövettel szemben.²⁴ Sajtótájékoztatóján Bernard azonban nem volt hajlandó elnézést kérni, mondván szavait félreértelmezték...²⁵

2002–2003-ban drasztikusan emelkedtek a zsidó- és Izrael-ellenes szélsőséges támadások. 2002-ben 516, míg egy évre rá 400 esetet regisztr-

²⁰ John-Thor Dahlburg: Anti-Semitic Attacks on Rise in France, Los Angeles Times, October 12, 2000.

²¹ Köztük az egykori libanoni miniszterelnök, Rafik Hariri által tulajdonolt Radio Orient-et, mely többször is sugárzott muzulmán imádságokat Gázából, amelyekben a zsidók lemészárlására, elűldözésére szították a világ iszlám hívőit. A sors iróniája, hogy Haririt éppen azért ölték meg a szír titkosszolgálatok, mert nem bizonyult kellően megbízhatónak, igyekezett erélyesen fellépni Damaszkusz és Teherán növekvő befolyása ellen.

²² Antisemitism and Racism – France, Stephen Roth Institute, Tel-Aviv University, 2001.

²³ 'Anti-Semitic' French envoy under fire, BBC, December 20, 2001.

²⁴ Ewen MacAskill: Israel seeks head of French envoy, Guardian UK, December 20, 2001.

²⁵ Jane Merrick: French ambassador refuses to apologize, Irish Examiner, December 20, 2001; Daniel Bernard: Comments on Israel 'distorted', The Daily Telegraph, December 22, 2001.

ráltak.²⁶ Az indulatok eluralkodásában egyrésztől közrejátszott az izraeli hadsereg átfogó terrorellenes hadművelete a Palesztin Autonomia területén, másrészt a koalíciós erők iraki intervenciója. E két eset kapcsán a nagypolitikai szintű anticionista kijelentések száma is gyakoribbá vált, a szélsőbal, az újbaloldal és a zöldek mellett, „tradicionálisan” a szélsőjobb is aktivizálta magát. 2003 áprilisában tartották a *Conseil Français du Culte Musulman*, a francia muzulmánok legfőbb képviselői szervének tagválasztását.²⁷ A szavazás alapján kiderült, hogy a közösség körében gyorsan terjed a vallási szélsőségesedés, a beválasztott képviselők között csekély számban akadt, aki az európai kultúrkörhöz való integrálódását szorgalmazta. Így az sem bizonyult meglepetésnek, hogy a hivatal létrejöttét, működése anyagi költségének jelentős részét algériai, egyiptomi, marokkói, pakisztáni és törökországi iszlám csoportok, szigorúan vallásos üzletemberek támogatták. Gyakran hallatták hangjukat a pro-palesztin csoportok is, így a *Comité de Bienfaisance et de Soutien aux Palestiniens* és a *Palestine en Marche*.²⁸ Előbbi szervezetről hivatalosan bebizonyosodott, hogy pénzt gyűjtött a Hámász terrorszervezet számára, mellyel állandó kapcsolatban is állt. Az anticionista rigmusok még az olyan moderált muzulmán mozgalmak körében is megszorodtak, mint a *Présence Musulmane* és *Collectif des Musulmans de France*.

A tárgyalt két esztendő során jelentősen – száz fölé – emelkedett a zsidóellenes erőszakos cselekmények, köztük a különböző súlyosságú testi sértések, zaklatások száma.²⁹ Főként a 18 év alatti zsidó fiatalok váltak célpontokká, nem ritkán gyerekeket szállító autóbuszokat dobáltak meg muzulmán tizenévesek.³⁰ A bandákba verődő arab és fekete-afrikai suhancok ellen a hatóságok csak visszafogott intenzitással léptek fel, melynek háttérében az esedékes választásokat is okkal feltételezhetjük.³¹ A randálrozásokon, vandál rongálásokon, erőszakkal való fenyegetéseken és a könnyebb bántalmazásokon túl, súlyosabb incidensekre is sor került: 2002 februárjában egy imádságról távozó zsidót késeltek meg, majd még ugyanabban a hónapban összeverték egy fiatal párt is, mivel a fiú kippát hordott. Márciusban egy, Irakkal való szimpátiatüntetés során bántalmaztak

²⁶ Antisemitism and Racism – France, Stephen Roth Institute, Tel-Aviv University, 2003.

²⁷ Érdekességként megemlíthető, hogy a testület, a muzulmán érdekképviselői szervek, valamint az akkori belügyminiszter, Nicolas Sarkozy megállapodása alapján állhatott fel.

²⁸ Jean-Yves Camus: *The French Case, Antisemitism in Muslim and Arab Populations in Europe Today*, 2003.

²⁹ *American Jewish Year Book*, Vol. 102. New York – United States, 2002; *American Jewish Year Book*, Vol. 103. New York – United States, 2003.

³⁰ Franciaország: kódbólás egy zsidó iskolabuszra, Külföld, 2002. április 11.

³¹ Franciaországban tombol az antiszemitizmus, Külföld, 2002. április 4.

két zsidó tizenévest, akik véletlenül kerültek a demonstrálók útjába. Nem sokkal később egy marseille-i zsinagóga égett porig, de molotovos támadás ért több párizsi és vidéki imaházat is. Vandálok verték szét a toulouse-i Maccabi Klub berendezését, s számos helyen gyaláztak meg temetőket, firkáltak össze antiszemita, pro-palesztin feliratokkal iskolákat, zsinagógákat s egyéb zsidó ingatlanokat. Egy, tanítók és tanárok beszámolóí alapján készült felmérés szerint a verbális inzultusok száma drasztikusan megsokszorozódott valamennyi oktatási szinten, általános iskolától az egyetemig, gyakoribbá váltak az antiszemita-anticionista sértegetések.

2004-be fordulva, az elkövetett zsidó- és Izrael-ellenes tettek alapján Franciaország vált a fejlett nyugati világ egyik leginkább veszélyeztetett területévé.³² Minden, eddig tárgyalt mutató (erőszakos cselekmények, rongálások, propagandacélú tettek, verbális inzultusok, stb.) tekintetében intenzíven emelkedtek a görbék, nem kis részben annak okán, hogy a muzulmán csoportok megtalálták a közös hangot a szélsőbalos, illetve antiglobalista mozgalmakkal, ily módon nagyobb társadalmi támogatást biztosítva antiszemita és anticionista céljaiknak. Tüntetések egész sorozatára került sor országszerte, erősítve a félelmet a francia zsidó közösségben. Az egyre feszültebbé váló légkört a politikailag kissé meggyengült, eszmei vonatkozásban az iménti törekvésekkel azonosulni tudó, ugyanakkor a közös fellépést nyíltan nem vállaló szélsőjobboldal, köztük politikai pártok (Jean-Marie Le Pen vezette Nemzeti Front és a Philippe de Villiers által dirigált Franciaországért Mozgalom) valamint újnáci, skinhead csoportok egyaránt továbbszították.³³ Az erőszakos, személyek (főként tizenéves zsidó fiatalok) ellen irányuló cselekmények többségét 2004 folyamán is elsősorban muzulmánok követték el. A legsúlyosabb incidensek – köztük bántalmazások, ütlegetések, verbális fenyegetések – fele gyerekek ellen irányult. Megszaporodtak a zsidó ingatlanok, illetve temetők elleni a gyújtogatások, rongálások, ócsárló firkálások is. Habár a fekete-afrikai muzulmánok csak kisebb hányadban vettek részt antiszemita-anticionista tömegtüntetéseken, kevesen kerültek közülük vád alá kiscsoportos, illetve egyéni támadások gyanúsítottjaiként, 2004 folyamán egyre többször lehetett zsidóellenes hangulatot tapasztalni a franciaországi afro-karibi közösség körében (pl.: a Dieudonné M'Bala M'Bala vezette csoportban). Nem véletlen, hogy 2004-ben, nagy vihart kavarva, Ariel Saron, akkori izraeli miniszterelnök Izraelbe való átköltözésre szólította fel a francia zsidóságot, mondván mostani otthonukat, többé nem tekinthetik biztonságosnak, hiába is próbál fellépni az antiszemita hullámok ellen a párizsi kormány-

³² Antisemitism and Racism – France, Stephen Roth Institute, Tel-Aviv University, 2004.

³³ *American Jewish Year Book*, Vol. 104. New York – United States, 2004.

zat.³⁴ Az év során összesen 182 személyt vettek őrizetbe és állítottak bíróság elé antiszemita célzatú cselekmények elkövetése miatt, ám olykor még szándékos gyűjtogatásra is csak pár hónap felfüggesztett börtönbüntetést szabtak ki.

2005-ben közel felére csökkentek a Franciaországban regisztrált antiszemita bűnesetek.³⁵ A személyek ellen elkövetett erőszakos cselekedetek mellett, az afro-karibi kultúrkörből származók növekvő zsidóellenessége, valamint az áltudományos Holokauszt-tagadás tovaterjedése feltétlenül említésre méltó ezen esztendő kapcsán. Habár a statisztikai adatok szerint a légkör valamelyest nyugodtabbá vált, muzulmán fiatalok továbbra is gyakorta bántalmaztak zsidó kisiskolásokat, tizenéveseket. Tavasszal három kislánynak kellett faji szitkozódásokat, ütéseket, rúgásokat és megaláztatásokat elszenvedniük, nyáron egy zsidó családot zaklattak arab suhancok, míg szeptemberben egy Párizs környékén élő rabbit vertek meg kétszer is. Számtalan esetben gyűltek össze provokáló szándékú muzulmán csoportok zsidó rendezvények, ünnepek és közös imádságok helyszínei közelében, készakarva megzavarni a nyugalmat, valamint feszültséget és félelmet kelteni a jelenlévőkben. Az év során folytatódtak a vandál rongálások, gyűjtogatások is, újra csak temetők, zsinagógák, éttermek, szórakozóhelyek és emlékművek váltak célpontokká. Először fordult elő, hogy több anticionista, illetve pro-palesztin és pro-izlám mázsolmányt jegyeztek fel a hatóságok, mint náci horogkeresztet.³⁶ Az egy évvel korábban még virágzó antiglobalista-pro-muzulmán kapcsolatban némi törést jelentett, hogy bizonyos baloldali körök a kialakultnál mélyebb együttműködésre nem tartották igényt, míg egy szűkebb, de hangadóbb csoport ugyanakkor kvázi fűziót kezdeményezett a szélsőséges izlámista mozgalmakkal. E kevésbé számottevő folyamatok mellett, ugyanakkor növekvő aggodalomra adott

³⁴ A francia politika heves felháborodással fogadta Saron kijelentését, melyet egyes izraeli képviselők igyekeztek tompítani, mondván a miniszterelnök minden évben felszólítja a diaszpóra zsidóságát a hazatérésre, így Párizs tiltakozása indokolatlan, pusztán félreértés történt, Izrael nem gondolja, hogy Franciaországban tombolna az antiszemitizmus. Saron erre megismételte álláspontját, elismerve a francia kormányzat törekvéseit az antiszemitizmus visszafogására, ugyanakkor kijelentve: a franciaországi körülmények nyugtalanítják a világ zsidóságát. Lásd: Saron kivándorlásra buzdítja a franciaországi zsidókat, MTI, 2004. július 18; Dagad a francia izraeli diplomáciai botrány, Origo, 2004. július 20; Merényilethullám Franciaországban. Szabadság, egyenlőség és két véres év, Hetek, 2004. július 28; Peremiczky Szilvia: A rossz hír hozója, Hetek, VIII. évfolyam, 31. szám, 2004. július 30; Széchezy Noémi: Kulturális félreértés történt, Hetek, VIII. évfolyam, 30. szám, 2004. július 23.

³⁵ Antisemitism and Racism – France, Stephen Roth Institute, Tel-Aviv University, 2005.

³⁶ Azért a szélsőjobboldal aktivitása sem lankadt. Habár kevesebb újnáci nagygyűlést és felvonulást szerveztek, országszerte emelkedett a skinhead koncertek száma, s jelentősen bővült az újnáci weblapok uszító tartalma is. A Kanadából Németországba deportált Ernst Zündel, megrogzított Holokauszt-tagadót francia szélsőségesek is fogadták európai megérkeztükor.

okot az afro-karibi közösségben terjedő antiszemitizmus, mely többnyire Dieudonné M'Bala M'Bala, ismert francia–kameruni színész fellépéseinek következménye volt. A növekvő népszerűségnek örvendő, szókimondó stílusáról ismert „humorista” gyalázatos Holokauszt-tagadó, Izrael-ellenes, az afrikai rabszolgaságért a zsidókat vádoló műsoraival, megjegyzéseivel szerzett kétes hírnevet.³⁷

A 2006-os év, de egyáltalán a francia muzulmánok örült antiszemitizmusának tragikus szimbóluma Ilan Halimi halála. A 23 éves zsidó fiatalembert, aki a párizsi egy telefon-szaküzletben volt eladó, január 20-án raboltak el fekete-afrikai zsarolók. A bűncselekmény helyszínét, a viszonylag tehető Boulevard Voltaire városrészt többnyire zsidók lakják, Ilan Halimi és szülei azonban szerényen éltek, így az emberrablók hiába követelték félmillió eurót a családtól, nem volt annyi pénzüik. Halimi édesapja próbálta megmagyarázni a zsarolóknak, hogy képtelen ekkora váltságdíjat összeszedni, az elsősorban elefántcsontparti tagokból álló bűnbanda válasza azonban egyértelmű volt: „Gyűjtsetek a zsinagógában, a zsidóknak van pénzüik.”³⁸ Ilant három hétig tartották fogva, közben súlyosan bántalmazták, kínozták. Miután a család nem tudott fizetni, s a banda félt, előbb-utóbb lebuknak: a szerencsétlen túszt dühükben agyonverték, levetkőztették és egy kisebb pályaudvar mellett, a sínekre dobták. A tetteseknek sikerült elmenekülniük, később azonban mind a tizenhármukat elfogták, s még a közben Elefántcsontpartra távozó bandavezért is letartóztatták, illetve kiadták a francia igazságszolgáltatás számára. A Halimi-gyilkosság brutalitása, az elkövetők esztelen antiszemitizmusa utcára vitte a franciákat. A közéleti személyiségeket is felvonultató hatalmas tüntetés élén Nicolas Sarkozy akkori belügyminiszter, valamint Jean Marie Lustiger, párizsi érsek ment, a gyászistentiszteleten pedig Jacques Chirac, azóta leköszönt köztársasági elnök és Dominique de Villepin, szintén időközben távozó kormányfő is beszédet mondott.³⁹ Az ítélkező bíróság ugyan a rasszista szándékot is felvette a vádak közé, de valójában sem az igazságszolgáltatás, sem a felszólaló közéleti és politikai személyiségek nem merték kimondani: a muzulmán elkövetők alapvetően pénzszerző indítékból rabolták el Halimit, aki azonban azért válhatott célponttá, mert a tetteseket primitív antiszemita képzetek vezérelték.

³⁷ Dieudonné M'Bala M'Balát többször is beperelték zsidó szervezetek, de valamennyi alkalommal felmentették, mígnem 2005 márciusában, Martinique szigetén egy négytagú – feltehetően zsidó fiatalokból álló – csoport csúnyán helyben nem hagyta. A tetteseket később elítélték.

³⁸ Gadó János: A Halimi-gyilkosság, Hetek Online, 2006. február 24.

³⁹ Petőcz András: „Egészen egyszerű fiatalember volt”, Antiszemitizmus.hu, 2006. február 25.

Nem Ilan Halimi meggyilkolása volt azonban az egyetlen felháborító zsidóellenes tett 2006-ban (összesen 371 esetet regisztráltak). Januárban egy 11 éves kisfiút vertek meg arab fiatalok, pár hónappal később pedig egy csoport általános iskolás kislánynak kiabáltak antiszemita szövegeket, miközben többjüket meg is ütötték szintén észak-afrikainak tűnő támadók. Aztán következett a Hapoel Tel-Aviv párizsi vendégszereplése az UEFA labdarúgó kupában, mely náci karlegyintésekkel és kiabálásokkal tarkított zűrzavarrá fajult, ahonnan csak a tömegre leadott lövéssel sikerült a rendőrségnek kimenekítenie egy izraeli szurkolót. A lövöldözésben egy párizs-drukker életét vesztette.

2006 nyarán a libanoni háború miatt mindennapossá váltak az Izrael-ellenes felvonulások, tüntetések, nyomtatott és elektronikus sajtó kommunikációk. Számtalan helyszínen égettek Dávid-csillagos zászlókat, miközben a Hezbollah terrororganizáció sárga lobogóját muzulmánok, karibiak, kommunisták, újabaldaliak, zöldek és antiglobalisták egyaránt büszkén lengették. Tucatsyi anticionista közéleti személyiség, köztük a mind aktívabb afro-karibiak vezéralakja Dieudonné M'Bala M'Bala látogatott el a háború után Libanonba, hogy tiszteletét tegye az Izraelt „legyőző” síita Hezbollahnál.⁴⁰ Ugyanígy a világ antiszemitizmusának kvázi fővárosában, Teheránban is több francia „szakértő” volt ott az első nemzetközi Holocaust-tagadó, gyűlölködő, zsidóellenes konferencián.⁴¹

A 2006-os év kegyetlenségei után 2007-ben körülbelül 30%-kal mérsékldtek az antiszemita atrocitások (261 regisztrált est), köztük az erőszakos cselekedetek is (213-ról 146-ra). Történt mindez annak ellenére, hogy a 2007-ben tartott elnökválasztáson mind a francia muzulmánok, mind a Közel-Kelet, mind pedig Izrael kampánytémává lett, s a későbbi győztes Nicolas Sarkozy többnyire nem a hazai iszlám hívők kedve szerint nyilatkozott, sőt, beiktatása után örömmel vette, hogy Bernard Kouchner személyében zsidó származású politikus került a külügyminiszteri székbe. A kampányidőszak alatt (és azóta is) folyamatosan működött egy szélsőséges, Izrael-ellenes honlap, mely az esélyesebb elnökjelölt, Nicolas Sarkozy „nagyhatalmú barátait” szidalmazta (Sarkozy anyja tudniillik kikeresztelkedett görög zsidó). A weblap szerkesztésben anticionista érzelmű bal- és jobboldaliak, radikális muzulmánok és antiglobalisták egyaránt tevékenykednek.

Megemlíthető változásként mutatkozott meg a választások során, hogy az addig „balos” palesztin csoportokkal együttműködő francia kommunista, trockista, antiglobalista, stb. mozgalmak és pártok partneri kapcsol-

latok kialakítására törekedtek az új erő, a Hezbollah terrororganizációval. Ez a korábbi politikai logikától nem jelentéktelen mértékben a pro-iszlámista eszme felé tolta el e csoportosulásokat, szorosabb együttműködésre lépve a francia – nyíltan Hámász- és Hezbollah-párti – iszlám mozgalmakkal, melyek közül több ellen is vizsgálatok indultak terrorfinanszírozás, terrororganizációkkal való együttműködés (közös kiképzések, fegyvercsempészes, stb.) ügyében.

A személyek elleni erőszakos bűncselekmények közül kiemelendő egy 13 éves zsidó tanuló esete, akit megvertek és inzultáltak felsőbb éves arab diákok, egy fiatal marseille-i lány megtámadása, akit megütöttek, letépték a Dávid-csillagos medálját, és félig levetkőztettek, majd horogkeresztekkel összefirkáltak, valamint több idősebb ember zaklatása, antiszemita sértegetése, bántalmazása. Az elnökválasztás estéjén Párizsban és Metzben rongáltak meg zsidó ingatlanokat, összességében pedig a főváros egyik parkjából üldözték ki a zsidó lakókat, mondván az „palesztin terület”...⁴²

Bár lassan már egy egész esztendő lezárult azóta, a 2008-as franciaországi antiszemita cselekmények összesítése még mindig várat magára, s sajnos meg kell jegyeznünk, ezúttal is lesz miről írni. Az ismertté vált komolyabb atrocitások között említendő, egy 2008. márciusi merénylet, amikor is hat, egytől-egyig 18-25 év közötti észak-afrikai, feltehetőleg muzulmán támadó elhurcolt egy zsidó fiatalembert, akit súlyosan megkínóztak, összeverték, bántalmaztak, majd magára hagyták Párizs külvárosában, nem messze attól a helyszíntől, ahol Ilan Halimi holttestét megtalálták. Szintén márciusban több arab fiatal nyolc napon túl gyógyuló sérülésekig vert egy, a nyakában Dávid-csillagot viselő lányt, aki moziból igyekezett haza, majd júniusban egy tizenéves fiatalembert bántalmaztak arab tizenévesek vasrudakkal, mivel az illető kippát viselt „az ő utcájukban”...

⁴⁰ Antisemitism and Racism – France, Stephen Roth Institute, Tel-Aviv University, 2006.

⁴¹ Ott volt 2006-ban Robert Faurisson, Jean Faurisson, Georges Theil és Serge Thion.

⁴² Antisemitism and Racism – France, Stephen Roth Institute, Tel-Aviv University, 2007.

A magyar nyelv használata Kárpátalján

Márku Anita

Situatív kódválasztás a kárpátaljai magyarok körében

Situational choice of codes among the Transcarpathian Hungarians

The topic of the languages used in Ukraine is getting prevalent as more and more literature has been published in the recent years on it. In the life of a minority, like the Transcarpathian Hungarian community, the question of language choice is interesting not only in the case of the Ukrainian and Russian language, but also concerning their own language, which is the minority language (the Hungarian) and the majority language (Ukrainian/Russian). In this study which is based on a representative questionnaire research (N=387) we review briefly the language choice of the Transcarpathian Hungarians. We examine their strategies of language choice in the official, public and private sphere.

1. Bevezetés

Az ukrainai nyelvek használati köréről egyre több szakirodalom jelenik meg az utóbbi években. Ezek a tudományos igényű tanulmányok és tanulmánykötetek szociológiailag értelmezhető mintán, empirikus kutatásokra alapozva mutatják be főleg a két leginkább használatos ukrainai nyelv, az államnyelv státuszú ukrán és a legnagyobb kisebbségi nyelv, az orosz használati körét. Ez a kérdés áll a középpontjában a *Nyelvpolitika és nyelvi helyzet Ukrajnában: elemzés és ajánlások* (Besters-Dilger szerk. 2008) és a *Nyelvi helyzet Ukrajnában: konfliktus és konszenzus között* (Majboroda és mtsai szerk. 2008) című tematikus tanulmánykötetnek is. Hanna Zaliznyak és Larisza Maszenko monográfiájukban (Zaliznyak- Maszenko 2001) egy Kijevben végzett felmérés alapján megállapítják, hogy az ukrán főváros mindennapi nyelvhasználatában az ukrán helyett mai napig az orosz nyelv a domináns (vö. Cserniczkó szerk. 2010b, lásd még Maszenko 2004). A Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet egy 2003-as egész Ukrajnára kiterjedő kutatásában feltárta, hogy az ország különböző régióiban az orosz és ukrán nyelv dominanciája megosztott: nyugaton és az ország középső régióiban az ukrán a domináns nyelv, Észak-keleten kissé az orosz felé billen a mérleg, de sokan használják a szurzsikot¹ is. Dél-Ukrajnában viszont

¹ A **szurzsik** az orosz szókinszre és az ukrán nyelvtanra épülő, igen elterjedt keveréknyelv, az orosz és ukrán kontaktusváltozata. Beszélőinek számát a 46 milliós Ukrajna lakosságának 10-18%-ára becsülik (vö. Khmelko 2004, Lenets 2000, Bilaniuk 2004).

az ukrán használati aránya alacsony, és oroszdominancia figyelhető meg (vö. Cserniczkó szerk. 2010b: 21).

Egy kisebbség életében, amilyen a kárpátaljai magyar közösség is, azonban nemcsak az ukrán és orosz nyelv vonatkozásban izgalmas a nyelv-választás kérdése, hanem a saját, kisebbségi nyelv (a magyar) és a többségi nyelv (ukrán/orosz) vonatkozásában is.

Kárpátalján a legutóbbi, 2001-es népszámlálás adatai alapján több nemzetiség képviselői élnek együtt, legtöbben közülük: ukránok (80,5%), magyarok (12,1%), románok (2,6%), oroszok (2,5%) és cigányok (1,1%). Így nem ritka, hogy a mindennapokban (két-, illetve háromnyelvű környezetben) a kárpátaljai magyarok többségének a hatékony kommunikáció érdekében első nyelve mellett egy másik nyelvet/nyelvváltozatot is szükséges használnia, nyelvet kell váltania. Ugyanakkor a nyelveknek nem egyforma a funkcionális megterheltsége. Az egyes nyelvhasználati szintereken a nyelvek munkamegosztása figyelhető meg: egyes szintereken a beszélők első vagy második nyelve dominál, míg más szintereken átfedések vannak. Ebben a tanulmányban egy reprezentatív kérdőíves kutatás alapján tekintjük át röviden a kárpátaljai magyarok kódválasztását, nyelv választási stratégiáit a hivatalos, a közéleti és a magán-szférában.

2. A kutatásról

2009–2010-ben a Hodinka Antal Intézet a kárpátaljai magyarság rétegzett mintáján egy nyelvhasználati kérdőíves kutatást végzett. A kutatás tervezésekor szigorú szempontok alapján 27 településre kiterjedően alakítottuk ki a több szempontból (nem, korcsoport, iskolai végzettség és településtípus) rétegzett mintát összesen 387 fő megkérdezésével. A továbbiakban a kutatást *Rétegzett 2009* néven említjük.

A megkérdezett 387 adatközlő közül 167 férfi (43%), 220 nő (57%). Faluban él az adatközlők 61%-a (234 fő), városi 28%-uk, (107 fő), és városi típusú településen él 12% (46 fő). Legtöbben középiskolát (vagy gimnáziumot, líceumot) végeztek, tehát szakképesítés nélküli érettségivel rendelkeznek.

Az adatközlők döntő többsége (86%-a), magyarnak vallotta magát, 13%-uk pedig az ukrán nemzetiséghez tartozónak. 1-1 adatközlő orosznak/cigánynak, 2 fő pedig magyar-német identitásúnak mondta magát.

Az anyanyelvi megoszlásnál a magyar anyanyelvűek vannak legtöbben (94%); az ukrán nemzetiségűek közül is legtöbben a magyart jelölték meg anyanyelvüknek. Az ukrán anyanyelvűek száma mindössze 17 (4%), míg az ukrán nemzetiségűeké 50 fő (13%).

Az adatközlőket egy 58 kérdésből álló nyelvhasználati kérdőív kitöltésére kértük, melyben a nyelvhasználatra, a különböző szintereken történő nyelvválasztásra, az identitásra, a kétnyelvűségi jelenségek (szókölcsönzés, kódváltás) használatára és a hozzájuk fűződő attitűdök feltérképezésére irányuló nyílt és zárt kérdések szerepeltek.

3. Nyelvválasztás az egyes nyelvi szintereken, Kárpátalján

A nyelvválasztást több tényező befolyásolja: a beszélgetés résztvevőinek nyelvi és szociális háttere, nyelvtudása, nyelvi attitűdjei; a beszélgetés témája; az, hogy mi a beszélgetés szociális funkciója (szolidaritás vagy valaki kizárása a beszélgetésből) és természetesen az a szituáció, helyszín/környezet is, amelyben az interakció létrejön. (vö. Grosjean 1982: 136, Borbély 2001: 118).

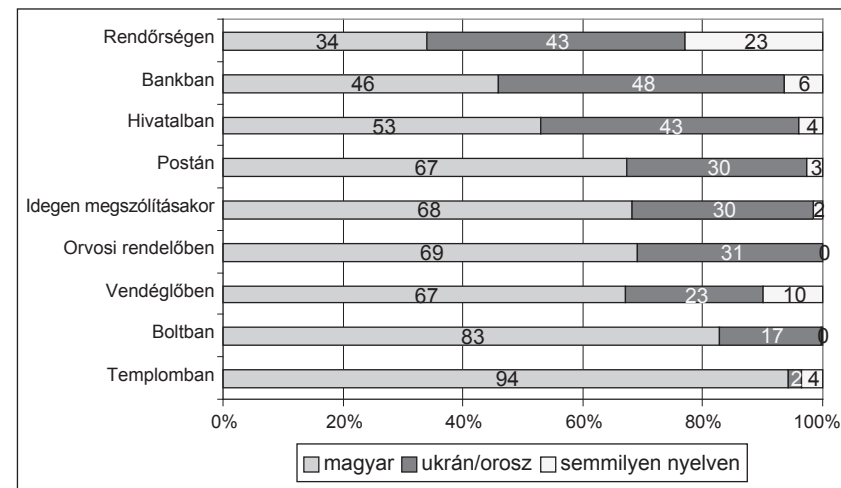
A nyelvhasználati szintér „a tipikus résztvevők, tipikus témák, az ezekhez kötődő tipikus helyszínek alapján próbálja modellálni egy beszélőközösség nyelvválasztási normáit” (Bartha 1999: 97). Fishman (1972) szerint minden közösségben fellelhetők általános, elvont nyelvhasználati szinterek, amelyek olyan társadalmi-kulturális képződmények, amelyek intézményszerű formában implicit szabályok szerint rögzítik egy-egy szituációtípus jellegzetes vonásait. Ezek: a résztvevők, a hely, a téma és a hozzájuk tartozó kód (nyelv, változat). Öt prototipikus nyelvhasználati szintert sorol fel: otthon, barátság, egyház, oktatás, munka (vö. még: Borbély 2001: 116).

A kárpátaljai magyarok nyelvválasztási stratégiáiról a különböző nyelvhasználati szintereken Csernicskó István és a Hodinka Antal Intézet munkatársai végeztek felméréseket. Csernicskó egy 1998-as kérdőíves felmérés (144 adatközlő) során másféle csoportosítást alkalmazva, három nyelvhasználati szintéren vizsgálta a nyelvválasztási szokásokat. Az eredmények alapján a *magánszférában* a magyar nyelv dominanciája figyelhető meg. A *közéleti szintereken* (ismerősökkel, szomszédokkal való érintkezés, televíziózás, bolt, posta, orvosi rendelő, munkahelyi környezet stb.) három nyelv (magyar, ukrán és orosz) használati aránya közel azonos. A *hivatalos szférában* a legkisebb a magyar nyelv használati aránya (vö. Csernicskó, 1998; Csernicskó szerk. 2003: 68–83, Márku 2008).

A kutatás megtervezésekor ezt a hármas felosztást vettük alapul, s feltételeztük, hogy *az informális felől a formális felé haladva csökken a magyar, nő az ukrán/orosz használati aránya; illetve a nyelvek között „munkamegosztás” van: egyes szintereken a magyar, míg másokon az ukrán a domináns.*

Hivatalos és közéleti szintér

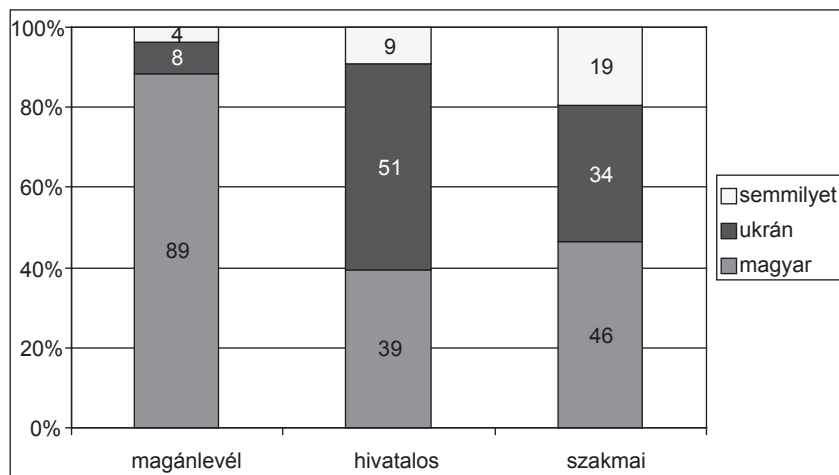
A kérdőívben feltett kérdésre (milyen nyelvet/nyelveket használnak a különböző helyszíneken, szituációkban) kapott leggyakoribb válaszok százalékos eredményét a 1., 2., és 3. ábra mutatja. Az orosz nyelvet az ukránnal együtt tüntettük fel a kérdésekben.

1. ábra. Szóbeli nyelvhasználat az egyes kommunikációs helyszíneken (Rétégzett 2009, N=387, %-ban)

A hivatalos szférába nemcsak a hivatali ügyintézészt soroltuk, hanem olyan intézményeket, helyszíneket is, ahol formális kommunikáció zajlik, amelyet írott és íratlan törvények (alkotmány, nyelvtörvény), közösségi normák szabályoznak.

Az eredményekből látszik, hogy a hipotézis beigazolódik: a hivatalos szintérként behatárolt intézményekben (hivatalban, orvosnál, bankban, postán stb.) a legmagasabb az ukrán használati aránya. Az is kitűnik az eredményekből, hogy a magyart is használják a hivatalos szférában, ugyanakkor korábbi kutatások (vö. Csernicskó 1998, Csernicskó szerk. 2003), és a tapasztalatok szerint ez a szóbeli érintkezés szintjére korlátozódik, holott a kétnyelvű ügyintézéshez való nyelvi jogot elméletben törvény teszi lehetővé. A hatályos törvények alapján az abszolút magyar többségű közigazgatási egységekben (tehát ahol a magyar nemzetiségűek aránya meghaladja az 50%-ot) a magyar nyelv az államnyelv mellett a hivatalos ügyintézésben is használható (vö. Csernicskó 2010b: 101–103, Beregszászi–Csernicskó 2004: 23–71, Csernicskó szerk. 2010a).

2. ábra. Írásbeli kommunikáció a nyelvhasználati szintereken
(Rétegzett 2009, N=387, %-ban)

A 2. ábrán jól látható, hogy írásban a hivatali ügyintézés nyelve inkább az államnyelv, a megkérdezettek fele kérvényt, hivatalos iratot ukránul ír, de viszonylag sokan, az adatközlők 39%-a magyarul is ír hivatalos levelet.

2010 nyarán a Hodinka Antal Intézet szervezésében két megbízott kérdezőbiztos 48 magyarok lakta település önkormányzati hivatalát hívta fel telefonon², aziránt érdeklődve, hogy ha kérvénnyel szeretnének fordulni a helyi önkormányzathoz, azt megírhatják-e magyar nyelven. A telefonon megkeresett önkormányzatok mindegyike olyan településen van, ahol a magyar nemzetiségűek aránya meghaladja az 50%-os határt, azaz valamennyi hivatalban van elvi lehetőség a magyar nyelv használatára (vö. Csernicskó 2010b: 101–103).

A telefonos vizsgálat eredménye azt mutatja, hogy a 48 önkormányzat közül mindössze 28 intézményben lehet magyar nyelvű írásos kérelmet benyújtani.

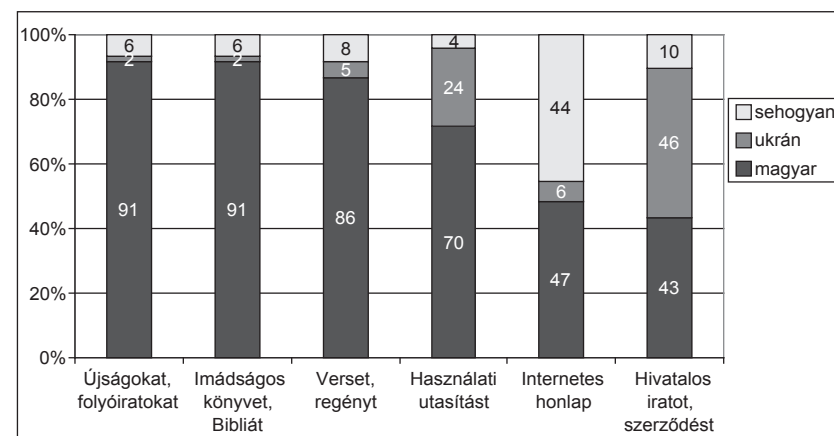
A vizsgálat eredményei alátámasztják korábbi kutatásaink eredményét (lásd Karmacsi 2004, Csernicskó szerk. 2010b): a szóbeli ügyintézés szintjén a legtöbb magyar többségű településen használható a magyar nyelv, ám a magyar nyelvű írásos hivatali ügyvitel már esetleges. „A ma-

² Valamennyi olyan önkormányzatot megpróbáltak elérni munkatársaink, mely abszolút magyar többségű településen működik, ám – talán a nyári szabadságolások miatt – számos hivatalt többszöri próbálkozásra sem sikerült elérni telefonon a program közel két hónapja alatt.

gyar nyelvű írásos ügyintézés az is nehezíti, hogy meglehetősen ritkán fordulnak elő (ukrán–magyar) kétnyelvű hivatali űrlapok, formanyomtatványok, tájékoztatók, hivatalos levelek. Kétnyelvű feliratból ma már jóval több van ugyan, mint a Szovjetunió fennállása idején, ám még mindig jóval kevesebb, mint amennyi lehetne” (Csernicskó szerk. 2010b: 101–103).

A szakmai írásbeli nyelvhasználat szintén nyelvileg megosztott képet mutat: a megkérdezettek többsége magyarul, 34%-uk viszont ukránul/oroszul ír szakmai tárgyú munkákat, és 19%-uk egyik nyelvet sem használja e célra. A magánlevelezés nyelve szinte kizárólag a magyar.

Az olvasási szokásokra is kíváncsiak voltunk. Az ukrán használati aránya itt is a hivatalos dokumentumoknál és a használati utasításoknál magasabb, egyébként a magyar dominanciája figyelhető meg.

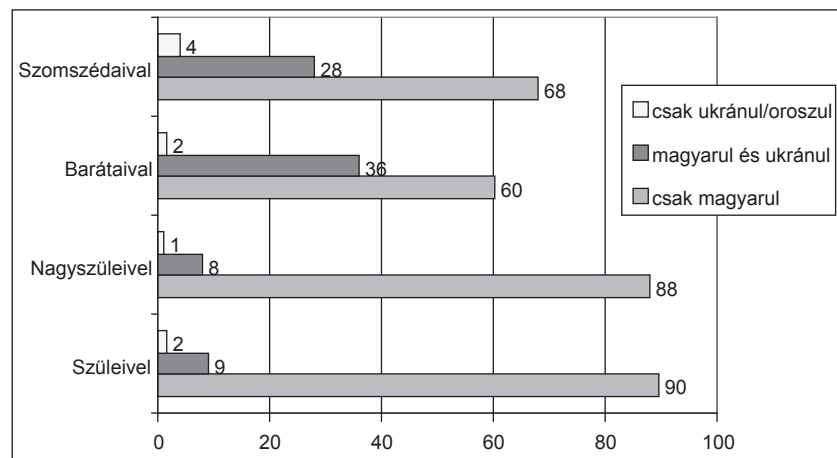
3. ábra. Rendszerint milyen nyelven olvas...
(Rétegzett 2009, N= 387, %-ban)

A nyelvek szerepe a magánszférában

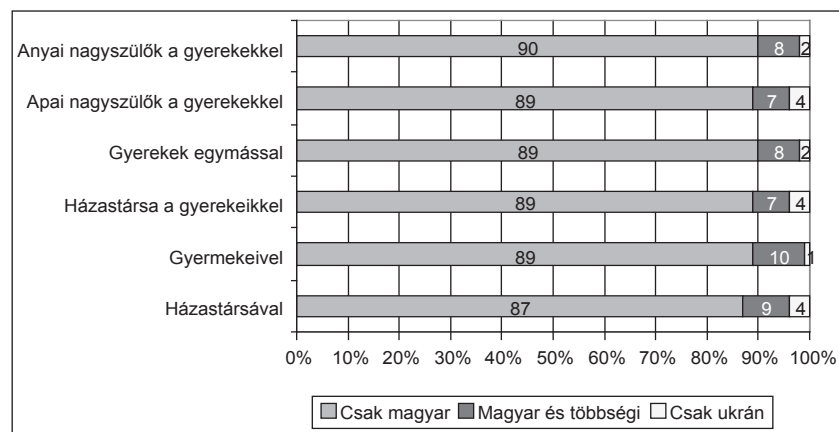
A kérdőívben két kérdésben érintettük a családi nyelvhasználati szokásokat: egyrészt az adatközlőket arra kértük, jelöljék általában milyen nyelven/nyelveken beszélt gyermekkorában a rokonaival, barátaival, majd azt kérdeztük meg, jelenleg családjában milyen nyelvet/nyelveket használnak a családtagok egymás között.

A megkérdezettek válaszai alapján megállapíthatjuk, hogy a családi szocializáció nyelve főként a magyar volt.

A barátokkal (36%) és a szomszédokkal (28%) való kommunikációban már jelentősebb a vegyes (magyar és ukrán) nyelvhasználat.

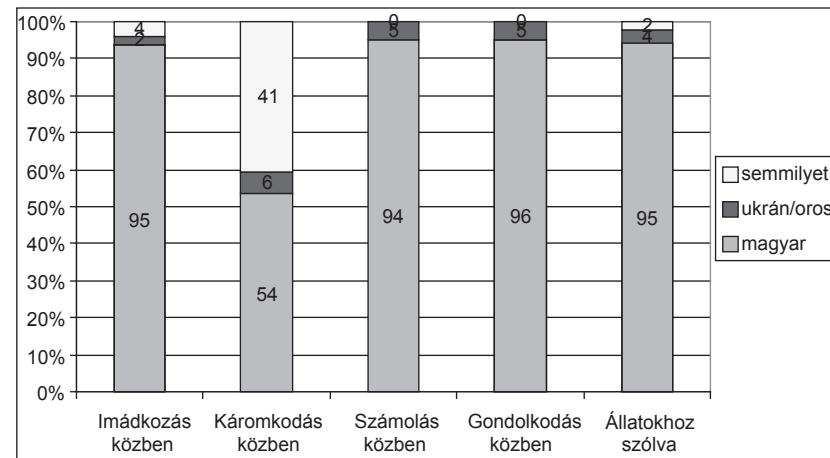
4. ábra. Nyelvhasználati szokások az adatközlők gyermekkorában
(Rétegzett 2009, N= 387, %-ban)

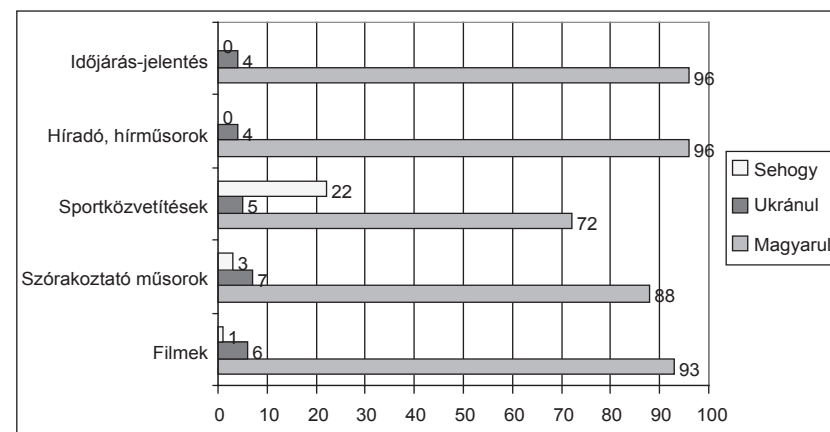
5. ábra. Nyelvhasználati szokások a családban
(Rétegzett 2009, N= 387, %-ban)

Az adatközlők 87–89%-a csak magyarul beszél házastársával és gyermekével. A gyermekekhez szóló beszéd a többi családtag részéről is csaknem kizárólag a magyar (89–90%).

A gondolati szférában szintén a magyar nyelv dominanciája figyelhető meg. Szinte valamennyi adatközlő magyarul szokott imádkozni, gondolkodni, állatokhoz szólani és számolni. Az adatközlők 41%-a nem káromkodik, 54%-a magyarul, 6%-uk ukránul szitkozódik (6. ábra).

6. ábra. Nyelvválasztás a gondolati szférában
(Rétegzett 2009, N= 387, %-ban)

7. ábra. Milyen nyelven nézi/hallgatja az alábbi televízió- és rádióadásokat?
(Rétegzett 2009, N= 387, %-ban)

A 7. ábra az adatközlők médiafogyasztásának nyelvválasztási szokásait mutatja be. Szembetűnő a magyar nyelv dominanciája itt is: hírműsort, időjárás-jelentést és filmeket szinte mindannyian magyarul vagy inkább magyarul néznek, hallgatnak. Ugyanakkor minden műsornál megjelenik az ukrán nyelv is. Az is kiderül az adatokból, hogy nagyon kevesen kíváncsiak idegen nyelvű adásokra, mindössze 2% egyéb nyelven is néz/hallgat szórakoztató műsorokat, 1% pedig sportközvetítéseket.

Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy ahogy haladunk az informális szinterek felé, úgy nő a magyar, és csökken az ukrán használati aránya, tehát az adatok igazolják hipotézisünket. Vegyes a nyelvhasználat azokon a szintereken, amelyek kívül esnek a szorosán vett magánéleten és azokon a nyilvános szintereken, ahol nem szabályozzák hivatalos rendelkezések, hogy mely nyelv használható az adott helyzetben. Tehát a közéleti szintereken mindkét nyelv használatos. A magánszférában (ide tartozik a családi érintkezés, a magánlevelezés, valamint az úgynevezett belső nyelvhasználati szinterek közül a számolás, gondolkodás és az állatokhoz való beszéd) szinte kizárólag a magyar használatos.

A kétnyelvű közösségek nyelvei között tehát megfigyelhető a munkamegosztás: bizonyos helyzetekben, kommunikációs szintereken a kisebbségi, míg más szituációkban a többségi nyelv használata a dominánsabb.

Amíg a nyelvi, politikai és kulturális szempontból egyaránt megosztott Ukrajna az ukrán–oroszl nyelvű pozícióharcok lázában ég, és a kutatók az ukrán és orosz nyelv kommunikációs hatóságát, elterjedtségét, használati körét próbálják felmérni, a kárpátaljai magyarok is minden nap szembekerülnek a nyelvválasztás problémájával. A kérdés azért is meghatározó, mert egy kisebbségi nyelv csak addig marad fenn, amíg használják. Azaz: miközben az ukrán és az orosz nyelv mögött álló demográfiai, politikai, gazdasági és kulturális erőforrások egymás ellen küzdenek, a magyar nyelv csak akkor maradhat fenn Kárpátalján, ha megmaradnak és lehetőség szerint egyre szélesebbé válnak azok a szinterek, ahol a magyar nyelv használható.

Felhasznált irodalom

- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint.
- Besters-Dilger, Juliane szerk. 2008. *Movna politika ta movna szituacija v Ukrajini*. Kyiv: Vidavnicij gym „Kyjevo-Mohiljanszka akademija”.
- Bilaniuk, Laada 2004. A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism* Vol 8, Number 4: 409–425.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya.
- Csernicskó István 1998a. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint Kft.

- Csernicskó István szerk. 2010a. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest-Beregszász: MTA Magyar Tudományosságért Külföldön Elnöki Bizottsága- Hodinka Antal Intézet, 2010.
- Csernicskó István szerk. 2010b. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint.
- Fishman, Joshua A. 1972. *The Relationship between Micro-and Macro-Sociolinguistics in the Study of Who Speaks What Language to Whom and When*. In: Pride, J.B. – Holmes, Janet szerk. 15–32.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*.
- Karmacsai Zoltán 2004. Helyzetkép a magyar nyelv Beregszászon és Tiszaújlakon betöltött jogi és gyakorlati helyzetéről. In: Gabóda Béla és Lipcsei Imre szerk., *Közös értékeink. Tanulmánykötet*, 87–99. Ungvár: PoliPrint.
- Khmelko, V. 2004. *Linhvoetnyicsna sztruktura Ukrajini: rehionalnyi oszoblevosztyi ta tendenciji zmin za roki nezalezsnosztyi*. Kyiv.
- Lenets, K. 2000. Szurzsyk. In: Ruzanyivszkij et al eds., *Ukrajinszka mova*. Enciklopedyija, 616. Kyiv: Ukrainszka enciklopedyija im. M. P. Bazsana.
- Majboroda, O és mtsai szerk. 2008. *Movna szituacija v Ukrainyi: mizs konfliktom i konszenszusom*. Kyiv: Insztitut imenyi I.F. Kurasza NAN Ukraini.
- Márku Anita 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyarok körében*. Monográfia. Ungvár – Beregszász: PoliPrint Kft. – KMF.
- Maszenko, Larisza 2004. *Mova i szuszpylyisztvo: posztkolonialnyij vymir*. Vidavnicij gym „Kyjevo-Mohiljanszka akademija”.
- Zaliznyak, Hanna – Maszenko, Larisza 2001. *Movna szituacija Kijeva: deny szjohodnyisnyij ta prejdensnyij*. Kyiv: Vidavnicij gym „Kyjevo-Mohiljanszka akademija”.

A szlovák kutatóintézetéről

Kovács Anna

Az első magyarországi kisebbségi kutatóintézet
(20 éves a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete)

The 20 years anniversary of the Research Institute of the Slovaks of Hungary

Békéscsaba, the centre of the south-eastern region of the Great Hungarian Plane where the concentration of Slovak inhabitants is relatively high, is the seat of the first research institute of nationalities in Hungary. The publications of the Institute deal mainly with linguistic questions since this area offers the most results of research, however, historical, cultural historical and folklore analyses are also important.

A kutatóintézet megalakulása

A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete a hazai nemzetiség első tudományos intézete. Az intézet a rendszerváltás után, még az 1993-ban elfogadott kisebbségi törvény előtt alakult, amikor is a kisebbségi törvény lehetővé tette önálló intézmények létrehozását. A kutatóintézetet 1990-ben a Magyarországi Szlovákok Szövetsége mint társadalmi szervezet hozta létre békéscsabai székhellyel.

A békéscsabai székhelyet elsősorban az indokolta, hogy a dél-kelet alföldi szlovák nemzetiség által legsűrűbben lakott régióban megvoltak a személyi feltételek ahhoz, hogy itt szakmailag magas színvonalon működő kutatói bázis alakuljon. Az intézet megalapítóinak legfőbb célja egy olyan kutatóintézet létrehozása volt, ahol hatékony és tudományosan magas szintű kutatás folyhat, s ahol a fontosabb tudományterületeket képviselő kutatóknak hosszú távon, szervezett és stabil keretek között biztosított feltárni és elemezni a magyarországi szlovákok múltját és jelen helyzetét érintő társadalmi folyamatokat a szlovák nemzetiség nyelvének, kultúrájának és hagyományainak megőrzése érdekében.

Az intézet céljait és feladatait az alapítók koncepciója alapján a szakma által Magyarországon és Szlovákiában is széles körben ismert és elismert Gyivicsán Anna egyetemi tanár, a néprajztudós és a nyelvész és iro-

dalomtörténész dolgozta ki együttműködve Krupa András néprajztudóssal, valamint Chlebnyiczki János tudományos titkárral. Az intézet élén 1990-2002 között Gyivicsán Anna állt. A kutatóintézet vezetését 2002-ben Hornokné Uhrin Erzsébet a nyelvtudomány doktora, főiskolai docens vette át. 2010 őszétől az intézet igazgatója Kovács Anna művelődéstörténész, az irodalomtudomány doktora.

A békéscsabai székhellyel működő intézményt 2001-ben az *Országos Szlovák Önkormányzat* (OSZÖ) vette át, mely biztosítja az intézet konszolidált működését, s a szlovák kisebbséggel kapcsolatos kutatások rendszerességének anyagi hátterét. Jelenleg az intézet költségvetési támogatásból, illetve pályázati pénzekből működik.

A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézet interdiszciplináris társadalomtudományi intézet, melyben a szlovák kisebbséggel kapcsolatos történelmi, néprajzi, kulturális antropológiai, nyelvészeti, szociológiai kutatások folynak. Profiljába pedagógiai és kiadói tevékenység is tartozik. A kutatómunka és a kutatási eredmények publikálása mellett az intézet feladata még a magyarországi szlovák értelmiség továbbképzése, a szlovák nemzetiségi iskolák szakmai segítése, s nem utolsósorban a tudományos kutatói tevékenység eredményeinek bemutatása, közvetítése a szlovák és magyar szakmai közönség, a tanulóifjúság, valamint a szélesebb érdeklődők számára. Az intézetben folyó kutatások, s egyéb más tevékenységek is szlovák nyelven folynak.

I. Az Intézet kutatási területei

A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézet megalapítása óta a magyarországi szlovákok nyelvének, illetve nyelvjárásának kutatását és az e területet érintő tudományos-kutató munka fejlesztését tartja egyik legfontosabb feladatának. Az intézet első kiadványai is a nyelvtudományhoz kapcsolódtak. (Atlas slovenských nářečí v Maďarsku – Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn- A magyarországi szlovák nyelvjárások atlasza (eds: Király Péter, Budapest, 1993). Külsős munkatársunk Zsilák Mária (ELTE, Szlavisztikai Intézet docense) dolgozta ki a magyarországi szlovák nyelvjárások fonetikájának koncepcióját. (Archív slovenských nářečí v Maďarsku – zásady archivovania (A magyarországi szlovák nyelvjárások archívuma – az archiválás alapelvei). Zsilák Mária által 1991-ben kidolgozott anyagot a kutatóintézet első, szlovák nyelvi kutatásokat érintő koncepciójának tartathatjuk. E koncepció alapján vette kezdetét a magyarországi szlovák nyelvjárások hanganyagának gyűjtése.

I. 1. Az intézet nyelvészeti projektjei

A) A szlovák nyelv használata Békés megyében (Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe) c. tudományos program, amely a 2001-2004-es években valósult meg. Az azonos című kötet az intézet szociolingvisztikai projektjének eredményeit mutatja be. A kutatás célja a régió 21. század eleji szlovák nyelvi helyzetének feltérképezése és bemutatása volt. A szerzői gárda tagjai, a MSZKI saját és külsős munkatársai, átfogó képet szerettek volna adni a kétnyelvű közösségről, a legfontosabb kommunikációs szférákról és intézményekről, melyekben még ma is dominál a szlovák anyanyelv.

B) A Nyelvi helyzetkép Tótkomlóson (Jazyková situácia v Slovenskom Komlóši) elnevezésű projekt célcsoportja a fiatal nemzedék, pontosabban a felsőoktatási intézmények hallgatói. A kutatásban minden olyan tanszék részt vesz, ahol olyan fiatalok tanulnak, akik megfelelnek az adott feltételeknek (magyar állampolgárság, kisebbségi környezetből való származás). A kutatás széles körű, több problémakörre orientálódik: vizsgálja a a szlovák nyelvhasználatot, a kétnyelvűséget, a nyelvi beállítottságot a nyelvi viselkedés viszonylatában, továbbá a fiatal generáció önértékelésének és nyelvtudásának kérdéseit. Ez idáig a fiatal szlovákok etnikai paramétereivel és a kétnyelvűséggel összefüggő önreflexiójukkal kapcsolatos adatok kerültek feldolgozásra. Az említett kutatási eredményeket különböző kötetekben publikáltuk, valamint több szlovákiai és magyarországi konferencián is bemutattuk.

C) A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei (Dimenzie jazykovej inakosti: možnosti zachovania jazykov menšín) projekt célja a nemzetiségi közösségeken belül kutatásokat végezni a nyelvváltásról és a kisebbségi nyelvek megőrzésének formáiról, a társadalmi kapcsolatokról, kétnyelvűségről, a kisebbségek és a többség közötti nyelvi viszonyulásokról és a sztereotípiákról. 2002-ben a szlovák kutatóintézet szociolingvisztikai kutatási projektjét kiterjesztettük más, szlovákok által lakott településekre. A szlovák nyelv Magyarországon (A Slovenský jazyk v Maďarsku) elnevezésű kutatás 2004-től felgyorsult, melynek eredményeképpen 2008-ban kétkötetes gyűjtemény jelent meg. A kutatás eredményei két nyelven: szlovákul és magyarul kerültek kiadásra. Az országos szociolingvisztikai projekt koncepciójának kidolgozása, a kutatás részleges megvalósítása, illetve kiértékelése a *Szlovák Tudományos Akadémia Ludovít Štúr Nyelvtudományi Intézetével* való közös munka eredménye. A kutatási feladat célja a szlovák nyelv magyar többségi nyelvi környezetben napjainkban való használatának feltérképezése és bemutatása volt különböző egyéni és társadalmi kommunikációs szituációkon keresztül. (A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete a 2003-2007-es

időszakban nyelvtudományi konferenciákat szervezett *A szlovák nyelv kisebbségi környezetben (Slovenčina v menšinovom prostredí)* elnevezéssel. A nemzetközi részvétellel lezajlott konferenciák előadásait az azonos nevű kötetek tartalmazzák).

D) A magyarországi szlovák vezetéknevek vizsgálata (Sonda slovených priezvisk v Maďarsku) elnevezésű legújabb kutatási projektünk célja a magyarországi szlovák nyelvi szigeteken élő szlovákok családnéveinek összesítése. A jegyzék összeállítása terepmunkán alapszik. A gyűjtött anyag feldolgozása a korábbi lingvisztikai, társadalomtudományi és kulturológiai kutatások eredményeit felhasználva folyik. A projekt célja az eddigi ismereteink egységesítése és bővítése, valamint a kiterjedt és szisztematikus kutatás segítségével újabb összefüggések és ismeretek feltárása, az adatok ábrázolása és közlése atlasz formájában. A kutatás a *Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének* kezdeményezésére a *Szlovák Tudományos Akadémia Ludovít Štúr Nyelvtudományi Intézet* szakmai segítségével valósul meg.

E) Nyelvi program keretében végezzük a magyarországi szlovákok nyelvhasználatának vizsgálatát. Kutatásaink célja a régió XXI. század eleji szlovák nyelvi helyzetének feltérképezése és bemutatása. A feladat során elsősorban a nyelvhasználatra, a kódváltás és nyelvmegőrzés formáira, a kétnyelvűség, nyelvi beállítottság és sztereotípiák kérdéseire összpontosítunk.

I. 2. A kutatóintézet történelmi és művelődéstörténeti programja

A kutatás középpontjában a magyarországi szlovák kisebbség közel 300 éves gazdag tradíciókkal bíró vizsgálata áll. Elemezzük a dél-alföldi, valamint a Pest-budai/budapesti szlovák kisebbség múltját és jelenét érintő társadalmi folyamatokat, etnikai identitását alakító tényezőket. Feladatunk közé tartozik a magyarországi szlovákok 19. és 20. századi társadalomtörténetének tudományos kutatása és a szlovák nemzetiség jelenlegi társadalomtudományi kutatása. Vizsgáljuk többek között a nemzeti identitás kérdését, annak alakulását, változását, egyház és kisebbség kapcsolatát, a szlovák közösségek mindennapjait, interetnikus kapcsolatait.

A) A kultúrtörténeti program célja feltérképezni a szlovák társadalmi és vallási élet szerepét és azok hatását a nemzeti identitás megőrzésében. Célunk továbbá a budapesti szlovákság történetére, művelődéstörténetére, közösségi életére vonatkozó különböző dokumentumok minél teljesebb körű feltárása, feldolgozása, neves magyarországi szlovák személyiségek tevékenységének, valamint a szlovák közösségben betöltő szerepének bemutatása önálló kiadvány formájában is. Vizsgáljuk a 19. és 20. századi fővárosi szlovák szervezetek társadalmi központjainak működését, jelentősebb eseményeit.

A kutatás kiterjed a 19-20. századi magyar, szlovák és cseh írók, publicisták a magyarországi szlovákságról alkotott képének vizsgálatára is.

B) Programunkban szerepel továbbá a dél-alföldi szlovákság 18. századtól egészen napjainkig történő minél sokoldalúbb kutatása, mely vonatkozik letelepedésükre, a vallásgyakorlásra, kiadói-, és publicisztikai tevékenységre, egyesületi életre, valamint a polgárosodás folyamatára. Folyamatosan kutatjuk és elemezzük az alföldi szlovák történetírók tevékenységét. Vizsgáljuk, hogy milyen szerepet játszott a szlovák kisebbség társadalmi és vallási élete a nemzeti identitás megőrzésében.

C) Az intézet külső és belső munkatársai folyamatosan kutatják, elemzik a magyarországi szlovákok vallási kultúráját. A kutatás legújabb eredményeit önálló publikációban szeretnénk bemutatni. A könyv összefoglalja a 19. és 20. századi magyarországi szlovákok vallásgyakorlásának történetét, feltérképezi a fővárosi szlovákok szakrális életét és történetét, tartalmazza az egyes nyelv-szigeteken élő katolikus és evangélikus szlovák kisebbség egyházi kultúráját, vallási megoszlását, elemzi a népi vallásosság megnyilvánulásait, bemutatja az evangélikusok hagyományos ünnepeit, s tartalmazza az egyes lelkészek a szlovákok hitéletével kapcsolatos tapasztalatait. Terveink között szerepel a kiadvány kiegészítő tankönyvként való használata a teológiai főiskolákon és a szlavisztikai, etnográfiai és művelődéstörténeti tanszékeken.

I. 3. Néprajzi program

Programunkban elsőbbséget élvez a kétévenként megrendezésre kerülő nemzetközi interdiszciplináris néprajzi kutatótábor, melynek célja a magyarországi szlovák kisebbség kulturális örökségének, szellemi és tárgyi kultúrájának feltárása, megőrzése és feldolgozása. A néprajzi táborokban, ahol többféle tudományág kutatói vesznek részt, kollektív vagy egyéni kutatások folynak. Magyarország egy-egy szlovákok által lakott településén folyó te-repmunka során többek között a magyarországi szlovákok hiedelemvilágát és népszokásait, hagyományos mesterségeit, a lakosságcsere hatásait, a település közösségi életét a múltban és napjainkban, a magyarországi szlovákok reemigrációját, a születéshez és halálhoz kapcsolódó szokásokat, valamint a szlovákok, magyarok és más etnikai csoportok kölcsönös interetnikus kapcsolatait kutattuk. 1993-óta szerveződő néprajzi kutatótáborok kiváló lehetőséget adnak a nyelvi szigetek egyes településeinek megismerésére, nemzetiségi öntudat változásainak a vizsgálatára, vagy az egyesületek és önkormányzatok működésének megismerésére. A 2009-es pilisszentlászlói tábor ideje alatt a következő témákra összpontosítottunk: naptári szokások, népmesék és népdalok, a nyelvmegőrzés, hagyományok és kultúra kutatása,

a kisebbségi intézmények működése, az egyházi és világi kultúra vizsgálata, a lakosság kapcsolata a fővárossal a második világháború előtt és után. Pilisszentlászlóhoz kötődik intézetünk első 2009-es elektronikus kiadványa is, melyet *A pilisszentlászlói nemzetközi kutatótábor eredményeiből* címmel jelentettünk meg. Ez az e-könyv 11 tanulmányt és tanulmány-részletet, 6 kutatási jelentést, valamint Pilisszentlászló történetének bibliográfiáját tartalmazza. Az első néprajzi tábor 1977-ben Nógrádban szerveződött, a jubileumi 30 éves kutatótábor pedig Békéscsabán. A 2009-es tábor a V4 (Visegrádi alap) projekt keretében valósítottuk meg. 2010-ben Dabas-Sárin rendeztük meg az interdiszciplináris kutatótáborunkat. A terepen végzett kutatások anyagát önálló kiadványban jelentetjük meg.

I.4. Szociolingvisztikai programunk egyik koordinátora Mária Homišinová, a *Szlovák Tudományos Akadémia* kassai *Társadalomtudományi Intézete* tudományos munkatársa, aki egyben a MSZKI Tudományos Tanácsának alelnöke is. Kutatási területe elsősorban a szociológiát és a nyelvtudományt érinti. Többek között a magyarországi szlovák értelmiség körében végzett kutatást, de vizsgálta az iskola, család, identitás, nyelvi kommunikáció és a kultúra változásait a magyarországi szlovákok, horvátok és bolgárok családjainak körében is.

Kutatásainkba külsős kutatókat is igyekszünk bekapcsolni, akik elsősorban szlovákiai akadémiai intézmények és magyarországi szlovák értelmiség képviselői. Munkatársaink többek között az alföldi szlovákok kérdéskörével foglalkoznak szociális, kulturális, történelmi, irodalmi, nyelvi és vallási szempontok alapján.

II. Oktató-nevelő tevékenység

Pedagógiai programunk keretében regionális olvasókönyv-sorozatot, nyelvi segédanyagokat és különféle iskolai dokumentumokat állítunk össze. Továbbképzések szervezésével elsősorban tartalmi segítséget igyekszünk adni a szlovák iskolákban oktató pedagógusoknak. Ezen kívül tudományos diákkonferenciákat szervezünk.

A) *A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete* többek között kiadványaival kívánja bővíteni az oktatási segédanyagok kínálatát. Ezek elsősorban helytörténeti olvasókönyvek. Ilyen a Csabai (1996), Komlósi (2000) és Szarvasi (2002) olvasókönyv. Igen fontosnak tartottuk segítséget adni a szlovák nyelvvizsgára készülőknek is. E cél érdekében 2004-ben *Pripravujeme sa na jazykovú skúšku (Készülünk a nyelvvizsgára)* címmel könyvet, valamint a könyvhöz tartozó CD-t és munkafüzetet adtunk ki.

B) A Kutatóintézet 2003-tól kezdődően szervezi tudományos diákkutató versenyeket, azzal a céllal, hogy a tudományos kutatásba bekapcsolja a fiatalabb korosztályt: általános iskolai, középiskolai, és a felsőoktatásban tanuló fiatalokat. A versenyt négy témában hirdetjük meg: Az iskolapadból az életbe, Én és az elődeim, Elmúlt idők élő üzenete, A magyarországi szlovákok építészeti nevezetességei. Ezek a versenyek alapvetően országos hatókörűek, ám az utóbbi években már nemzetközi részvétellel zajlanak (Románia, Vajdaság). A kiírt témakörökhöz benyújtott pályamunkákat 2009-ben könyv formájában adtuk ki *Ukážky zo súťažných prác (Szemlévények a versenymunkákból)* címmel. 139 dolgozatból válogattunk, illetve jelentettünk meg hosszabb-rövidebb részleteket.

C) Előkészítünk egy nemzetközi iskolai programot *A határon túli szlovákok anyanyelvi képzésének lehetőségei (Možnosti vzdelávania sa v materinskom jazyku v slovenskom zahraničí)* elnevezéssel, amelyben a V4 országain kívül romániai, szerbiai és csehországi kutatók is részt vesznek a munkában.

III. Egyéb tevékenységek

Intézményünk igen fontos feladati közé tartoznak a tudományos konferenciák, interdiszciplináris szimpóziumok szervezése, lebonyolítása.

Nemzetiségünket érintő legújabb kutatások bemutatása, tudományos kérdések megvitatása céljából nemzetközi szakmai konferenciákat, továbbá a hazai szlovák települések kerek évfordulói alkalmából interdiszciplináris szimpóziumokat is szervezünk.

A regionális történelem, néprajz és a nyelvészet területein történő kutatásaink eredményeit igyekszünk publikálni, különböző szlovák és magyar folyóiratokban. A tudományos-kutató tevékenységünk eredményeiről – otthon és külföldön – a különböző rendezvények során szakmai programokon és kiadványokban informáljuk a szakmai nyilvánosságot (pl. Prága, Opava, Pozsony, Besztercebánya, Túrócszentmárton, Nagylak, Budapest, Pécs, Szeged városokban stb.). A regionális történelem területén történő kutatásaink eredményeit igyekszünk különböző, szlovák és magyar folyóiratokban közzétenni (pl. Historická revue, Historia, Dimenzie, Dolnozemský Slovák, Ludové noviny, Budapeštiansky Slovák, Čabiansky kalendár, Napút, Barátság, Protestáns Szemle, Kisebbségkutatás), valamint hazai és külföldi tudományos szaklapokban és kötetekben is.

Az intézet tudományos ismeretterjesztő programja iránt nagy az érdeklődés. *A tudomány szemszögéből (Z pohľadu vedy)* című tudományos

ismeretterjesztő előadássorozat keretében a nagyközönség elé tárjuk kutatási eredményeinket. Előadássorozatunkba külsős előadókat, irodalmárokat, nyelvészeket, etnográfusokat is bevonunk.

A helyi, valamint a regionális történetírás vizsgálata lehetővé teszi Budapest, illetve Dél-Alföld jelentős szlovák kötődésű személyiségek jubileumairól való megemlékezést. Verbálisan vagy írásban arra törekszünk, hogy megvilágítsuk egy-egy jelentős személy kulturális-történelmi és emberi hátterét, munkásságát. Arra ösztönözzük a budapesti szlovák önkormányzatokat, hogy emléktáblákat avassanak és találkozókat szervezzenek az adott személyiség születésének vagy halálának évfordulója kapcsán, esetleg emléküléseket, tudományos-népszerűsítő előadásokat.

Az intézet szakmai együttműködése igen kiterjedt. Az egyik legfontosabb és leghatékonyabb együttműködésnek tartjuk a *Szlovák Tudományos Akadémiával (SAV)* 2006-ban kötött kölcsönös együttműködési megállapodást, amely többek között a tudományos munkatársak, kutatók cseréjét foglalja magába, ezen kívül a folyamatos és kölcsönös szakmai együttműködést, közös projektek kidolgozását, valamint tanulmányi és kutatói ösztöndíjak biztosítását.

Tudományos-kutató munkánk során szlovákiai kollégáink, az akadémiai és a felsőoktatási intézmények szakmai együttműködése pótolhatatlan segítség számunkra. Az intézet igyekszik fokozatosan bővíteni kapcsolatait a hazai és külföldi tudományos és oktatási intézményekkel. A kutatóintézetnek Magyarországon kívül (Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, az egyetemek pedagógusképző karai, az Országos Szlovák Önkormányzat intézményei, a szlovák általános- és középiskolák, a szlovák önkormányzatok és civil szervezetek, sajtó stb.) jelenleg Szlovákia (Szlovák Tudományos Akadémia és egyes intézetei, a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Kara, a nyitrai Konstantín Filozof Egyetem Bölcsészettudományi Kara, a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Bölcsészettudományi Kara és Közgazdasági Kara, a Határon Túli Szlovákok Hivatala, a Matica slovenská, a Szlovák Nemzeti Múzeum, a Szlovák Nemzeti Könyvtár, a Dotyk ľudskosti civil szervezet, az Inštitút Fórum, a Gramma Nyelvi Iroda), Románia (Ivan Krasko Kulturális és Tudományos Társaság), és Szerbia (Szlovakisztikai Társaság) egy-egy intézetével szintén van kapcsolata. A felsorolt intézményekkel való együttműködés sok esetben együttműködési megállapodás alapján történik.

A könyvkiadást, a tudományos-, valamint a tudományos-ismeretterjesztő rendezvények megszervezését pályázatokból és különböző intézmények és alapítványok külön támogatási forrásaiból tudjuk megoldani. Legnagyobb támogatónk az utóbbi években a *Szlovák Köztársaság Határon*

Túli Szlovákok Hivatala (Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí). Megtiszteltetésnek vesszük, hogy anyaországunk támogatja tevékenységünket, ami annál is értékesebb, mert Magyarországon támogatáshoz jutni egyre nehezebb és egyre korlátozottabbak a lehetőségek, s emellett mértékük is fokozatosan csökken. (Pályázatok révén támogat minket a Magyar Köztársaság Oktatási és Kulturális Minisztériuma, a Visegrádi Alap, a Magyar Köztársaság Kormányhivatalának intervenciós alapja, a Magyarországi Szlovákok Szövetségének Lipa Közalapítványa és a tavalyi évben megszűnt Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány.)

A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének szakmai irányítását az intézet mellett működő *Tudományos Tanács* látja el. Elnöke az Intézet megalapításának kezdeményezője a békéscsabai származású Sipiczki Mátyás genetikus, egyetemi tanár. A tagok a magyarországi és szlovákiai akadémiai intézményeket képviselik.

A Tudományos Tanács évente kétszer ülészik, s folyamatosan értékeli és véleményezi a kutatóműhely tudományos és szervezési tevékenységét. Javaslati és határozatai intézetünk számára valódi segítséget jelentenek.

IV. A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének tevékenysége a számok és tények tükrében

A MSZKI tudományos tevékenységével az érdeklődők kiadványainkban ismerkedhetnek meg. Az intézet megalapítása óta 47 szlovák, illetve kétnyelvű könyvet adtunk ki a magyarországi szlovákok múltjáról és jelenéről, a népi és modern kultúrájáról és nyelvéről, beleértve az oktatási segédleteket.

A szlovák kutatóműhely 20 éves fennállása alatt 18 néprajzi tábort, ill. nemzetközi, interdiszciplináris kutatótábort szervezett, melyek száma összesen 32. Tizenhárom szimpóziumnak és konferenciának volt szervezője és 13 egyéb tudományos esemény szervezésében vett részt más intézményekkel együttműködve. 8 tudományos diákkonferenciát rendezett meg és 73 ismeretterjesztő előadást valósított meg *A tudomány szemszögéből* sorozat keretein belül.

A MSZKI könyvtára és archívuma, hagyományos és digitális formában is, a magyarországi szlovákokat érintő értékes, fokozatosan bővülő gyűjtemény, mely minden érdeklődő rendelkezésére áll. Könyvállományunk mintegy 3500 könyvet, 23 szakmai folyóiratot és más periodikumot és számos DVD-t, CD-t és videokazettát tartalmaz. Befejeződött az Intézet hanganyagának archiválása az OSZÖ Dokumentációs Központjával együttműködve. Folytatódik az evangélikus levéltárak archiválása (Nagy-

bánhegyes, Pítvaros, Csanádalberti, Békéscsaba). Az OSZÖ Dokumentációs Központjának szakmai irányításával megkezdődött a MSZKI könyvállományának digitalizálása.

Utószó

Az intézet alapításakor megfogalmazott célok és feladatok továbbra is aktuálisak, de sok még a feltáratlan terület, ill. befejezetlen tudományos téma és feladat. A magyarországi szlovákok kultúrtörténetének kutatása, az interetnikus kapcsolatok, az etnikai identitás, kultúra, szokások, nyelvi helyzet változásai mind-mind nagyon érdekes és időszerű tudományos-kutatási kérdések. A *Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete* napjainkban is szeretne megfelelni az eredeti elvárásoknak. A nemzetközi együttműködés és kutatási projektek bővítése jelenthetik az újabb lehetőségeket és egyben az intézet fejlődését is. Ugyanilyen fontosnak tartjuk a magyarországi kisebbségi intézetekkel való együttműködés kiépítését azzal a céllal, hogy az egyes intézmények ne elkülönülve, csak a saját kisebbségi kultúrájukat, történelmüket és hagyományukat feltárva működjenek, hanem kutatásaik terjedjen ki a kapcsolódási pontokra is. (Gondolok itt például a 20. század elején megalapított nemzetiségi parlamenti képviselők klubjára az országgyűlésen belül, az egykori nemzetiségi egyesületek közötti együttműködésre, a budai Egyetemi Nyomdára, mely nem csak számos, nemzetiségi nyelven megjelentetett kiadványt adott ki, de szellemi műhelyként is működött). De a közös kultúrtörténeti és nyelvészeti kutatások, a közös stratégiák és projektek kidolgozását, a közös konferenciák megszervezését annál is inkább fontosnak tartjuk, hogy a magyarországi kisebbségi közösségek kultúrája és történelme a szűkebb és szélesebb magyarországi és anyaországi, esetleg nemzetközi szakmai közönség előtt is egyre ismertebbé váljanak, és beépüljenek a többségi nemzet és más kisebbségek köztudatába.

Válogatás az intézet kiadványaiból

Anna Divičanová – Gyivicsán Anna: *Premeny tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku – A magyarországi szlovákok hagyományos kultúrájának változásai.* Békešská Čaba – Békéscsaba, 2001. 163.

Alžbeta Uhrinová: *Príprava slovenských národnostných učiteľov v Békeškej Čabe / A békéscsabai szlovák tanítóképzés története.* Békešská Čaba, 2004. 242.

- Slovenčina v menšinovom prostredí/Szlovák nyelv kisebbségi környezetben. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. (Eds: Alžbeta Uhrinová a Mária Žiláková), Békešská Čaba, 2004. 451.
- Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku. Materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia VÚSM/Kultúra, nyelv és történelem. Tanulmányok a MSZK fennállásának 15 éves jubileumi nemzetközi interdiszciplináris konferencia anyagából. (Eds: Red: Anna Divičanová, Alexander Ján Tóth, Alžbeta Uhrinová). Békešská Čaba, 2006. 543.
- 30 rokov vo výskumných táboroch. Jubilejné spomienky na prácu v teréne/30 év a kutatótáborokban. Visszaemlékezések a terepmunkára. (Eds. E. Krekovičová – O. Krupa – J. Ando) Békešská Čaba, VÚSM, 2008. 150.
- Slovenský jazyk v Maďarsku – A szlovák nyelv Magyarországon. I.-II. (Eds. M. Žiláková – A. Uhrinová. Békešská Čaba: VÚSM 2008. 353 / 386., 543.
- Slovenčina v menšinovom prostredí. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku/Szlovák nyelv kisebbségi környezetben. Tanulmányok a II. nemzetközi tudományos konferencia anyagából. Békešská Čaba, VÚSM, 2008. 645.
- Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej – Az identitás összefüggései. Köszöntő könyv Gyivicsán Anna tiszteletére (Eds. E. Krekovičová, A. Uhrinová, M. Žiláková). Békešská Čaba: VÚSM 2010. 554.
- Miroslav Kmet': Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí/A dél-alföldi szlovákok 19. századi történetírása. Békešská Čaba, 2010. 305.

Kovács Anna

Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete konferenciakötete *Identita, história a kultúra – Dejiny Slovákov na Dolnej zemi* *(Identitás, történelem és kultúra, A dél-alföldi szlovákok története)*

A Békéscsabán működő Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete (MSZKI) volt a szervezője annak a kétnapos, nemzetközi tudományos szimpóziumnak, mely olyan átfogó témaköröket taglalt, mint az etnikai és lokális identitás, az identitás és az önreflexió, ill. a történelmi emlékezet. A budapesti Szlovák Intézetben 2010. november 11-12-én megrendezett esemény a Szlovák Köztársaság Határon Túli Szlovákok Hivatala anyagi támogatásával valósult meg. A tudományos konferencia a kutatóintézet húsz éves kutatói, publikációs, tudományos-ismeretterjesztő, oktatási és kulturális tevékenységének bemutatásával kezdődött egy kiállítás keretében, fényképekkel gazdagon illusztrált paneleken.

A konferencia részét képezte a tanácskozás első napját lezáró kulturális program, melyen a szarvasi Mótyán Tibor a szlovák evangélikusok hagyományos egyházi dalait mutatta be.

A szlovák nyelven zajlott szimpózium az intézet megalapításának 20. évfordulója alkalmából tartott ünnepségsorozat részeként nemzetközi és interdiszciplináris jelleggel zajlott. Az intézet, mely a maga nemében az első nemzetiségi tudományos kutatóműhely Magyarországon, húsz éves működése alatt a magyarországi szlovákok háromszáz éves múltjának és jelenének jelentős, interdiszciplináris kutatóközpontjává vált.

A tudományos eseményen elismert szlovák kutatók – történészek, etnológusok, művelődés- és irodalomtörténészek – vettek részt Szlovákiából, Szerbiából, Romániából és Magyarországról. A szimpózium a „*Kisebbségek interetnikus és interkulturális kapcsolatai a 19. és 20. századi történelmi Magyarország/Magyarország vidéki és városi környezetében, szlovák-magyar vonatkozások*” alcímet viselte. Megrendezésének elsődleges célja a meghívott szakemberek legújabb ismereteinek és kutatási eredményeinek bemutatása és részletesebb ismertetése volt, mégpedig elsősorban a kisebbségtörténet, a közös szlovák-magyar történelem és a délföldi szlovák közösségek kultúrtörténetének szemszögéből.

Az elhangzott előadások a fővárosban és Magyarország délkeleti részén élő szlovák kisebbségi közösségek történelmével, kulturális antropológiájával, társadalmi életével és irodalmával foglalkoztak. Együttal a

vizsgált tudományos területek beható ismeretén alapuló új adatokat ismertettek a hallgatósággal. A rendezvény lehetőséget adott arra is, hogy az egyes tudományágak a hasonló kérdésköröket különböző szemszögekből mutathassák be, illetve megjelenhessen a kutatás módszertanának sokszínűsége is.

A kiadvány a szlovák kisebbség történelmi korszakait, képviselőinek etnikai öntudatát és etnikai magatartását mutatja be. *Identitás, történelem és kultúra, A délföldi szlovákok története* címet viselő gyűjtemény több, különböző tudományágot képviselő szerző munkáit tartalmazza, melyek három nagyobb csoportba sorolhatók: 1. Etnikai identitás és történelmi emlékezet. 2. Budapest mint a szlovákok egyik központja. 3. Önreflexió és identitás a Dél-Alföldön.

A kötet előadásainak többsége a szimpózium három fő témakörében összefoglalt, kutatott anyagok interpretációjának és metodológiai megközelítésének, ill. elemzési módjainak többféle lehetőségét tárja elénk. A szerzők az etnikai, kollektív és lokális identitás felvetett kérdéseit különböző, interdiszciplináris perspektívákból elemezték.

A tanulmányok első tematikai egysége az etnikai identitás és történelmi emlékezet összefüggéseit vizsgálja. A bevezető elméleti tanulmányok elkészítésére G. Kiliánová etnológus és Š. Šutaj történész kaptak felkérést.

Gabriela Kiliánová bevezető elméleti tanulmányát két aktuális társadalomtudományi fogalomnak szentelte: az emlékezetnek és az identitásnak. A szerző az etnológia, kulturális antropológia és szociológia legjelentősebb elméleteiből kiindulva bemutatta a kollektív emlékezetet és a kollektív identitást vizsgáló projekt során szerzett legfontosabb kutatási eredményeit.

A második bevezető előadás témája, melyet **Štefan Šutaj** jegyezték, az identitás többféle megközelítése volt. A történész a lokális, regionális és a nemzeti identitás fogalmait vizsgálta, s egyúttal elemezte azon tényezőket, melyek Közép-Európában az egyén identitását meghatározzák és formálják. A taglalt problémakör általánosabb megközelítéséről áttért a történelmi Magyarország, ill. Magyarország szlovák társadalmáról tanúskodó konkrét ismeretekre. Egyebek mellett kifejtette a szlovák nemzeti identitás alakulásának sajátosságait, beleértve a délföldi szlovákokét is. A mi szemszögünkönkől figyelemreméltó – és ezt Šutaj történésznek ezúton külön is köszönjük –, hogy munkájában felhasználta és elemezte hazai kutatóink tudományos eredményeit is.

Elméleti szemszögből közelítették meg témájukat, a dél-alföldi kulturális közeg sajátosságait J. Botík etnológus és M. Kmeť történész is. **Ján Botík** a helyi közösségeket, mint a szlovák nyelvi szigetekről kialakított kép analitikus egységeit vizsgálta meg. Ezek a nyelvi szigetek az Alföldön,

a magyar, román és szerb hármashatár térségében jöttek létre. **Miroslav Kmeť** a dél-alföldi szlovákokról kialakított sztereotípiákat és mítoszokat helyezte vizsgálatának középpontjába, s közülük is elsősorban azokra összpontosított, melyek a szlovák nemzet egyik fontos ágáról, a délföldi szlovákokról kialakított sokszínű kép egyik rétegét képviselik.

A konferencia és egyúttal a kötet újdonságai közé tartozik Budapest (Pest-Buda) besorolása a témakörök sorába. A város, mint a 19. századi szlovák kultúra – Kiss Szemán Róbert, Luboš Kačirek, Halász Iván -, illetve a 20. század első felében a szlovák kultúra megőrzéséért tett erőfeszítések egyik jelentős központjaként – Kovács Anna – jelenik meg az említett szerzők munkáiban.

Kiss Szemán Róbert irodalomtörténész tanulmányában Ján Kollár művei alapján felsorolta a szlovákok által és a kárukra elkövetett „büntetéseket” és azokat a „büntetéseket”, melyeket a lelkész – költő az elkövetőkre kiszabott. A szerző Kollár „Sláv dcéra” („A dicsőség leánya”, illetve „A szlávság leánya”) Léthe és Acheron c. énekeinek részletes elemzésében kiemeli azok legfontosabb jellemzőit (képzelet és szinkretizmus, árulás, bűn és a nemzet megtagadása, ill. elhagyása). Közvetve azon is elgondolkodott, vajon milyen „bünt” követhetett el J. Kollár vagy egyházközsége, amiért a Rákóczi úton található, Luther-házakkal körülvett szlovák templom olyan állapotba került, amilyennek mai látogatói is láthatják.

Luboš Kačirek terjedelmes előadásának témája a szlovák „Új Iskola” (Nová škola slovenská) és hívei szándékainak és tetteinek elemzése volt, akik elsősorban a Slovenské noviny (Szlovák Újság) és a Nemzeti Demokrata Tót Kör (Slovenský národno-demokratický spolok), illetve más intézmények köré csoportosultak. Bemutatta a korabeli Pestet /Budapestet/ mint központjukat. **Halász Iván** jogász-történész a szlovák irodalomban a 19. század második felében megjelent nagyváros motívumának szentelte figyelmét. A várost leíró szerzők – J. Palárik és D. Bachát-, munkáiban megjelenik Budapest többnemzetiségű kulturális közege is. Érdekes ismeretekről tanúskodott **Kovács Anna** tanulmánya a nemzeti öntudat megőrzésének lehetőségeiről egy többségi környezetben a Budapesti Szlovák Katolikus Munkáskör példáján keresztül. A szerző (művelődéstörténész) feltárta az egyesület sokrétű tevékenységét a két világháború közötti időszakban.

A kötet harmadik részében a szerzők – irodalomtörténészek egy csoportja a délföldi identitás magatartásmintáinak elemzési lehetőségeit tárja elénk. **Michal Harpáň** a szlovák dél-alföldi esszét mutatta be. A délföldi szlovák irodalommal foglalkozó szerzők közül az irodalomtudós és -kritikus az egyes magyarországi (O. Kníchal, Gyivicsán A., Maruzsné Sebó K.), vajdasági (M. Babiak, P. Bohuš, S. Boldocký, V. Hronec, M. Harpáň, A. Svetlík, Z. Čížiková) és romániai (O. Štefanko, D. M. Anoca)

irodalmárok, művelődéstörténészek munkásságát kíséri figyelemmel. Az említett szerzők munkái nagymértékben járultak hozzá a délföldi kisebbségi szlovák közösségek irodalmának és kultúrájának megismertetéséhez. **Dagmar Maria Anoca** irodalmi művek, kulturális intézmények, illetve szlovák írók vagy más romániai értelmiségiek írásai alapján konkrét példákon keresztül mutatja be a romániai szlovákok önreflexióját. **Maruzsné Sebó Katalin** tanulmányában – *Az etnikai identitás kifejeződésének formái a magyarországi délföldi szlovák irodalomban* –, délföldi szerzők művein keresztül elemezte az etnikai identitás megjelenítésének néhány formáját. Elemzése Juraj Dolnozemský szlovák költő és a szlovák gyökerekkel rendelkező Závada Pál magyar prózaíró irodalmi szemelvényeire támaszkodik. Megvizsgálta továbbá az egyén és az etnikai identitás összefüggéseit, miközben az identitást szélesebb értelemben is elemezte.

A nemzetközi konferencia előadásainak többsége módszertani szempontból és tematikáját tekintve is széles skálán mozgott. A szerzők többféle interdiszciplináris perspektívából igyekeztek megvilágítani az általuk vizsgált problémakört, az etnikai, lokális és kollektív identitás kérdéseit, valamint további kutatásokra ösztönözni.

Az előadások anyagát a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 2011 végén saját konferenciakötetében jelentette meg: *Identita, história a kultúra – Dejiny Slovákov na Dolnej zemi* (Identitás, történelem és kultúra, A délföldi szlovákok története) címmel. A kötet megjelenítésének célja a magyarországi szlovák történetírás és kultúrtörténet tárházának gazdagítása.

KISEBBSÉGGKUTATÁS SZEMLE

SZEMLE

*Nemzeti tudat, nemzeti és etnikai folyamatok***Szembenézés a múlttal: Regionális integráció és történelmi számvetés Közép és Kelet-Európában**

Gledhill, John: Integrating the past: regional integration and historical reckoning in Central and Eastern Europe = Nationalities Papers, 2011, 39.vol. 4.No. 481-506.p.

A cikk számba veszi, milyen hatásai voltak a Kelet-Közép-európai államok európai integrációjának az egyes országokban megjelenő kollektív emlékezetre, és átmeneti igazságszolgáltatásra. Az általunk bemutatott romániai, lengyelországi, és csehországi példák bemutatásának segítségével két állítás tehető. Az egyik, hogy bár az Európai Unió nem indított a történelmi számvetést segítő, felülről lefelé ható projekteket, az Unióba való belépés mégis segítette azokat a szervezeteket, amelyek a közelmúlt feldolgozását tűzték célul maguk elé. Ezek a szervezetek, vagy intézmények képesek voltak politikai, anyagi, és/vagy jogi Uniói forrásokat felhasználni. A második állítás szerint, az Uniói forrásokra támaszkodó projektek megvalósulása is nagy eltérést mutat a régióon belül. Ez az eltérés pedig az egyes Kelet-Közép-európai államok eleve meglévő, törekvésbeli különbségeiből fakad, amellyel hajlandóak voltak rögtön a rendszerváltást követő években a kommunista múlttal való szembenézésre, a közös emlékezet kialakítására, és az átmeneti igazságszolgáltatás intézményes felkarolására.

A 2006. év vége Romániában, és Bulgáriában is nagy várakozással és készsülődéssel telt. Mindenki az Európai Unióba való belépésről, és a jövő nagy lehetőségeiről beszélt. Európa elit klubbjához való tartozás ugyanakkor, mintha a kommunista múlttal való szembenézés fontosságát is előtérbe hozta volna, amelyre a legjobb példa, hogy mind a román, mind a bolgár kormány éppen a csatlakozást megelőző hónapokban tett a múlt feltárásának lehetőségét megkönnyítő lépéseket.

Ez a cikk pedig éppen azt kívánja vizsgálni, hogy milyen hatása volt az Unióhoz való csatlakozásnak a közös nemzeti emlékezetet erősítő törekvésekre, és az átmeneti igazságszolgáltatásra. A tanulmányban tárgyalt felvetésekhez a következő (szám szerint három), központi fogalmat tisztáznunk kell: kollektív emlékezet; átmeneti igazságszolgáltatás; európai regionális integráció.

Kollektív emlékezet alatt itt „nyilvános emlékezést” értünk. Olyan társadalmi, vagy politikai projekteket, amelyek célja, hogy az adott közös-

ség megfogalmazhassa, és meghatározhassa a közelmúlthoz való viszonyát. A tizenkilencedik és korai huszadik század ilyen jellegű projektjeit nemzetépítő törekvéseinek megnyilvánulásaiaként legnagyobb részt maga az adott állam kezdeményezte, és irányította. Hivatalos nemzeti történelmek, nemzeti múzeumok, az emlékezést elősegítő nemzeti ünnepek, és köztéri emlékművek születtek. A közelmúlt évtizedeit ugyanakkor nem csak az új nemzetállamok megszületése, hanem a már meglévők nemzeti közösségeinek újrakovácsolása is jellemezte. Ahogyan a közös emlékezet megteremtésére tett törekvések súlypontja eltolódott, e törekvések megnyilvánulási formái is úgy öltöttek egyre sokszínűbb alakot. Ma már a nem állami szereplők is igen fontos szerepet játszanak az egyes projektek megszületésében, és megvalósításában.

Annak érdekében, hogy a különböző eseteket összehasonlíthassuk, a tanulmány első sorban a jelenkori esetekkel foglalkozik.

Az imént említett szociokulturális kezdeményezések mellett az átmeneti igazságszolgáltatásnak is fontos szerepe van, ha egy állam egyik politikai rendszerből egy másikba való átalakulását vizsgáljuk. Átmeneti igazságszolgáltatás alatt olyan tárgyalásokat, és jogi folyamatokat értünk, amelyek rendezni kívánják az új politikai berendezkedés a régihez való viszonyát, illetve az olyan jogorvoslati eljárásokat, amelyek kárpótlást nyújthatnak az egyes egyéneknek az előző rendszerben elszenvedett politikai, vagy emberi jogi sérelmeikért. Továbbá az átmeneti igazságszolgáltatás maga is hozzájárul ahhoz, hogy a társadalom egésze jobban megérthesse saját közelmúltját.

A harmadik kulcsfogalom, az európai regionális integráció. Ez a fogalom szorosan összekapcsolódik az Európai Unió bővítésével, bár nem kizárólag ennek függvénye. Ám mivel az Unió a legdominánsabb területi szereplő a régióban, jelen cikk is elsősorban a bővítés hatásainak vizsgálatával foglalkozik a nemzeti emlékezet, és átmeneti igazságszolgáltatás tekintetében. Az Emberi Jogok Európai Bírósága például az egyik olyan intézmény, amely tárgyunk tekintetében kiemelt fontossággal bír.

Történelmi számvetés három Kelet-Közép-európai országban, közvetlenül a rendszerváltozás után

Az 1990-es évek nyilvánvalóvá tették, hogy a kommunista uralom különböző megnyilvánulási formái különböző átmenetet eredményeztek az önkényuralmi rendszerről a demokráciára való áttérés során, és ennek megfelelően az egyes országokban más és más típusú posztkommunista hatalmi elit alakult ki. Ma már az is világosan látható, hogy a rendszert leváltó új politikai

hatalomgyakorlók között abban is nagy különbség fedezhető fel, ahogyan a kommunista múlt feldolgozásának kérdéséhez hozzáálltak. Romániában, Bulgáriában, és Albániában, valamint a korábbi Jugoszláviában, a hatalmi elit csak nagyon csekély, vagy éppen semmilyen érdeklődést sem mutatott a kommunista örökség társadalmi, és politikai vonzataival való szembenézésre. A régió államainak második csoportját olyan országok alkotják, mint Lengyelország, Magyarország, vagy Szlovákia. Ezekben az országokban váltakozó mértékben jutott állami támogatáshoz a történelmi számvetés, elszámoltatás igénye. Voltak ugyan törekvések a közös emlékezet, a múlt feltárása, és az átmeneti igazságszolgáltatás megteremtésére, de ezek általában inkonzisztens módon zajlottak le. Ezzel szemben viszont, a Cseh Köztársaságban, illetve (Kelet) Németországban, már közvetlenül a rendszerváltást követően erős, és gyors, az állam által kezdeményezett és levezényelt intézkedésekre került sor, a kommunista múlttal való elszámolás tekintetében. Mivel lehetetlen volna az összes Kelet-Közép-európai államról egyesével beszélni, meg kell elégednünk azzal, hogy mindhárom csoportból kiragadjunk egy-egy országot, és ezek a példáján keresztül vizsgáljuk meg miként zajlottak le a történelmi számvetést, és az átmeneti igazságszolgáltatást segítő projektek a térségben, még az Unió legutóbbi, 2004-es, és 2007-es bővítését megelőzően.

Románia

Az 1990-es évek elején a romániai hatalmi elit folyamatosan húzódozott a múlttal való szembenézésről. Ez a kelleltenség természetesen leginkább abból fakadt, hogy a hatalmat 1989, és 1996 között kézbentartók maguk is a megbukott rendszer funkcionáriusai voltak. Ion Iliescu és kormánya, a felmerülő kérdések következtetéses agyonhallgatását választotta. Ennek ékes bizonyítéka többek között, hogy a közhangulatot semmibe véve teljesen lehetetlenné tette az átmeneti igazságszolgáltatást. Az általa vezetett hatalmi elit ellenállt az állampolgárok felől érkező nyomásnak és nem vonta felelősségre a Ceaușescu rezsím egyetlen volt funkcionáriusát, vagy kiszolgálóját sem. A bíróságokra gyakorolt politikai befolyás még az előző rendszerben jogtalanul államosított, vagy egyszerűen elkobozott javak után járó kárpótlást is ellehetlenítette.

Miután 1996-ban a jobbközép erők vették át a kormányzást, állami szinten is történtek lépések a múlttal való szembenézésre. Ezek közül talán, a volt politikai fogoly, Constantin Dimitrescu által keresztülvitt törvényjavaslat emelkedik ki, melynek eredményeképpen lehetőség nyílt a volt kommunista politikai rendőrség, a Securitate irataiba való betekintésre. Ugyanakkor

az a szervezet, amelyet a titkosszolgálati iratok feldolgozására létrehoztak, már a kezdetektől igen rosszul szervezeten működött, majd miután Iliescu és a szocialisták 2000-ben visszatértek a hatalomba, működése szinte a nullára redukálódott. Kormányzati nyomás híján pedig a Securitate utódszervezete, hatalmas mennyiségű iratot „felejtett el” vizsgálat céljára átadni.

Lengyelország

Lengyelországban, a gyakori politikai hatalmváltás egyfajta egyhelyben topogást idézett elő a kommunista múlt feltárására induló kezdeményezések tekintetében. Először is, a számvetés már az előtt leállt, mielőtt elindulhatott volna, mivel az ország első szabadon választott kormánya, élén Tadeusz Mazowiecki-vel azt vallotta, hogy éles határvonalat kell húzni Lengyelország kommunista múltja, és demokratikus jövője között. Az 1990-es évek elején és közepén, a politikai hezitálás miatt több átmeneti igazságszolgáltatási eljárás elindult ugyan, de nem jutott el a valódi végkifejletig. A kommunista múltban elkövetett bűntettek felelőseivel szemben induló büntetőjogi eljárásokra is csak igen korlátozott számban került sor. Igaz ugyan, hogy a lengyel parlament felállította „A Lengyel Nép Ellen Elkövetett Bűnök Kivizsgálását Koordináló Bizottságot”, de a kevésbé hatékony politikai támogatás, és a bíróságok elégtelen munkájának eredményeképpen a bizottság által 1991 és 1995 között vizsgált 500 eset közül csak egyetlen egyből lett nyilvános tárgyalás. A politikai hatalom gyakori változása is csak hátráltatta a megemlékezési projektek megszületését. Az állami archívumokhoz való civil hozzáférés pedig már a kezdetektől komoly késedelmet szenvedett. Erre csupán 1997-től van lehetőség. A Sejm 1998-ban hivatalosan is elítélte a volt kommunista berendezkedést, és a parlamenti erők közös elhatározással létrehozták a Nemzeti Emlékezet Intézetet. Megalapítása után viszont, az intézet gyors eredményeket ért el. Nagyszámú publikációt jelentetett meg, és kiállításokat szervezett Lengyelország kommunista múltjának bemutatására.

A Cseh Köztársaság

Miközben Romániában az állam szinte legyőzhetetlen akadályokat gördített a történelmi számvetés, és átmeneti igazságszolgáltatás elé, és az egymást országos választásonként leváltó politikai erők e folyamatokat Lengyelországban is hátráltatták, addig Csehországban már a kezdetek kezdetén komoly

erőfeszítések történtek a kommunista korszak kollektív megértésének és feltárásának érdekében. Külön kiemelhetjük 1991 októberét, amikor a még Csehszlovák parlament igazán komoly elszámoltatási törvényt fogadott el, amellyel nagyszámú korábbi kommunista pártaktivistát, tisztségviselőt és volt titkosszolgálati tisztet zárt ki szinte az összes közhivatal viselésének lehetőségéből. Igaz, hogy a törvény először csak öt évre szólt, de lejártakor (a Cseh Köztársaságban, de Szlovákiában nem) határozatlan időre meghosszabították. E mellett a vagyoni kárpótlás terén is komoly lépések történtek. A kommunista érában elkövetett bűnök feltárása és bűnösök bíróság elé állítása viszont már egy kissé lassabban haladt. A cseh belügyminisztérium által létrehozott Kommunizmus Bűneinek Dokumentációjáért és Kivizsgálásáért felelős Iroda 1995 és 2001 között 3083 ügyet vizsgált, amelyből 160-at készített elő tárgyalásra, de végül összesen kilenc esetben született jogerős ítélet. A kommunista múlt bűneinek feltárása mellett a Cseh kormány nagy hangsúlyt fektetett az olyan projektekre is, amelyek a közelmúltról való közös nemzeti emlékezet megteremtésének érdekében születtek meg. Továbbá, a cseh állampolgárok szabadon hozzáférhettek a kommunista időkbeli származó állami dokumentációhoz és archívumokhoz. 1996-ban például betekintést nyerhettek a volt állampárt titkosszolgálatának 60 ezer emberről készített személyi aktáiba is, valamint 1998-tól a Kommunista Párt központi bizottságának, és Belügyminisztériumának archívumainak titkosítását is feloldották.

Az európai integráció hatásai

Az európai regionális szervezetek aktívan nem kezdeményeztek, szervezetek, vagy támogattak semmilyen kollektív emlékezetre, vagy átmeneti igazságszolgáltatásra vonatkozó folyamatot a Kelet-Közép-európai térségben. Ennek ellenére nyilvánvaló, hogy az európai integráció megnyitott bizonyos csatornákat, amelyek elősegítették e folyamatok végbemenetelét. Különösképpen az Európai Unióhoz való csatlakozás volt az, ami az egyes KKE országokban működő szervezetek számára segítséget jelentett, hogy programjaikat megvalósíthassák, ügyeiket a nyilvánosság elé tárhassák. Azok a polgárok, akiknek pedig megoldatlan peres ügyük volt saját hazájukban, a csatlakozás után már teljes joggal fordulhattak az Emberi Jogok Európai Bíróságához is. Másképpen fogalmazva, az Unió politikai és gazdasági súlyának segítségül hívása, felülről kiinduló támogatás nélkül, csak esetleg volt lehetséges (de legalább lehetséges volt). A volt kommunista blokk EU-hoz csatlakozott országainak különböző szereplői többször hangot is adtak abbéli igényüknek, hogy az Uniónak (és itt leginkább az Európai Bizottságra gondolhatunk) központilag kellene segít-

séget nyújtania a kommunista múlt feltárására irányuló törekvések számára. Ennek ellenére a Bizottság többször is világosan kifejtette azt az álláspontját, miszerint ez elsősorban az egyes tagországok saját feladata, és ezért nem kíván semmilyen nagyszabású projekt élére állni.

Európai integráció, és kollektív emlékezet

Románia

Ahogy arról már korábban is beszámoltunk, Romániában valójában nem volt meg a politikai akarat se a közelmúlt feltárására, se az elszámoltatásra, se a közös emlékezet erősítését célzó kezdeményezések támogatására. Ugyanakkor 2005-ben és 2006-ban Traian Băsescu elnök és a jobbközép koalíciós kormány hirtelen mégis a kommunista múlttal való szembenézés mellett döntött. Ennek érdekében felállítottak egy elnöki bizottságot is, amelynek a kommunista diktatúra alatt történt események feltárása volt a feladata. Már több elemző is utalt rá, hogy ennek a hirtelen változásnak valamilyen formában kapcsolatban kellett állnia az ország közelgő Uniós csatlakozásával. Ha másért nem, hát azért, hogy ezzel a fordulattal Románia megmutathassa, igenis törekszik végrehajtani azokat a reformokat, amelyeket Brüsszel elvár tőle, és amelyek hiánya, még közvetlenül a csatlakozás előtt években is komoly aggodalmakra adtak okot az ország felkészültségével kapcsolatban. Jellemző ugyanakkor, hogy a bizottság mindössze egyetlen évet kapott Băsescu elnöktől arra, hogy feltárja, és jelentést készítsen azokról a bűnökről, amelyek a teljes kommunista uralom alatt történtek, egészen az 1989-es forradalomig. A lényeg az volt, hogy a végső jelentés, még az ország uniós csatlakozása előtt az elnök asztalára kerüljön. Az elnök mellett a közélet más szereplői is aktívabbá váltak, és sikerrel vontak be uniós forrásokat a múlt feltárására tett erőfeszítéseik megsegítésére. A legfontosabb anyagi forrást az Európai Bizottság Aktív Európai Emlékezet Programja szolgáltatta. Ez a program eredetileg a holokauszt emlékezetének fenntartását volt hivatott segíteni, de a KKE országok elérték, hogy a „Sztálinizmus” bűneit feltáró kezdeményezések is bekerüljenek a programba.

Lengyelország

Míg a közelgő EU-s csatlakozás lökést adott a román vezetésnek arra, hogy komolyabb lépéseket tegyen a múlt feltárásának irányába, addig Lengyelországban a Kaczyński fivéreknek semmilyen külső nyomásra nem volt

szükségük, hogy ugyanezt megtegyék. Részint saját politikai érdekből, részint ideológiai meggyőződésből, a Kaczyński-k jobboldali koalíciós kormánya határozott lépésre szánta el magát, amikor 2007-ben szigorú elszámoltatási törvényt fogadtatott el a parlamenttel.

Az Unió tagságot kihasználva, a Lengyel Családok Ligája, a kormányzó párttal összefogásban az Európai Parlamentben, több politikai fórumon is foglalkozott a kommunista múlttal. E mellett, Lengyelország az EP-én keresztül hozzájuthatott különböző pénzekhez, amelyeket a hazai közös emlékezet kialakítására, illetve nemzetközi megemlékezések szervezésére használt fel.

A Cseh Köztársaság

Ahogy arról már korábban szó esett, a Cseh Köztársaság már az 1990-es évek elejétől állami szintre emelte a múlttal való szembenézést, az elszámoltatást, az átmeneti igazságszolgáltatást, és a közös emlékezet elősegítését. Ebből következően, az Európai Unióba való belépésük után, az onnan kinyerhető pénzeket elsősorban nem országos, hanem nemzetközi projektek megvalósítására használták fel. A nemzetközi figyelem felkeltésére felhasznált pénzek mellett a csehek nagy mértékben kihasználták Unió elnökségük időszakát is arra, hogy a tágabb európai közösség figyelmét a kommunista időszak történéseire irányítsák.

Ez a cseh törekvés találkozott azzal a KKE országok részéről már igen korán megfogalmazott elképzeléssel, hogy az Uniónak teljes mellszéliséggel a régió kommunista múltjának feltárására irányuló kezdeményezések mögé kellene állnia, és mintegy hivatalosan is be kellene emelnie ezt a területet a feladatai közé. Olyan ötletek merültek fel pl., hogy létre kellene hozni az elnyomó rendszerek történetét bemutató múzeumot, illetve, hogy az Uniónak külön alapot kellene felállítania az ezzel foglalkozó oktatási és kulturális projektek támogatására, stb. Ezekre a felvetésekre viszont az Európai Bizottság válasza egyértelmű, és kiábrándító nem volt. A Bizottságot, és az Uniót vezető államok diplomatái arra hivatkoztak, hogy ez mind az egyes volt szocialista államok belügye, ezért saját hatáskörükben kell megoldaniuk a dolgot.

Ez a visszautasítás viszont eleve lehetetlenné tette a felülről lefelé szerveződő projektek megszületését. A KKE országoknak nem maradt más lehetőségük, minthogy továbbra is egyéni kezdeményezésekkel éljenek, és ehhez megkíséreljék az Unió források bevonását.

Az európai regionális integráció és az átmeneti igazságszolgáltatás

Az Európai Unióhoz való csatlakozás nem oldotta meg az átmeneti igazságszolgáltatás ügyét egyik volt szocialista országban sem. Itt természetesen nem arról van szó, hogy a csatlakozásnak semmilyen hatása sem volt erre a területre. A korábbi keleti blokk állampolgárai, a csatlakozás után már nem csak saját országuk igazságszolgáltatásához fordulhattak, a korábbi rendszerben ellenük elkövetett jogsérelmek tisztázása végett, de az Emberi Jogok Európai Bíróságának segítségét is igénybe vehették. Ez leginkább persze azokban az esetekben történt meg, amikor az adott ország igazságszolgáltatása egyrészt nem mutatott kellő hajlandóságot ügyük kivizsgálására, másrészt, ha a tárgyalás túl hosszúvá nyúlt, és a belátható időben történő jogorvoslathoz való (Európai Unió) joguk sérült. Elmondhatjuk, hogy az EJE mindhárom általunk példaként felhozott országban számos ember ügyében hozott pozitív döntést, és ítélte meg számukra kárterítést.

Konklúzió

E tanulmány mellett érvel, hogy az európai integrációnak csak korlátozott szerepe volt, de mégis szerepe volt a Kelet-Közép-európai államokban lezajlott (és máig is zajló) történelmi számvetésre, és átmeneti igazságszolgáltatásra. Elmondható, hogy az általunk példaként hozott országok esetében, és azon országok esetében, amelyeket ezekkel megvilágítottunk, a közelmúlttal való szembenézés, a közös emlékezet életre hívása és megerősítése, valamint az átmeneti igazságszolgáltatás intézményének működése között szignifikáns eltérések mutathatók ki, és nemcsak az egyes országok belső folyamatainak tükrében, de az Európai Unióhoz való csatlakozásukkal összefüggésben is.

Juhász Gergely Ákos

A koszovói háború, Szerbia NATO-bombázása, a szerb ellenzék és Milošević bukása

Bieber, Florian: Der Kosovo-Krieg als Mobilisierung für politischen Wandel? Erklärungsansätze für den Demokratisierungsdruck in Serbien im Sommer 1999. = Südost-Forschungen. 68. Bd. 2009. 456-478. p.

Kis-Jugoszlávia a boszniai háború lezárása után aránylag csekély erőfeszítéssel normalizálhatta volna viszonyát a nemzetközi közösséghez. Belgrád koszovói offenzívájával és etnikai tisztogatásaival ez az út azonban bezárult. A nemzetközi közösség kénytelen volt drasztikus eszközökhöz nyúlni a koszovói akció megállítására. A súlyos beavatkozás Szerbia 1999. tavaszán végrehajtott NATO-bombázásában, valamint háborús bűnösként Milošević elnök hágai vád alá helyezésében öltött formát, és meghatározó fordulatnak bizonyult a belgrádi rezsim életében. A szerb hátorszagra mért megsemmisítő csapás ugyanakkor kiváltotta a széles közvélemény heves felháborodását, legalább Európa keleti térfelén. Az elutasítás megkérdőjelezte a példátlan hadművelet politikai morálját és stratégiai értelmét egyaránt. Egyes kritikák szerint a beavatkozás a Milošević-rendszer belső ellenzékének akcióképességét is megbénította, amivel csak elodázta a rendszer összeomlását. – Az itt ismertetendő elemzés szempontja (a nyugati beavatkozás célkitűzéseit, politikai hátterét nem érintve): a belső folyamatok értékelése.

*

A nagyszerb propaganda hatékonysága a kormányzó szocialista párt népszerűségével egyetemben már a horvátországi háború kezdetétől lehajló ágba került, és a fokozódó háborús erőfeszítések szociális és pszichikai terhelése nyomán lassan minimálisra csökkent. A mélypontot azok a tiltakozó megmozdulások jelezték, amelyek az 1996-os önkormányzati választásokon elkövetett választási csalásokhoz kapcsolódva szerveződtek. A viszonyok normalizálását számon kérő mozgolódás általánosságban a közéleti normák helyreállításának szólt, áttételes formában azonban tükrözte az elnyúló polgárháborús helyzet elutasítását is. A tiltakozási hullám azonban viszonylag gyorsan elapadt a megfelelő szervezettség és pártpolitikai háttér hiánya miatt. A korán széthullt Zajedno (Együtt) ellenzéki koalíciója aligha jelentett érdemi támogatást. A kormánypárt tekintélyvesztése a továbbiakban elsősorban az 1997-es parlamenti választások iránti érdektelenségben nyilvánult meg. Az ezt követő időszak kormánypolitikája, a megélt feszültségekre visszatekintve drákói szigorú egyetemi, illetve médiatörvénnyel igyekezett bebiztosítani ideológiai egyeduralmát, 1998 már-

ciusában pedig beindította koszovói hadjáratát. A lépést a látszat kedvéért nemzeti jelszavakkal kiírt, a meggyengült ellenzék, valamint a kisebbségek által bojkottált népszavazással pótlólagosan legitímálta, egyben friss keletű sajtódekrétum útján gondoskodott a koszovói történeletről való hiteles tájékoztatás elfojtásáról. Irányított sajtójában az albánok és nyugati segítők gyalázása és kriminalizálása dominált. Mindez a közvéleményt most már egyre kevésbé győzte meg.

Belgrád számára a NATO-bombázás idején propaganda-szempontról saját felelősségének, viselt dolgainak eltagadása volt a tét. Maga a parlamenti ellenzék Vuk Drašković-tyal vagy Vojislav Koštunicával az élen sajnálatosan sokáig együtt haladt a nyugatellenes, nagyszerb diszkurzussal, a parlamenten kívüli ellenzék pedig legfeljebb csendben maradt, ha – különösen Slavko Ćuruvija újságíró rejtélyes meggyilkolása után – nem akarta hasonló veszélyeknek kitenni magát. A bombázások első időszakában rendszeressé váltak a felülről szervezett nyugatellenes demonstrációk az események közvetlen hatása alá került civil lakosság részvételével. Ezek látogatottsága azonban hamarosan megcsappant, és helyettük spontán, önálló megmozdulások kaptak lábra (a tanulmányban bőséggel részletezve), melyek a koszovói hadiállapot elhúzódását, a hátország életének ellehetetlenülését tették szóvá (egészen már az áram- és vízellátás, a közlekedés megbénulásáig), majd fokozódó indulattal a koszovói hadművelet sorkatona-áldozatait kérték számon. A felelőségnek a külső-belső „ellenségre” történő áthárítása minden hitelét elvesztette. Az emberek világosan látták: ki/kik az előidézői a katasztrofális helyzetnek. A tiltakozások egyébként éppen a közép-szerbiai, korábban Milošević legszilárdabb bázisait adó térségre (Leskovac, Kruševac stb.) összpontosultak.

Végképp betelt a pohár, amikor a hatalmi szervek a katonááldozatok növekvő számát látva megkísérelték a veszteségek palástolását, majd megpróbálkoztak a tiszteletadás nyilvánosságának akadályozásával, a tüntetésszervezőket pedig a gyász „instrumentalizálása” ürügyén zaklatták. Az egyre hevesebb, gyakran rendőri erővel szétvert demonstrációk résztvevő köre hamarosan kibővült a koszovói frontról dezertáltakkal. A háborúellenes nyugtalanságnak csak a harcok teljes befejezése vetett véget, amit a nemzetközi közösség az arzenál hátországi megsemmisítésével ért el. A koszovói frontról végleg visszatért katonák azonban még mozgolódtak – kifizetetlen zsoldjuk, valamint munkalehetőség követelésével. Az eleve válságos helyzetbe került szerb vidék szociális feszültségeit emellett a koszovói albán helyreállítás szerb menekült tömegének megjelenése (mint előtte a krajinaí áradaté) is tovább élezte.

A Milošević-i vezetés morális veresége a civil megmozdulások tükrében véglegessé vált 1999 közepére. Széles tömegek jutottak el a felismerés-

sig: Milošević katasztrófába kormányozta az országot, és a normalizálódás csak a rezsim bukásától remélhető. Ekkor már a politikai ellenzék is felszólalt a vezetés háborús politikája ellen, anélkül, hogy a lakossági tiltakozások érthető nyelvét használta volna. Nehezen is találtak egymásra a közvéleménnyel. Az egyetlen nagyobb ellenzéki párt – a Drašković-féle SPO – a maga kétes múltjával bánhatta megkésett igazodását. Néhány kisebb ellenzéki párt platformközösségeként a Saveza za promena-nak (Szövetség a változásért) sikerült – a fővárosba összpontosítva – forradalmasítania a közhangulatot. A sebesen gyorsuló folyamat – a Demokratikus Ellenzék koalíciójának szervezett fellépésével – a soron következő elnökválasztáson (2000) végre Milošević bukásához vezetett. A forradalmi pillanat előkészítésében elévülhetetlen érdemeket szerzett a meghökkentés változatos eszközeit felvonultató kampányaival az eredetileg betiltott Otpor (Ellenállás) ifjúsági mozgalom.

*

A 2000. októberi események ellenzéki sikerében ott rejlik az 1996/97-tel kezdődő mozgolódások sok korábbi törekvése. A társadalmi-politikai válság elhatalmasodásához, ami az ellenállást létre hívta, mindenekelőtt a Belgrád koszovói háborúja járult hozzá. A társadalmi tudat változását a NATO-bombázás alapvetően nem befolyásolta, ugyanakkor véget vetett a belháborúnak, és semmiképp sem késleltette Milošević bukását. Ám ne feledkezzünk el az ellenzék – legalább a belgrádi értelmiségi opposíció – a külföld részéről megnyilvánuló erkölcsi és főként anyagi támogatásáról sem. 1996/97-ben ez még hiányzott. A nemzetközi közösség a koszovói offenzíva kezdetéig mindvégig Milošević-tyel törekedett megegyezésre. Azt követően a politikai ellenzék támogatása azonban a nyugati politika prioritásává vált. 1999 őszétől az ellenzék választási győzelméig az eszmei támogatás mellett összesen mintegy 41 millió USD, továbbá jelentős technikai segítség erősítette a küzdelem pozícióit.

Komáromi Sándor

SZEMLE

Nemzeti és nemzetiségi irodalomak

Vágyakozni a Másik után: a meghasonlott lengyel önkép regényben és filmen

Ostrowska, Elzbieta, Desiring the Other: The Ambivalent Polish Self in Novel and film = Slavic Review, 2011 ősz, 70. évfolyam, 3. szám, 503-524. p.

Ostrowska tanulmányát Lengyelország területi hadviselése és a meghasonlott lengyel én-tudat kapcsolatának elemzésével kezdi. Választását azzal magyarázza, hogy az ország többszöri megszállásának alakulása a történelem során, illetve az idegen területek elfoglalása a lengyelek által, híven tükrözik a kettősséget, amely a lengyel nemzeti öntudatban is felfedezhető: a beékelődést Kelet és Nyugat közé. Gondolatmentesen kifejtéséhez Henryk Sienkiewicz Trilógiáját (*Trylogia*, 1884-1888) hívja segítségül, ami, véleménye szerint, a tizenkilencedik századi lengyel irodalmi kánon részeként valóság-hű képet ad a lengyelség-tudat geopolitikai és kulturális meghasonlottságáról, valamint a hódításhoz és területvédelemhez fűződő ellentmondásos viszonyáról.

A fősztás idején íródott három regény – emeli ki Ostrowska – nosztalgikus megemlékezés Lengyelország múltbeli hatalmáról, terjeszkedési törekvéseiről. Maga Sienkiewicz is úgy nyilatkozott, hogy „jelkesítő szándékkal” írta trilógiáját. Ostrowska szerint az író ennek érdekében idealizált lengyelség-képet fest, csupa idealizált lengyel főszereplővel – nőekkel és férfakkal egyaránt – benépesítve regényeit, és a történelmi romantika irodalmi eszköztárára támaszkodva megalkotja az egységes lengyel nemzetet szimbolizáló, tökéletes férfi-nő páros modelljét. Sienkiewicz az idealizált heteroszexuális lengyel párt a Trilógia két kötetében is (Tűzzel-vassal – *Ogniem i mieczem*, 1884; A kislovag – *Pan Wolodyowski*, 1888) más nemzetiségű, sőt, amit még fontosabbnak vél Ostrowska, *keletről* származó ellenféllel állítja szembe (Bohun, az ukrán kozák, illetve Azja, a tatár személyében). Ezáltal a lengyel-nem lengyel ellentét a nyugat-kelet ellentétévé női ki magát. A Másik, az idegen, illetve a Kelet tehát kulcsszerepet játszik a lengyel identitás megfogalmazásában.

A regények keletkezésének korára jellemző történelmi és politikai körülményekkel összhangban, a lengyel identitás a Trilógia mindkét fent említett részében kirekesztő, védekező. A Trilógia ebből a szempontból

történő, alapos elemzése után Ostrowska arra a megállapításra jut, hogy a szövegekben tett határozott erőfeszítések a lengyel nemzeti identitás megszilárdítására, illetve az ország Európa geopolitikai szerkezetébe való beillesztésére, részben sikertelenek maradtak, mégpedig a szövegekben kimondatlanul ott lappangó női vágy miatt. A narratívát átjáró asszonyi vágy, a tanulmány írója szerint, mintegy „lyukat üt” a nemzeti történelmi elbeszélés szövetébe, aláássa a lengyel férfiasság hegemónikus értelmezését.

A második világháború után megszületett Sienkiewicz Trilógiájának a filmes feldolgozása is. Két rész még a kommunizmus időszaka alatt készült el, a harmadik a kommunizmus bukása után. Jaltát követően Európa politikai berendezkedése gyakorlatilag a szovjet totalitárius hatalom hódító törekvéseinek a megvalósulását tükrözte. Ostrowska meglátása szerint, az új politikai viszonyok között Sienkiewicz nosztalgikus megemlékezése Lengyelország egykori hódítói ambícióiról egyféle kompenzációként szolgált a lengyel nemzet számára, még a Trilógiát „anakronisztikusságáért” és „beszűkült látóteréért” ért támadások ellenére is. Nemzeti érzelmeket megmozgatva, a három regény beteljesítette az író által nekik szánt „lelkésítő” küldetést. Jerzy Hoffman rendező számára a Trilógia filmes adaptációja egy élet feladatává, nemzeti küldetéssé vált, ami harmincévnyi munka árán valósult végül meg. Érdekesség, hogy a háború utáni politikai helyzet miatt a három regény fordított sorrendben kerülhetett csak filmvászonra.

Összegzésében Ostrowska Norman Daviesszel ért egyet, aki Lengyelország története (*Heart of Europe*) című könyvében úgy fogalmaz, hogy Lengyelország földrajzilag mindig is a Kelethez tartozott, minden más értelemben azonban a Nyugathoz kötik szoros szálak. Ostrowska szerint azáltal, hogy helyet adnak az orientalizmusról történő értekezésnek, és bizonyos távolságból vizsgálják a Keletet, mind Sienkiewicz regényei, mind Hoffman filmjei a Nyugathoz törekszenek kapcsolni a lengyel identitást. A Sienkiewicz fejében megszületett lengyel népi-nemzeti elképzelés a tatárokkal és kozákokkal benépesített Keletről a lengyel-ség ellenpontját hivatott képviselni. Egy egységes lengyel identitás megszilárdításához szükség volt a Másikra, az ellentétre. Ostrowska elemzésének fontos eleme, hogy a Nyugatot a férfi hatalmával, a Keletet a nő behódolásával hozza párhuzamba. Elemzése végén arra a végkövetkeztetésre jut, hogy hiába igyekeznek Sienkiewicz regényei és Hoffman adaptációi kialakítani és megszilárdítani egy általános patriarchális politikai és nemzeti narratívát, a női tekintet, és az ahhoz kapcsolódó asszonyi vágy rendre felforgatja a rendszert, élesen megkérdőjelezve és elbizonytalanítva a patriarchális nemzeti diskurzus érvényességét.

Dézi Tímea

A török társadalom és irodalma kettős vonzásban: iszlám és globalizáció

Geiger, Thomas – Şenocak, Zafer: Zwischen Anatolischem Islam und Globalisierungsmaschine. Ein Gespräch zur politischen und literarischen Entwicklung in der Türkei. = Sprache im technischen Zeitalter. 2011. 199. no. 315-326. p.

A Kölnben megjelenő irodalomtudományi-kritikai folyóirat munkatársa Zafer Şenocak (sz. 1961) Németországban élő török migráns íróval készített interjút. A kora ifjúságától Németországban élő, szülőhazája és a nyugat világában egyenértékűen jártas író –elgondolkodtató kontraszthasonlatokat bevétve – távlatos összegzést ad a változó török identitás Európa-konform vonásairól, melyekkel a csatlakozást előkészítő folyamat egyes zökkenőitől függetlenül ma már egyre erősebben a kontinenshez húz. Ez az identitáskép természetesen ezernyi részletével mutatkozik meg az irodalomban

Törökország újabb, kiterjedt gazdasági és társadalmi fellendülése az 1980-as években már betagozódott a globalizációs folyamatokba. A technológia rohamos fejlődése során végbement az ország nagyléptékű urbanizálódása: a 60-as években a népesség 60-65%-át adó falu lakossági aránya – persze, erőteljes demográfiai robbanás mellett – mára 10-15%-ra csökkent, Isztambul vagy Ankara város-óriásokká, a középvárosok nagyvárosokká nőttek. A sikerorientált, szorgos új városi tömeg testesíti meg az addig hiányzó burzsoáziát, amely például az európai nyugaton még a 19. században jelent meg. Az eltérés az új török burzsoázia erős kispolgári jellegében mutatkozik meg, kulturális fogyasztó szokásait illetően persze „globális”, 21. századi jegyekkel. A váltás a civil társadalmiság dominanciája irányába mutató, fokozatos politikai átrendeződéssel járt. A török politika katonai „gyámolítása”, ami a hadsereg többszöri hatalomátvételében megnyilvánult (utoljára 1980-ban), ezzel idejétmülttá vált; igaz: a frontális európai szembenállás feloldódása óta a katonák súlya maga is a NATO délkeleti „bástyájának” szerepével egyenes arányban csökkent.

A török katonai kaszt egyébként is a Kemal-i reform- és haladásszellem öreként avatkozott be a gyakori anarchiába fülő politikai folyamatokba, mint ahogy maga a Kemal-i rendszer is egyfajta „nevelési diktatúra” volt, és az oszmán birodalmi múltját levető ország világi modernizációjának útját követte. Ezen az úton járt azzal is, ahogy az állam szigorú laicizálását véghez vitte. Mindezzel azonban még eléggé távol volt a pártpluralizmus minimumát követelő politikai demokráciától, melynek kibontakoztatásához utóbb, a háború után, egy-egy lépéssel, paradox módon, olykor éppen a hadsereg beavatkozása vitte közelebb a társadalmat. Kétségkívül rendőrállami mód-

szerei sem a demokráciának kedveztek, de egy-egy korfordulón a szerepét betöltve, mindannyiszor magától vissza is vonult a maga körletébe.

Kemal Atatürk reform-etatizmusa a vallást – a kisebbségi keresztény felekezetekkel együtt az iszlámot is – a magánszférába utalta. Különös erőszakot ezzel nem tett a vallási hagyományokban élő társadalmon, hiszen a kozmopolita képződményt megtestesítő birodalmi előzmény maga sem állt vallási alapokon, a népesség vallási identitása az iszlám irányzatait tekintve is régióról-régióra változó volt. A török történeti-etnikai, illetve mára: nemzeti identitás fő kötőeleme napjainkig ugyanakkor azonban az iszlámmal képviselt vallás. (Európán belül Şenocak szerint Lengyelország szolgál példával ugyanerre.) Már csak ezért sem vonhatta maga után a török modernizáció a vallásosságnak a nyugati világra jellemző visszaszorulását. Sőt, e tekintetben éppen az utóbbi évtizedekben a vallási tudat további erősödése figyelhető meg, s ez nem egyébbel, mint az új keletű nemzeti polgárosodással áll egyenes összefüggésben. Hozzá tartozik a tényálláshoz: az új vallásosság alapvetően az apolitikus magatartású, a köztörvénykezéstől is távol maradó, ősi alevita hagyomány alapján áll; ez az ún. anatóliai iszlám, egyfajta népi vallásosság, amely bizonyos rokonságot mutat a modern nyugati felszabadító teológiával. Nota bene: az anatóliai törökök és kurdok közös örökségéről van szó. Az alevita típusú iszlám világképének klasszikus feldolgozása egyébként Yunus Emre 13. századi költőről maradt ránk. Az alevita örökség elsősorban közrejátszik abban, hogy az új polgárosodással egybefonódó vallási megújulás jelensége szinte az európai kapitalizmus bölcsője felett álló kálvinizmus egykorú szerepére emlékeztet. A megújulási folyamat része a teológia törekvése a középkor iszlám felvilágosodás – a Közel-keletről és a mór Spanyolországból egyaránt ismert – hagyományainak felelevenítésére.

*

A modernizáció során, különösképpen a nagyarányú városiasodással átalakuló török mentalitás csorbítatlan individualista eleme, melyet, mondhatni: felvilágosult vallásossága sem korlátoz, mára tökéletesen kompatibilissé vált az európai személyiségkultúrával. Ez visszatükröződik a széleskörűen fejlett irodalomban. A török irodalmi modernitás bölcsője természetesen a gazdasági és társadalmi átalakulásban sokáig élenjáró Isztambul, amihez e hasonlíthatatlan metropolis régtől formálódó toleráns szelleme és kozmopolitása is hozzájárult. Nem véletlenül e város fia, a város ösvilágát is megidéző Orhan Pamuk (sz. 1952) szerezhette meg a török irodalom számára az első Nobel-díj dicsőségét (2006), amit már Marcel Proust nyomdokain haladó elődje és mestere: A. H. Tanpınar (1901-1962) kiérdemelhetett volna, ha Európa már korábban érdeklődik a perifériáin virágzó irodalmi

kultúrák iránt. Pamuk – Şenocak szemében – mindazáltal stílusban és mód-szerben messze nem éllóvasa a török irodalmi modernségnek, emberképe bizonyos mértékig konvencionális. Ezzel együtt Isztambul múltjában kutakodó művei felülmúlhatatlanok. Az ízig-vérig modern paradigma Oğuz Atay (1934–1977) kései műveiben jelenik meg. A tartalmi-formai kliséket egymás után levető követői a 80-as évektől léptek fel, alaposan megküzdve a katonai rendszer erős cenzúrájával. A nagy hagyományokkal bíró, és például az örménykérdésben máig sem teljesen leküzdött törökországi cenzúra mindenekelőtt a közéleti-politikai sajtót sújtotta, de gyakran elért az irodalmi-művészeti szféráig. Ma szabadon virágzik a politikának hátat fordító, posztmodern reflexivitás és játékosság is. További, lényeges változás: a kultúrpolitikailag korábban folyamatosan elvárt újtörök nyelvhasználat áttörése az archaikus idióma irányába. Napjaink török irodalmának, közelebről a prózának talán a legrokonszenvesebb vonulatát a jelen és a térben-időben messzire vezető múltat egybekapcsoló motivika jellemzi. Ebben a motivikában a török néptörténet az egykori Birodalom térképen rajzolódik ki, melynek jellegzetes pontjai Isztambul mellett: Thessaloniki, Aleppó, Kairó vagy Beirut. Ebben van valami hasonlatosság a német irodalmi topográfiához. Az új irodalomfejlődés – a nyugati viszonyokkal nagyon is egybehangzó – fonákja: a sajtó- és kiadói szerkezet nagyarányú, a kommerszet előnyben részesítő koncentrációja.

*

Kelet (vagy: dél-kelet) és nyugat szimbiózisa a török irodalom kereteiben és a nyelvváltó írótehetségek kiadásában megvalósult. Mi választhatná el Törökországot Európától? A gazdasági fejlettség és pénzügyi szoliditás adatai nagyságrenddel jobbak, mint voltak a keleti bővítési kör országainál. A csatlakozási folyamat megindításához török részről tulajdonképpen két párhuzamos narratíva szolgált: az EU-tagság tényleges elérése mellett a felzárkóztatási folyamat stratégiai-metodikai haszna önmagában a továbbfejlődés szempontjából. E tekintetben a török „Európa-Minisztérium” igen következetesen szolgálja az országot. Legfeljebb, ha most: Európa pénzügyi válsága idején volna esedékes a csatlakozás, talán „meg sem érné” a belépés az ország számára. Az EU iránti érdeklődés az utóbbi időben a válsághelyzettől függetlenül is jelentősen visszaesett a közvéleményben. Az Európához tartozás legalább virtuálisan azonban kétségtelen igény a török társadalom részéről, és nem egy tekintetben tulajdonképp: valóság. – Az EU számára oly problematikus kurdkérdés kezelése ma még hagy ugyan némi kívánni valót maga után, a vidék új polgárisulásával járó decentralizáció azonban e tekintetben is valódi esélyekkel kecsegtet. A kurdok egyébiránt végre már levegőhöz jutnak az irodalom, a kultúra területén:

jelentős írójuk: Mehmet Uzun országszerte, tehát török nyelven is ismert; Bejan Matur, kurd identitása jegyében fellépő, kétnyelvű költőnő jóindulatú fogadtatása szintén biztató. A török kultúrpolitika fontos gesztusának számított legutóbb kurd irányban: népeposzuk kétnyelvű díszkiadása.

*

Az itt meginterjúvolt Şenocak 1970-ben a szüleivel került Münchenbe, ahol érettségizett, és a bölcsészetet is elvégezte. Írói nyelveként a németet választotta. A 80-as évek kezdetétől jelentkezett versekkel és török irodalmi fordításokkal, kritikai tanulmányokkal, majd szépprózával is. A 90-es években a *Sirene* címmel megjelenő, nemzetközi szemhatáru irodalmi folyóirat társszerkesztője volt. Műveinek szemléletére a kelet-nyugati tapasztalat szintézise jellemző.

Komáromi Sándor

SZEMLE

Kisebbségek nyelvhasználata

Sokféleségre nevelve:

A multikulturalizmus nyelvének megtanulása

Voyer, Andrea: Disciplined to diversity: learning the language of multiculturalism = Ethnic and Racial Studies, 2011, 34 vol. 11. no 1874-1893. p.

A cikk szerzője az egyén modern multikulturális tudatosságára való nevelés, oktatás fontosságára hívja fel a figyelmet. A változatosságra (sokféleségre) nevelési képzések elemzésekor a szerző arra a következtetésre jut, hogy éppen az ilyen képzés az, aminek eredményeképpen el lehet jutni az elvont filozófiai eszméktől olyan kulturális és morális keretekhez, amiket az egyén arra használ fel, hogy kialakítsa a maga identitását, megértse e keretek értelmét, és ebbe másokat is bevonjon. A szerző azáltal, hogy bemutatja, hogy az emberek a multikulturális szókincs elsajátítása során szerzik meg a szükséges kompetenciákat, kétségbe vonja azt a szemléletet, hogy a bigottság és az elfogadás egyaránt az egyén szerves részét képezi. Az igazán multikulturális „én” nem csak az egyén belső tulajdonságainak természetes kivetítése. Ehelyett arról van szó, hogy az emberek a sokféleséggel való szembesülés során a modern identitásaikat a nyelv használata során, a használt szavak értelmének megtárgyalása során alakítják ki.

A szerző szerint a multikulturalizmus fogalma ellenáll a leegyszerűsített definícióknak, amelyek szerint a fogalom pl. egy erkölcsi teória, amely az Emberi Jogok Nyilatkozatából vezethető le, vagy hogy ez egy olyan politikai ideológia, amely kétségbe vonja a Nyugatnak azt a hagyományát, ami a hangsúlyt az egyéni szabadságra és jogokra helyezi, hogy ez egy gazdasági stratégia lenne, vagy egy kifejezett politikai és jogi megközelítés lenne, amit pl. Ausztrália és Kanada is magáévá tett a marginalizált csoportok bevonására szólítva fel az oktatásban, a médiumokban. A szerző ezek helyett a multikulturalizmus fogalmát olyan politikára, perspektívára, szervezetekre és egyénekre tartja érvényesnek, akik és amelyek a fogalom körébe belefoglalják, óvják, elfogadják és ápolják a nemek közötti egyenlőséget, a változatos szexuális helyzeteket és irányultságokat, a hátrányos helyzetű csoportokat és egyéneket, valamint a nem domináns etnikulturális csoportokat is.

A szerző tanulmányának célja, hogy rámutasson a kis csoportokban történő diverzitással (sokféleséggel) foglalkozó képzések fontosságára. A multikulturális normáknak e keretben történő terjesztése hatékony, de az

ilyen képzések kutatása elhanyagolt terület, úgy tűnik, hogy a multikulturális normák állami szinten való terjesztését tartják hatékonynak.

Más kutatókhoz (pl. Sristava 1996) hasonló megközelítésű a cikk, amennyiben ez a kutatás is arra a módra fókuszál, ahogyan az egyének vállalják a multikulturális perspektívát azon igaz vágyuk kifejezéséhez, hogyan lehetnek jó emberek. A cikk vizsgálja, hogy a sokféleségi képzések (tréningek) során hogyan épülnek be a mindennapi gyakorlatba a multikulturalitás eszméi és politikája, ablakot nyitva azoknak a törekvéseknek az ígéretes voltára, de a korlátaira is, amelyek során megpróbálnak létrehozni összetartó, civil és változatos közösségeket.

A multikulturális eszméket és gyakorlatot terjesztő programokat nevezik diverzitási tréningnek, anti-rasszista tréningnek, interkulturális tréningnek. A szerző mindezeket diverzitás-tréningnek nevezi, ha azok a multikulturális célok elérésére orientálódnak, úgy, hogy az egyes személy pszichikumát és viselkedését úgy változtatják meg, hogy az befogadó legyen az ilyen értékekre.

Az ilyen tréningek érzelmi reakciókat váltanak ki a résztvevőkből, azonban ezek a rövidtávú érzelmi hatások nem feltétlenül válnak automatikusan hosszú távú pszichikai és viselkedési változássá. Az ilyen képzéseken résztvevőkről készült elő és –utótesztek átlagban azt mutatják, hogy a képzés fejleszti a résztvevők attitűdjét más csoportok irányában, de nem növeli azt a komfort érzést, amellyel az egyes egyedek a más csoportok tagjaival interakcióba tudnak lépni. A hosszútávú egyéni pszichikai és viselkedési változás hiányában a tréningek nyilvánvalóan nem teljesítik azt a célt, hogy a társadalmi struktúrára jelentős hatást gyakoroljanak. Az amerikai vállalatoknál végzett longitudinális adatok elemzéseit feltárják, hogy a vállalati diverzitási képzéseknek nincs hatása a középvezetők faji vagy nemi összetételére.

Az itt elemzett adatok a szerző – fehér amerikai női résztvevő – kutatásait tartalmazzák, aki két diverzitás képzési programban vett részt. A szerző a Corporate Org által kínált vállalati diverzitási képzésbe iratkozott be, ami az Egyesült Államok legnagyobb szakmai fejlesztő szervezete és amely a diverzitási tanácsadás globális vezető cége. Ezen kívül a szerző részt vett még a Rights Org nemzetközi polgárjogi szervezet képzésén is, amely széleskörű iskolai és közösségi diverzitási programokat működtet.

Mindkét képzési program öt napig tartott, 2007 nyarán történt és kb. 40-40 óra munkát jelentett. A Corporate Org tanfolyam az Egyesült Államok keleti partvidéke egyik nagyvárosi szállodájának konferenciatermében lett megtartva. A résztvevők az USA, Nyugat-Európa, Dél-Ázsia és a Karibi térség különböző városaiból érkeztek, és többségük a képzés során a szállodában lakott. A Rights Org. képzést egy középnyugati középiskola

tanári szobájában tartották. A legtöbb résztvevő a helyszíntől háromnegyed óra utazásnyi távolságon belül lakott. Hat résztvevő több mint ezer mérföldnyi távolságról érkezett és az iskolától járó távolságra lakott.

Mindkét programot két-két tréner vezette, akiknek nagy gyakorlatuk volt az ilyen tréningekben, és akik elismert szaktekinétek voltak az USA-ban és külföldön. Mind a négyen nők voltak. A vállalati trénernek 50-60 év közötti fehér nők voltak, míg a polgárjogi trénernek színesbőrűek voltak, egyikük afro-amerikai a másik ázsiai-amerikai, mindketten 30-40 évesek. A résztvevők többsége nő volt, a polgárjogi képzésben csak három férfi volt, ami tükrözi az általános és középfokú oktatásban meglévő nemi különbségeket (a legtöbb résztvevőt erről a területről toborozták). A vállalati képzésben a negyvennégyből húsz férfi volt. Mindkét csoportba sok rasszhoz, etnikai csoporthoz, nemzetiséghez, vallási csoporthoz és különféle szexuális orientációhoz tartozó volt, életkoruk változó volt.

A szerző minden tevékenységben és megbeszélésben részt vett és minden feladatot elvégzett, az órák alatt jegyzeteket készített a didaktikai tartalmakról, a kézhez kapott anyagokról. A képzést vezetőik is sok jegyzetet készítettek, amit a szerző a nap végén lemásolt.

A diverzitási szemináriumokon a résztvevők elsajátítanak egy bizonyos módot, ahogyan a diverzitásról beszélni illik. Azonban a képzés több pusztán beszédstílusnál vagy szaknyelvhasználatnál. Ellenkezőleg, az órákon a multikulturális beszédmód során elsajátítanak egy erkölcsi alapot és a nyelvet előítéletektől mentesen kell használniuk minden helyzetben.

A szóhasználat során kiderült, hogy a résztvevők számára nem könnyű érzékelni, hogy egyes szavak mások számára bántóak lehetnek, és az emberek hajlamosak bántásra bántással válaszolni. A gyűlölettel teli és bántó kifejezések fájdalomtól születnek. A szemináriumokon a különféle szavak használata során a résztvevők nem pontosan értették, hogy az oktatók melyik szóhasználatot tartották helyesnek. Megkérték az oktatókat, hogy adjanak pontos iránymutatást arra vonatkozólag, hogy az egyes helyzetekben melyik szó használata a helyes. Erre a felvetésre az oktatóktól nem kaptak világos választ, csak azt, hogy: "minden az egyes személyektől és a helyzettől függ". Az oktatók azt mondták, hogy egyszerűen azokat a szavakat kell használni, amelyekről a résztvevők úgy gondolják, hogy a társadalomban a legelfogadottabbak, mivel a szóhasználat mindig az adott közösségtől függ.

A szemináriumokon a tevékenységek során az oktatók arra bíztatták a résztvevőket, hogy amint sértő megjegyzést hallanak, azonnal kiáltsanak fel, hogy „jaj” és utána vitassák meg, mi lett volna a helyes kifejezés mód.

A képzés harmadik napján a közszférában meglévő sokféleséggel kapcsolatos tudatosság hiányával foglalkoztak. A zsidó ápolónő azt mond-

ta, hogy nem tud megnevezni öt ázsiai-amerikai származású politikust, mert az ázsiai-amerikaiak nagyon csendesek, amikor politikáról van szó. Másik résztvevő ezt sérelmesnek találta, mondván, hogy ez azt a képzetet kelti, hogy minden ázsiai-amerikai egyed csendes. Ellen, a zsidó ápolónő gyorsan korrigált: "sajnálom, nem volt szándékomban diszkriminatív megjegyzést tenni az ázsiai-amerikaiak ellen". Pusztán arról van szó, hogy a család, amiben felnőttem nagyon sokat politizált.

A diverzitással foglalkozó oktatók és a tréningek fontos szerepet játszanak a multikulturalizmus fenntartásában és terjesztésében, fejti ki a későbbiekben a szerző. Noha ezek célja változó, kezdve attól, hogy az egyes egyedeket szembesíteni akarja az elfogultságaikkal és diszkriminatív viselkedésükkel, addig, hogy megszüntesse a csoportok közötti ellenséges villongásokat, illetve addig, hogy segítsen a vállalatoknak elkerülni a jogi problémákat.

Ez a tanulmány azonban azt sugallja, hogy nem szabad túlmisztifikálni azt a tényt, hogy a multikulturalizmus a modern pluralisztikus egyének jellemző tulajdonsága. Az emberek megtanulják, hogyan legyenek multikulturálisak és a hatékony diverzitási képzésnek ezt kell támogatnia. Ezt a képzés úgy tudja megtenni, hogy olyan készségeket alakít ki, melyek segítségével kultúraközi környezetben sikeresen lehet együttműködni. Egyszerűbben szólva, a képzésnek a fókuszát az előítéletről és diszkriminációról át kell tenni olyan interakciókba és összefüggésekbe, amelyekben az előítéletes szándék és az intézményesített előjog eltűnik.

Juhász Gergely Ákos

SZEMLE

Kisebbségek kultúrája

A poszt-jugoszláv fiatalság Jugoszlávia képe 2009-ben

Flere, Sergej-Kirbiš, Andrej: The Image of Yugoslavia among Post Yugoslav Youth in 2009 = Südosteuropa, 2011, 59 vol. 3. no 330-348. p.

A cikk társadalomtudományokat hallgató diákok körében elvégzett kultúraközi felmérés eredményét mutatja be, arra vonatkozóan, hogy 2009-ben a volt Jugoszlávia utódállamaiban élő ifjúság milyen attitűddel viseltetett a korábbi föderációval szemben.

Az utódállamokban élő fiatalság Jugoszlávia képét többek között, a különböző etnikai csoportok saját történelme – beleértve a kommunizmus időszaka alatti történelmüket is – nagyban befolyásolhatja. A széthullást követő intellektuális reakciók természetesen mind igen negatívak voltak, és az egyes utódállamok értelmisége általánosságban, mind régi sérelmeket ázott a felszínre. A szerbek szerint egyedül ők nem rendelkeztek saját állammal, saját köztársasággal a föderáció ideje alatt, és azt állították, hogy ők hozták a legnagyobb áldozatot Jugoszláviáért. A horvátok és szlovének túlságosan is kevésnek találták egykori szabadságukat, és önrendelkezésüket, és azt vetették a szerbek szemére, hogy azok elnyomták őket.

Az ilyen jellegű viták, és társadalmi érzület természetesen feszültségekhez vezettek, mely feszültségek később pusztító háborúba sodorták az utódállamokat. A témával foglalkozó tudósokat a mai napig foglalkoztatja Jugoszlávia létrejöttének, legitimitásának, és széthullásának kérdése. Jelen cikkben nincs mód a témában született számos tanulmány részletes bemutatására, és elemzésére, de annyi elmondható, hogy a szerzők nagyrészt egyetértenek abban, hogy a Jugoszláv állam valódi legitimitással rendelkezett a II. világháborút közvetlenül követő időszakban, igaz, a tagállamok közötti gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek miatt ez a legitimitás folyamatosan erodálódott a későbbiekben.

Az imént említett tanulmányokkal ellentétben a széthullás óta viszont, még nem született szisztematikus, és empirikus munka a „jugoszlávok” Jugoszlávia-képével kapcsolatban. Hiányzik azoknak a mozzanatoknak az értékelése, amelyek kezdetben, és amelyek egyeseket még ma is a föderációs állam támogatására indítottak, indítanak. Jelen cikkünkben ezért arra keressük a választ, hogy cirka húsz évvel a széthullás után, hogyan vélekednek a fiatalok Jugoszláviáról. Itt természetesen azokról a fiatalokról van

szó, akik életüknek csak igen kis részében, vagy már egyáltalán nem éltek a kommunista Jugoszláviában. Cikkünk nem foglalkozik a kérdés gazdasági, vagy az egyéni boldogulás kérdéseivel, mivel ezek eltorzítanák azt a pusztán politikai képet, amit fel kívánunk rajzolni.

Módszerünkül a kérdőíves felmérést választottuk, amelyet minden egyes utódállam nyelvére lefordítottunk, és eljuttattunk a társadalomtudományos felsőoktatásban dolgozó tanárokhoz, és az ott tanuló diáksághoz. A kérdőív attitűdöket, értékszemléletet, és politikai önmeghatározást vizsgáló kérdésekből állt. A válaszadásra mindenkinek 45 perc állt a rendelkezésére.

A felmérés elvégzése előtt a következő hipotézisekkel éltünk:

– Mivel a 20. század elején az első Jugoszláv állam (Szerb, Horvát, és Szlovén Királyság) megszületésében Szerbia játszotta a döntő szerepet, és éppen a szerb kormány volt az, ami a leginkább ellenezte a független nemzetállamok létrejöttét, azt feltételeztük, hogy Jugoszlávia reputációja Szerbiában lesz a legmagasabb. Ezzel párhuzamosan természetesen azt gondoltuk, hogy a volt föderációval legkevésbé rokonszenvező államok a mindig is leginkább Jugoszlávia-ellenes Koszovó, és Horvátország lesznek.

– Jugoszláviában a II. világháború után nem volt demokrácia. Az autoritárius rendszerek ugyanakkor nyújtanak valamiféle stabilitást, és biztonságérzetet, ezért azt gondoltuk, hogy azok, akik hajlanak az autoritárius ideológia elfogadására, pozitívan fognak vélekedni a volt Jugoszláv föderációról is.

– Mivel Jugoszlávia széthullása idején a megkérdezettek még gyermekek voltak, Jugoszláviáról csak mások elmondásai alapján lehet élményük. Ezért a Jugoszláviához való kedvező hozzáállásuk abból fakadhat, hogy a nekik információt nyújtók stabil, megbízható, sőt akár „dicső” ál-lamként emlékezhetnek Jugoszláviára.

– Mivel Tito Jugoszláviája kommunista ország volt, és a kommunizmus egy baloldali ideológia, úgy véltük, hogy a mai baloldali érzelmű fiatalok pozitív Jugoszlávia képpel rendelkezhetnek.

– Az előző hipotézissel összefüggésben, és abból következően azt is gondoltuk, hogy a gazdasági egyenlőség elve is pozitív Jugoszlávia képet eredményez a baloldaliak körében.

Az eredmények megmutatták, hogy első felvetésünk helyes volt abból a szempontból, hogy az említett két utódállamban megkérdezettek viseltetnek a legkedvezőtlenebb véleménnyel a volt Jugoszláviáról. Ugyanakkor az is kiderült, hogy az összes utódállamot tekintve a Jugoszláviával kapcsolatos attitűd összességében pozitívnak bizonyult, bár meglepő módon Szerbia csak kevéssel került a normatív közép fölé, ami azt jelenti, hogy esetében az első hipotézis megdőlt. Így elmondható, hogy első hipotézisünk csak részben igazolódott be.

Második hipotézisünket ugyan igazolják az eredmények, de ez akár az emberek biztonság utáni alapvető vágyával is magyarázható.

Harmadik hipotézisünket csak a Macedón minta igazolja. Az eredményekből kitűnik, hogy azok, akik pozitívan gondolnak Jugoszláviára, nem a múlt értékei iránt érzett vonzalmuk, hanem sokkal inkább modernista alapon teszik ezt.

Negyedik és ötödik feltevésünket igazolja az összesített minta. A baloldali érzelműek valóban pozitívabban Jugoszlávia képpel rendelkeznek, mint a konzervatív értékrendet vallók, és valóban szimpatizálnak az egalista gazdaságfilozófiával.

Összességében elmondhatjuk, hogy hipotéziseink csak bizonyos, adott környezetben találtak támogatásra, de soha nem az összesben egyszerre. Ennek ellenére egyértelműen látszik, hogy a pozitív Jugoszlávia kép erősebb, mint a negatív. Persze ez egyáltalán nem azt jelenti – mint ahogyan ez a kérdőív értékeléséből ki is derült – hogy a megkérdezettek többsége szeretné, ha Jugoszlávia újra létrejönne. Mindebből pedig levonhatjuk a következtetést, hogy Jugoszlávia nem ugyanazt jelentette mindenhol, mindenki számára, és ezért a különböző utódállamokban élő fiatalok számára sem ugyanazt jelenti. Mégis, maga a tény, hogy azok a fiatalok, akik valójában már nem éltek meg, hogy milyen Jugoszlávia részének lennie, többségében pozitív Jugoszlávia képpel rendelkeznek, azt mutatja, hogy érdemes lenne elgondolkodni azon, hogy milyen okok játszottak szerepet abban, hogy ez az egyesülés ilyen hosszú időn keresztül életképes volt, és nem csak azt vizsgálni, miért hullott szét.

Juhász Gergely Ákos

Egy lappangó vallási konfliktus: súrlódások a görög katolikusok és az ortodoxok között Romániában

Orlich, Ileana Alexandra: Understanding Latent Religious Conflict: The Case of Frictions Between the Greek Catholic and Orthodox Churches in Romania = East European Quarterly, 2009. január, XLII. évfolyam, 4. szám, 405-417. p.

Az elmúlt körülbelül két évtizedben Románia demokratikus fejlődésen ment keresztül, és erőfeszítéseket tett kisebbségei vallási szabadságának biztosítására. Az Egyesült Államok külügyminisztériumának részeként működő Bureau of Democracy, Human Rights and Labor 2007-es, a vallásszabadságról szóló felmérése ennek ellenére azt mutatta, hogy a román

állam nem tett elégséges erőfeszítéseket a görög katolikus és az ortodox egyház közötti feszültségek enyhítésére. Az időnként elszigetelt, erőszakos összeütközésekkel fajúló elkeseredett viták, az egyházi méltóságok körében elharapózó ellenségeskedés és az intézmények szintjén mutatkozó démonizáló retorika ellenére, nem tette meg a kellő lépéseket a két vallási csoport konfliktusának feloldására.

Mindkét fél szempontjait archív iratokon, könyveken, cikkeken és interjúkon keresztül tanulmányozva, Orlich írásában a konfliktus mélyére ás, és a jobb megértést célozva összegzi a jelenlegi helyzetet, majd lehetséges megoldásokat ajánl. Tanulmányát rövid történeti áttekintéssel kezdi. Ezt követi a romániai ortodox egyház, majd a görög katolikus egyház bemutatása.

Az írás utolsó fejezete a konfliktus kibontakozásáról szól. Orlich a két vallási csoport közötti feszültségeket a kommunista időszakig vezeti vissza, melynek negyven éve alatt az ortodox egyház sikeresen alkalmazkodott a történelmi körülményekhez. A kommunista hatalom szemében könnyen kezelhető intézménynek bizonyult, és – elnyomottsága és kirekesztettsége ellenére – élt az időről-időre felmerülő kedvező lehetőségekkel. Orlich úgy látja, a kommunista uralom 1989-es bukása a görög katolikus egyházat kusza viszonyok között érte, míg az ortodox egyház helyzete erős maradt, szemmel láthatóan a kommunista hatalommal való negyvenévi együttműködés után sem kellett tartania hivatalos számonkéréstől. A román lakosság továbbra is megbízott az ortodox egyházban, hitelességét nem kérdőjelezte meg.

Az 1989 utáni kormány, elődjéhez hasonlóan és a hagyományokhoz hűen, minden egyháztól engedelmességet követelt meg az államban és a társadalomban betöltött komoly szerepért cserébe. Ennek ellenére a politikai vezetők az ortodox egyházat számos esetben előbbre helyezték a többinél. Miközben a görög katolikus egyház elkobzott vagyonának visszaadása és kárpótlása nagymértékben a felekezet az ortodoxokkal való megegyezésétől függött, a román ortodox egyház kijelentette, hogy a lakosság nagy része immár ortodox, és a kérdéses vagyon a társadalom tulajdonát képezi. Orlich tanulmányában kitér Nicolae Ceaușescu bánsági ortodox érsek kivétel képező döntésére, aki hajlandó volt önszántából visszaszolgáltatni a görög katolikus egyháztól elvett vagyont, mély felháborodást keltve a konzervatív ortodox vezetői körökben. A katolikus egyházi javak visszaadását az ország többi részén megtiltotta az ortodox vezetés, Románia törvényei pedig nem nyilatkoztak világosan a restitúció kérdéséről.

Az Ion Iliescu által irányított új államvezetés egy ideig még ragaszkodott a nacionalista állásponhoz, és hallgatásával utat engedett a görög katolikusok démonizálásának, a velük szembeni előítéleteknek. A katolikus egyházat azzal is vádolták általános körökben, hogy szakítása a ma-

gyar katolikusokkal veszélybe sodorta a román nemzetet. Az egyház védelmére kelő görög katolikus vezetőket és értelmiségieket erős kritikák érték, amiben a román média is fontos szerepet játszott. 1996 után, Emil Constantinescu elnöksége idején, kisebb változások kezdtek kibontakozni: az állam kevésbé részrehajlóvá vált, a költségvetés egy részét a görög katolikus egyház rendelkezésére bocsátotta, és beleegyezett néhány katolikus templom újjáépítésébe. A civil lakosság viszonyulása is megváltozott a katolikus egyházhoz, több átkeresztelkedés történt. Ezek a társadalmi szinten érzékelhető fejlemények egybeestek számos román nemzetiségű személy hazatelepülésével.

Miközben Románia jelentős lépéseket tett Európa irányába, a két egyház viszálykodása tovább csökkent, de megnyugtatóan egyik fél sem zárta le magában a kérdést. A görög katolikus egyház nem kapott hivatalos bocsánatkérést az őt ért igazságtalanságokért. Orlich idézi Teoctist ortodox pátriárka nyilatkozatát, aki azt mondta a kommunista rezsimmel való együttműködésről, hogy egyháza soha nem kötött egyezséget a hatalommal, csak engedményeket tett. A szerző szerint a görög katolikus és az ortodox egyház között gyakorlatilag megszűnt a közös erőfeszítés vitájuk racionális megoldására. A 2006-os vallási törvény jogokat biztosít ugyan minden vallásnak, de kiemeli az ortodox egyház történelmi szerepének jelentőségét. Az ortodox felekezet pedig mindeközben továbbra is ellenséges szemmel méregeti a Nyugatot, kiváltképp a görög katolikus egyházat.

Orlich írását kérdésfelvetéssel zárja: bele kell-e törődnie a görög katolikus egyháznak, hogy soha nem részesül bocsánatkérésben? Az ortodox egyház részéről vajon csak véget nem érő ellenségeskedésre számíthat? A szerző véleménye szerint a romániai görög katolikusok előtt álló jövő lényege a modernizációban, új egyházi vagyon felhalmozásában, valamint hitük és a megbocsátás erényének gyakorlásában rejlik. Az egyház belső gondjaival összevetve az ortodox felekezettel folytatott vita másodlagos jelentőségű, legalábbis amíg az ortodox fél úgy nem dönt, hogy kielezi az ellenségeskedést. Az előítéletek és a tisztázatlan múltbeli sérelmek miatt a helyi szintű, kisebb feszültségek nagy valószínűséggel fennmaradnak, a görög katolikus egyháztól elvett javak kérdését pedig még sokáig fogják a bíróságokon tárgyalni.

Décsi Tímea

SZEMLE

Közép- és kelet-európai népek és országok kapcsolatai

Törökország és más célterületek: a lengyel külpolitika déli, délkeleti tájékozódása

Richter, Phillip: *Die neue Außenpolitik Polens und die Rolle der Türkei.*
= *Südost Europa Mitteilungen.* 51. Jg. 2011. 4. no. 71-77. p.

Lengyelország egy ideje nyughatatlan igyekezettel keresi helyét a közös EU-külpolitika alakításában, amely nemzeti súlyának és igényeinek leginkább megfelelhetne. Földrajzi fekvésénél fogva alapvetően a keleti szomszédság- és bővítéspolitika területén igazán reális a szerepvállalása, és nem is szalaszt el semmilyen kínálkozó lehetőséget ez irányban. Figyelmet érdemel ebből a szempontból Svédországgal közösen az európai szomszédságpolitika részeként indított keleti partnerség-programja, amely Franciaország Földközi-tengeri partnerségi kezdeményezésének párját adja.

A lengyel külpolitika keletre tekintő szerepvállalása ugyanakkor különös kitérőt tesz délkeletre: Törökország irányába. A délkeleti program Törökország EU-csatlakozásának támogatását és a lengyel-török gazdasági kapcsolatok elmélyítését és megszilárdítását egyszerre szolgálja. A török részről természetes viszonzott közeledés komolyságáról legújabban magas szintű látogatások tesznek tanúbizonyságot: Donald Tusk lengyel kormányfő 2010 decemberében Isztambulban, a gazdasági miniszter 2011 folyamán Ankarában tett látogatást, Gül török elnök pedig Varsóban járt. Az aktuális közeledés „filozófiája” a közelebbi és régebbi múlt hirtelenjében felfedezett partnerségi hagyományaira tekinthet vissza, mint az Oszmán Birodalom és a Lengyel-litván Unió között fennállt diplomáciai kapcsolatok öröksége, Isztambul egykorú szembenállása Lengyelország 18. századvégi felosztásának politikájával vagy éppen a török jószolgálati politika felkínálása a náci Németország háborús áldozatává lett Lengyelország irányában. A történelmi örökség mélyén megbúvó platform-azonosság Oroszával szemben pedig ma is aktuális, s ebben a két állam jelenbeli szomszédságpolitikai érdekei tökéletesen megegyeznek.

A lengyel-török partnerség kérdéseiben kétségtelen a török EU-csatlakozás témájának nemzetközi politikai prioritása. Lengyelország a csatlakozási tárgyalások 2005-ös felvétele óta teljes mellszélességgel áll ki Törökország EU-integrációja mellett, mégpedig a bővítési politika egyenlő bánásmód elvének nyomatékos fenntartásával – a teljes jogú tagság értelmében, a különböző közbülső modellek elvetésével.

Lengyelország török partnerségi politikája mélyén egyidejűleg azonban nagy ívű gazdaságpolitikai tervek is meghúzódhatnak. Törökország lengyel szempontból igen csak ígéretes gazdasági partner. Az eddig elért előrehaladást fémjelző adat: a két ország közötti kereskedelmi volumen 2000-es 330 millió \$ kevés híján meghúszszorozódása (!) várható 2011-re, ami nem is áll meg szükségszerűen ezen a szinten. Tusk miniszterelnök gazdasági szereplők előtt tartott isztambuli beszédében méltán alapozta erre a mutatóra a kapcsolatok lehető legbiztosabb jövőképét. Ebben a jövőbeni Európa „két gazdasági tigriséről” szól a jóslat, amit hangoztatói az Európa-Ázsia tranzit lengyel – török közös lehetőségeire alapoznak – lengyel részről nyilván Ukrajnán keresztül, kaukázusi találkozásponttal.

*

Lengyelország soros EU-elnöksége 2011. második felében kedvező időszak a különböző tervek, elképzelések EU-szintű formális és informális egyeztetése szempontjából, a török csatlakozási téma napirenden tartását illetően pedig közel és távol vissza nem térő lehetőség, miután egy sor e szempontból legalább is szkeptikus tagállam következik az elnökségben. Ugyancsak jó alkalom az elnökségi időszak a lengyel külpolitikai szerepvállalás néhány további, még újabb déli, délkeleti irányú hangsúlyvetése számára, melyeket Sikorski külügyminiszter az EU-elnökség előestéjén előre is bocsátott. E tekintetben a Balkánra, valamint Észak-Afrikára nyílik a láthatár, mint azt előrevetítették a 2011 folyamán Horvátországgal, Szerbiával, Montenegróval, Bosznia-Hercegovinával, Albániával folytatott miniszterelnöki és külügyminiszteri tárgyalások vagy líbiai, tunéziai, egyiptomi tájékoztató látogatások.

Balkáni vonatkozásban a lengyel részről nyomatékkal támogatott EU-bővítési folyamat kérdései állnak előtérben (élen a horvát csatlakozással). Lengyelország a bármikor csatlakozó államokkal kapcsolatban (adott pontokon akár a szláv testvériségre is apellálva) egyébként jó piaclehetőségeket lát főként agrártermékei számára, egyben e térségen belül is számít a lengyel-török gazdasági érdekközösség relevanciájára.

Észak-Afrikában tájékoztató látogatásokra került sor (Tunézia: Lech Wałęsa, Bengasi, Egyiptom és még egyszer Tunézia: Sikorski), melyek a demokratikus változásokért folyó küzdelem harci frontján álló erők európai és azon belül lengyel megsegítésének lehetőségeit vizsgálták. Sikorski bengasi látogatása különben a NATO-val, illetve az EU-val egyeztetett lépés volt. A lengyel részről jelentkező észak-afrikai aktivitás mindazáltal a lengyel partnerség-keresés további célterületére hívja fel a figyelmet. Hogy ebben a régióban Franciaországgal versengeni avagy társulni kívánna-e, az másodlagos kérdés. Döntő: az EU-konzensus kereteibe illeszkedő, ugyanakkor a lengyel külpolitikai arculatot tovább egyenítő szereplehetőség elnyerése.

Komáromi Sándor

SZEMLE

Kisebbségi politika

A faj a kontinentális európai jogi elemzésben:

Egy európai kritikai fajelmélet (CRT-Critical Race Theory) felé

Mötschel, Mathias: Race in mainland European legal analysis: towards a European critical race theory = Ethnic and Racial Studies, 2011, 34 vol. 10. no 1648-1664. p.

A CRT-t az amerikai jogi akadémián fejlesztették ki kettős frusztráció eredményeképpen. Egyrészt a kisebbségi kérdésekkel foglalkozó tudósok egyre frusztráltabbak lettek az ortodox liberális polgárjogi mozgalmak korlátai miatt, és amiatt, hogy a polgárjogi mozgalmak legnagyobb vívmányai fokozatosan gyengültek és károsodtak az USA bíróságain. Másrészt ugyanazek a tudósok azzal is elégedetlenek voltak, ahogy a túlnyomóan fehér és baloldali Kritikai Jogi Tanulmányok mozgalom képviselői a fajról szóló diskurzusban lekicsinyítették az emberjogi vonatkozásokat. Ebből a szembenállásból a fajról szóló felfogások hatalmas irodalma alakult ki.

A cikk fő témája, hogy a CRT kritikája miképp érvényes a kontinentális európai rasszokra, a jogról való gondolkodására. Az egyik probléma az, hogy Európában a rasszizmust, a faji diszkriminációt nagyon szűken értelmezi a jog és széleskörű nézet, hogy a problémákat vonakodik faji keretek között vizsgálni. Úgy tűnik, hogy társadalmi-jogi értelemben Európában úgy van rasszizmus – kevés rasszistával –, hogy nincsenek is rasszok. Ez a megközelítés Európa szín- és rassz-vakságához vezet.

Európa törekszik arra, hogy a jogi fogalmak köréből törölje a „faj, fajok” fogalmakat, mert az az általános felfogás, hogy csak egy emberi faj létezik, így fajokról törvénykezési, jogi értelemben nem lehet beszélni. Helyette pl. Ausztriában az „etnikai hovatartozás” fogalmát használják.

Európa abban reménykedik, hogy a rasszizmus gondolata el fog tűnni az idők folyamán. Igaz, az EU-ban érvényben van a rasszizmus büntethetőségének tétele, azonban az egyes országok bíróságai csak nagyon ritkán ítélnék bűncselekményt rasszista indíttatásúnak. Ennek oka, hogy a rasszista indíttatás csak nagyon korlátozott esetekben érvényesíthető és bizonyítható. Olaszországban például egy bolt tulajdonosa és annak fia rasszista jelzőket ordibálva bunkósbottal vert agyon egy afrikai fiatalembert, aki lopott a boltból. A legfelsőbb bíróságig elvitt ügyben a rasszizmusból elkövetett gyilkosságot nem lehetett bizonyítani, a rasszista indíttatás szűk és erősen korlátozó jogi lehetőségei miatt.

Jelentések megállapítása szerint Olaszországban 2001-ben egy, 2002-ben négy, 2003-ban két esetben nyert a bíróságon bizonyítást, hogy a bűntény rasszista indíttatású volt, 2004-ben pedig egyetlen ilyen ügy sem volt. Az Amnesty International szervezet 2009-es jelentése szerint Ausztriában széles körben negligálták a rasszizmus ellenes ajánlások törvényi alkalmazását. Akadémiai tanulmányok jelzik, hogy a rasszista motiváció felismerésének hiánya általános európai jelenség. Pl. Grigolo (2010) beszámol a barcelonai rendőrség kétértelmű hozzáállásáról a rasszista motivációjú bűnesetek kezelésében. Még Skandinávia sem mentes ettől a jelenségtől, amit egy nemrégiben megjelent finn tanulmány mutat be, amikor 107 rasszista indíttatású cselekmény rendőrségi kezelését elemzi. A gyűlölet elleni törvény alkalmazásakor a bíróságra eljutott 32 ügy egyikében sem talált a bíróság rasszista motivációt.

Mit mutat ez a kép? Azt, hogy nemcsak arról van szó, hogy a kontinentális Európában negligálják a rasszizmusról folyó normatív és jogi diskurzust, hanem még azt a néhány rasszizmus ellenes jogszabályt sem alkalmazzák a bűnesetek szigorítására.

Miután a rasszizmusnak a jog nagyon szűk definíciót biztosít, nagyon kevés a bírói ítélet, ami azt a képzetet kelti, hogy alig van rasszizmus, nagyon kevés a rasszista, és hogy a rasszizmus csupán a (szégyenletes) múlt része.

A rasszizmus potencióális áldozatait szemszögéből a helyzet még problematikusabb, mert bennük az a kép alakul ki, hogy az egyes államok mindent a kötelességek oldaláról közelítenek meg, mindent bevándorlási jog, büntetőjog, a közigazgatási jog oldaláról közelítenek meg. Parekh szerint a diszkriminatív állam egyenlő kötelességet ró mindenkire, de megtagadja az egyenlő jogokat. Ez azért is veszélyes, mert az érintettekben aláássa a törvénykezésbe vetett bizalmat.

Általános szintre emelve a dolgokat, az ember végül hajlamos azt hinni, hogy Európa olyan hely, ahol van rasszizmus, de nincsenek rasszok, vagy olyan hely, ahol van rasszizmus, de nincsenek (alig vannak) rasszisták. Egyfelől az európai jogrendszerek elmulasztják, hogy mintát adjanak az olyan történelmi tapasztalatokra, mint amilyen az antiszemitizmus, az iszlám fóbia, a gyarmatosítás vagy a (be)vándorlás, másfelől azt a téves benyomást keltik a közvéleményben, hogy a rasszizmus csak néhány örült (beteg) embert érint, illetve a megtévesztett neonácikat és néhány nyíltan zsidóellenes embert.

Némi javulás következhet be a legújabb faji diszkrimináció ellenes nemzetközi szervezet létrejöttével (RED). Az általuk követett diszkrimináció ellenes koncepció segíthet abban, hogy a strukturális és intézményi diszkriminációt kezelje, mind közéleti, mind egyéni szinten. Azonban a kontinentális európai rassz szkeptikusok állásfoglalása, és az, hogy Európa

vonakodik bevezetni és alkalmazni az anglo-amerikai megközelítést, ahol a rasszizmust nyíltan kezelik törvényi és politikai szinten, azt jelenti, hogy továbbra is fennáll az ellenállás a RED mozgalma ellen.

A gyarmatosítás megszűnése után és annak a tudományos elképzelésnek az elhagyása után, amely hitt a biológiai rasszok létében, Franciaországban a rasszok kérdése újabban egy specifikusabb vitában jelentkezik, mégpedig statisztikusok közötti vitában. Egyfajta statisztikai eszköz bevezetésének veszélyeiről és előnyeiről folyik a diskurzus, amelyben megjelenik az egyedek valamifajta statisztikai azonosítása annak érdekében, hogy felmérhessék az etnikai vagy faji diszkriminációt (Simon 1999).

Nem sokkal ezelőtt a faj kérdése sokkal általánosabb közéleti és politikai vitában jelentkezett, amely az állampolgárság, közéleti identitás, bevándorlás, diverzitás és diszkrimináció kérdései köré csoportosult. Az egyik álláspont szerint valamifajta statisztikai eszköz bevezetése a színesbőrű emberek által elszenvedett diszkrimináció felmérésére, tabunak számít (Tin 2008). Másrészt a „Köztársasági” nézet gátolja a franciaországi feketékről szóló diskurzust vagy kutatást. Csak az utóbbi időben vált lehetővé, hogy a fajokról szóló néhány kérdést nyíltan tárgyalják.

Azt mondják, hogy a francia színvak republikanizmust a nemzet, az állampolgárság és egyenlőség unitárius nézete jellemzi. Ebben a szocio-politikai összefüggésben a fajt (vagy etnikai származást) alárendeltség ellenes és diszkrimináció ellenes összefüggésben használják, amely a kérdés kezelése kapcsán módot ad az egység, oszthatatlanság jogi érveinek kizárólagos előtérbe állítására. Azonban az elnyomó intézményekben (börtönökben, a rendőrségnél vagy a titkosszolgálatoknál) a faj és nemzetiségi hovatarozás ellenáll a jogi kihívásoknak. Ennél fogva nem tud létrejönni a színvakság szimmetrikus víziója, és a francia jogrendszer aszimmetrikusan viszonyul a fajokhoz és nemzetiségekhez, olyan módon, hogy végeredményben a fehér többség hűz hasznot a helyzetből.

A francia alkotmánybíróság a francia alkotmány első cikkelyére hivatkozva elutasította azt a törvényjavaslatot, amely lehetővé tette volna, hogy etnikai alapú statisztikák készülhessenek. Összhangban a saját jogi precedensével az alkotmánybírósági határozat autoriter módon beavatkozott a fentebb említett közéleti vitába azáltal, hogy a hagyományos, szűkeklű republikánus nézetet tette magáévá, deklarálva, hogy a faji vagy nemzetiségi eredet statisztikai számontartásának lehetősége nem állja ki az alkotmányosság próbáját. Az alkotmányjogászok ezzel világos üzenetet intéztek a köztársasági elnökhöz, Nicolas Sarkozy-hoz, aki egy alkalommal említést tett egy identitás alapú faji diszkrimináció ellenes program bevezetéséről. A cikk leírja, hogy bizonyos elnyomó intézményekben, például börtönökben mégis alkalmaznak faji alapú megkülönböztetéseket, amikor

név, bőrszín, földrajzi származási hely alapján különítik el az elítélteket, nem pedig aszerint, ki a francia állampolgár és ki nem az. A La Santé börtön iratlan szabályozása a különféle blokkokat etnikai alapon töltötte fel. A legjobb körülményeket a „Kis Európának” nevezett „A” Blokkban alakították ki, amely a fehérbőrű foglyoknak volt fenntartva. A többi, különböző származási helyű színesbőrű fogvatartott a többi blokkban sokkal rosszabb körülmények között töltötte büntetését. A börtön vezetése azzal védekezett, hogy az elkülönítéssel igyekeztek a hasonló kultúrájú embereket egy csoportba rendezni, de az egyes emberek ilyen alapú elhelyezése nem volt automatikus és nem volt kizárólagos. Mind az elsőfokú és fellebbviteli bíróság úgy ítélte meg, hogy nem történt faji diszkrimináció. A rasszizmus ellenes szervezet (SOS Racisme) megpróbálta az ügyet a Legfelső Bíróság elé vinni, azonban az ügyészség nem támogatta az alsóbb szintű bírósági ítéletek helyreigazítását.

Ez az eset is azt bizonyítja, hogy Franciaországban, de általában a kontinentális Európában is a joggyakorlat milyen szűk lehetőségeket biztosít, illetve szűk mezsgyét jelöl ki a faji megkülönböztetés bizonyítására.

A CRT ebben a helyzetben is sokat tehet annak érdekében, hogy a faji alapon történő hátrányos megkülönböztetés különféle formáit szankcionálni lehessen. Különféle nyomásgyakorló eszközöket vethet be a hátrányos helyzetű csoportok, egyedek védelmében. Ilyen például a nyilvánosság használata a sajtó útján.

A szerző összegzésként megállapítja, hogy a kontinentális Európa „színvaksága” épp olyan problematikus, mint az USA „színvaksága”.

Mindezek fényében a szerző leszögezi, hogy a kontinentális Európában is szükség lenne a törvényi szabályozás megváltoztatására, hogy a helyzet javulhasson.

Juhász Gergely Ákos

SZEMLE

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Az 1950. évi szlovákiai népszámlálás, a magyar kisebbség és a történelmi összefüggések

Gabdzilová, Soňa: Sčítanie obyvateľstva na Slovensku v roku 1950, maďarská menšina a historické súvislosti. = Historický časopis. 59. vol. 2011. 2. no. 263-284. p.

Szlovákia lakosságának etnikai összetétele földrajzi, demográfiai, hatalmi, politikai, szociális és gazdasági tényezők eredménye.

Szlovákia évszázadokon át a történelmi Magyarország szerves része volt. A 19. század második felétől a lakosság nemzetiségi összetételét közvetlenül befolyásolta a magyar kormány asszimilációs politikája és a lakosság kivándorlása az Egyesült Államokba és Nyugat-Európába. Az első világháborút követő geopolitikai változások Szlovákiában a magyarosítási törekvések lezárulását is jelentették. A magyar nemesség és a közigazgatásban dolgozók nagy része (persze nem önként – a szerk.) elhagyta az országot, helyükbe cseh állami hivatalnokok, csendőrök, tanítók léptek. Az 1918 utáni államjogi változások legmélyebben a magyarokat érintették, akiknek egy része az eddig ismeretlen kisebbségi státuszba került.

A Csehszlovák Köztársaság fennállása alatt két népszámlálást tartottak: 1921-ben és 1930-ban. Az 1921-es népszámlálás során a nemzetiségi hovatartozást szabad bevallás alapján regisztrálták. A 47/1927. sz. népszámlálási törvény 1.§ alapján tíz évente népszámlálást kell tartani. Az 1930-ban végzett népszámlálás során a nemzetiségi hovatartozást az anyanyelv határozta meg. Mindkét népszámlálás a magyar kisebbség számának csökkenését regisztrálta. Az 1910-es népszámlálási eredményekhez viszonyítva száma az összlakosság arányában 30,3%-ról 21,7%-ra csökkent. 1931-ben mindössze 571 988 fő vallotta magyar nemzetiségűnek magát, ami az összlakosság 17,6%. Az 1940. évi népszámlálást Cseh- és Morvaország területén a német megszállás hiúsította meg, de Szlovákiában 1940. december 15-én lezajlott.

A második világháború után a Csehszlovák Köztársaság tisztán szláv etnikumú állammá kívánt válni. A német és a magyar lakosság kitelepítésével kapcsolatban igyekezett a nagyhatalmak jóváhagyását elnyerni. Az Edvard Beneš által aláírt 33/1945. dekrétum értelmében a magyar kisebbség tagjai elvesztették állampolgárságukat. A csehszlovák államszervek a

magyarok létszámának radikális csökkentésére igyekeztek megoldást keresni, amit a csehszlovák-magyar lakosságcserevel, a magyar lakosságának Cseh-, és Morvaországba történő kitelepítésével és a reszlovakizáció segítségével próbáltak elérni. Az 1946-1948 között zajló lakosságcsere során Szlovákiából 89 660 fő, Magyarországról 73 273 fő települt át. Az 1948 elején toborzás ürügye alatt zajló cseh- és morvaországi, ill. sziléziai áttelepítés révén 11 746 magyar család (44 129 fő) hagyta el Szlovákiát, azonban nagy részük már 1948 végén hazatért Dél-Szlovákiába. A reszlovakizáció az elmagyarosított szlovákok elméletéből indult ki. Sok magyar azért választotta ezt a lehetőséget, hogy megvédje magát a diszkriminációs rendelkezésektől. A reszlovakizáltak az etnikai identitás megváltoztatása következtében visszanyerték állampolgárságukat. A Reszlovakizációs Bizottság 1947-ben kelt jelentése szerint a reszlovakizáció kb. negyed millió magyar nemzetiségű lakos igazságos és etikailag teljesen indokolt likvidálását jelentheti rövid idő alatt. A reszlovakizációban hivatalosan 293 059 jelentkezést fogadtak el.

A Csehszlovák Kommunista Párt 1948 februárjában ragadta magához a hatalmat. 1949 januárjáig a magyar kérdés megoldásának mindhárom formája befejeződött. A magyar lakosság egyenjogúsításának alapfeltétele az állampolgárság visszaadása volt, amelyet a 245/1948. törvényben határoztak meg. A Kommunista Párt a magyar lakosság helyzetének problémáját a kultúra, az oktatás és a művelődés területére redukálta, a politikai és államjogi kérdéseket azonban ignorálta.

A Párt Központi Bizottsága az 1950. évi népszámlálás előkészítése keretén belül a magyar kérdés megoldásával G. Husákot, D. Okálit és E. Frišt bízta meg, akik 190 000 főre becsülték a magyar lakosság számát.

A Szlovák Nemzeti Tanács által elfogadott 93/1949. törvény hatályaon kívül helyezte a 265/1940. számút és ismét érvénybe léptette az új népszámlálás jogalapjául szolgáló 47/1927. törvényt. A népszámlálással párhuzamosan ház- és lakásszámlálást, gazdasági, ipari és mezőgazdasági összeírást is tartottak. A népszámlálást Szlovákiában a Belügyi Meghatalmazott Hivatal irányította, számlálóbiztosok és ellenőrök végezték el, az adatokat az Állami Statisztikai Hivatal és a Szlovák Tervhivatal dolgozta fel. A személyi kérdőíven többek között meg kellett adni a nevet, tartózkodási helyet, nemzet, születési dátumot, családi állapotot, állampolgárságot, nemzetiségi- és vallási hovatartozást, iskolai végzettséget. Összeírták a házakat, lakásokat, épületeket, regisztrálták a mezőgazdasági birtokokat és üzemeket, a birtokviszonyokat, a gazdálkodó személyi adatait, eszközeit, állatállományát, és az ipari üzemeket is.

A Kommunista Párt Központi Bizottsága 1950. január 6-án elfogadott határozatában kijelentette, hogy a népszámlálás során kerülni kell a

soviniszta agitációt és az egyének befolyásolását. Hangsúlyozták, hogy a gazdasági és ipari összeírás a kialakulóban lévő, állami tulajdonon alapuló és tervek alapján működő szocialista gazdaságot hivatott alátámasztani.

A Párt döntése szerint a nemzetiségi hovatartozás azonosításában az anyanyelv játszhat döntő szerepet. Dél-Szlovákiában kiéleződtek szlovák-magyar ellentétek. Különféle rémhírek terjedtek a lakosság körében, miszerint a népszámlálás célja az, hogy a dél-szlovákiai járásokat Magyarországhoz csatolhassák és az ott élő szlovákokat kitelepítsék. A reszlovakizáltak egy része pedig újra felvette magyar vezetéknevét.

A számlálóbiztosok és ellenőrök a háromnapos kurzust követően esküt tettek és átvették a megbízást. Február második felében elküldték a kérdőíveket a kerületi és járási tanácsoknak. Az államnyelvet nem megfelelően bíró állampolgárok magyar nyelvű kérdőíveket kérhettek a számlálóbiztostól. A népszámlálás végleges eredményeit a Szlovák Tervhivatalnak és a cseh Állami Statisztikai Hivatalnak kellett feldolgoznia. D. Okáli belügyi megbízott 1950. március 16-án írt jelentésében arról ír, hogy a reakció manipulálta a népszámlálást és ennek következtében sokan megtagadták az ívek aláírását, sőt az adatszolgáltatást is, továbbá rámutatott a dél-szlovákiai problémára, ahol kijátszották a „nemzetiségi kártyát”. Többen felvetették, hogy a számlálóbiztosok nyomást fejtettek ki a magyarokra annak érdekében, hogy szlováknak vallják magukat. Mások azt bizonygatták, a reakció éppen az ellenkezőjére buzdította a lakosságot, hogy dél-Szlovákiát Magyarországhoz csatolhassák.

Összevetve az 1930. és az 1950. évi népszámlálás magyar nemzetiségre vonatkozó eredményeit: 1930: 571 988 fő (17,57%), 1950: 354 532 fő (10,29%) vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A csökkenés: 217 456 fő (-30,01%).

Az eredmények azt mutatják, hogy a magyar kisebbséggel szemben alkalmazott intézkedések nem voltak sikeresek, ugyanis a 293 059 jóváhagyott reszlovakizációs kérelem ellenére a becsült 190 000 fő helyett csaknem megduplázódott a magukat magyarnak vallók száma. Azonban azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a népszámlálási úrlapon feltüntetett nemzetiségi adatok nem minden esetben jelölnek valós nemzetiségi kötődést.

Császári Éva

A romániai németek elmaradt háború utáni kitelepítése

Weber, Annemarie: Die geplante Umsiedlung der Rumäniendeutschen 1944-1946 in unveröffentlichten Archivadokumenten. = Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. 34. (105.) Jg. 2011. 1. no. 55-74. p.

Egy legújabban ismertté vált jegyzőkönyv, amely román kommunista pártvezetők, Gh. Dej és társai 1945 áprilisában Sztálinnal folytatott megbeszélését rögzíti, leleplezi Ceausescuék hazugságát, miszerint Romániában a háború végén soha, senki még csak nem is gondolt a német népcsoport kitelepítésére. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a kitelepítés gondolata ott és akkor (amikor már szovjet kényszermunka-táborokban sínylődtek romániai németek ezrei) éppen nem találkozott Sztálin egyértelmű helyesléssel. Maga a román politika azonban nagyon is tüzetesen foglalkozott a kérdéssel.

1945-ben már csak az erdélyi, valamint a bánági németekről volt szó (akik, persze félmillióst tömeget képviseltek), miután a Molotov-Ribbentrop paktum alapján a népi németeket maga Németország telepítette ki Besszarábiából és Bukovinából, a második bécsi döntéssel Magyarországhoz visszakerült Észak-Erdélyben pedig a szerződés részeként elindította az önkéntes kitelepülést. E korai akciók a népi németek „hazahozatala” jegyében zajlottak, ami az ideológia fogadkozása szerint az anyaországi „népiség” belső megerősítését szolgálta volna, de hamar kiderült: etnikai tartalmukat a leigázott keleti területek tervezett németesítéséhez vették számításba. Erdélyi vagy bánági (vagy magyarországi) vonatkozásban is fogantak elméleti elképzelések, vagy keringtek különböző híresztelések a háború utáni hasonló eshetőségekről. Egyes mende-mondákról a népközelbe férköző Waffen-SS különpropagandája gondoskodott.

A nacionalista román politikai közvélemény nem kevés rokonszenvvel fogadta a kilátást a német kisebbségtől való teljes megszabadulásra, még ha a nagypolitika előszeretettel játszotta is ki a német kártyát a fajsúlyosabb problémát jelentő magyarok ellen, és az anyaországi tervek előkészületeit látta a német birodalmi – román politikai szövetség zálogaként létrejött „Romániai Német Népcsoport”- autonómia nemzetiszocialista alapvetésű működésében. A hivatalos politikát nem is foglalkoztatta a német kisebbség kérdése mindaddig, amíg birodalmi részről a háború végi német visszavonulás során váratlan kérés nem érkezett a szászok Dél-Erdélyből történő evakuálására.

*

Berlint – a mentés szándékával – az 1944. augusztus végi román átállást követő, gyors szovjet előretörés indítja a Bukarest szempontjából váratlan

lépésére. Nem sokkal az átállás előtt még a szászok népfelkelés jellegű mozgósítására gondoltak a beható oroszokkal szemben. Az ügyletre a nemrég publikációs céllal rendszeres feltárás alá vett német katonai, illetve román történeti archívumok eddig ismeretlen dokumentumai világítanak rá. Az indítvány az erdélyi szász identitású Artur Phleps tábornok elképzeléséből indult ki, aki előző beosztásaiban közreműködött az észak-erdélyi kivonásnál, majd a Magyarországon ténykedő Savoyai Jenő SS-divíziót vezette, s a román fordulat után a szászok védelmére kapott teljhatalmi megbízást. Phleps előbb akár saját hatáskörben is megszervezhette volna a szászok észak-nyugati irányú kimenekítését, ha visszafoglalta volna a szovjetektől a nagyrészt már elfoglalt területeket. Ennek kivitelezéséhez azonban a megígért magyar segítség is késett, illetve elmaradt. A szükséghelyzetben nem maradt más, mint a már ellenséges oldalon álló román kormány bevonása. Berlin erre frontvonalakon át eljuttatott ultimátuma útján tett kísérletet (szeptember 2.). Az ultimátum nemleges válasza esetére diplomáciai nyelven kilátásba helyezte az észak-erdélyi románok esetleges zaklatását. A kivonást illető kérés utalt „román vezető körök” korábbi, igenlő álláspontjára a német népcsoport megfelelő időben realizálható kiköltöztetésével kapcsolatban.

A román kormány zavart meglepetéssel tárgyalta a témát, majd a kérdés érdemi oldalát illetően semleges, kiváró értelmű választ dolgozott ki. Eszerint: elvben örömmel tennének eleget a kérésnek, de kikérik a Szövetségesek véleményét is; ettől függetlenül az operáció az adott harci körülmények között viszont egyelőre kivihetetlen. Phleps erői időközben, még a román válasz ismerete nélkül, az óráról-órára szigorodó fronthehelyzetben szeptember 7-én és 8-án néhány, a szász település peremén fekvő kisebb helységekből rögtönzéseképpen evakuáltak – nem tudni, mekkora létszámokban – nagyrészt vonakodó lakosokat, akiket azután átszállítottak magyar területre. „Tisztogatásra” nem maradt idő, mint az természetesen Phleps eredeti tervében szerepelt; ez a náci vezérlésű, Berlinből irányított autonómia-rendszerrel szemben álló személyeket iktatta volna ki.

Az eseménytörténet mellett újszerű rálátást kínálnak a dokumentumok a román reakció mozzanataira. Kommunista részről, „elvi” alapokon álló nézet szerint a német kérés teljesítésével csak erősítenék az ellenfelet. Ez éppenséggel megfeleltethető Ribbentrop öntelt optimizmusának, aki akkoriban a hazahozott vagy még hazahozandó népi németek feltétlen csatasorba állításáról beszélt. A román kormánytagok többsége ennél jóval realitásabban ítélte meg a helyzetet: mire egy még oly azonnali kivonás lebonyolódhatna, addigra be is fejeződne a háború. Ennek megfelelően megállapodtak az elvi beleegyezésben – elsősorban abból a megfontolásból, hogy Romániának a háború végén biztos hivatkozási alapja legyen a tény-

leges kivitelezésre. Figyelemre méltónak találták ebből a szempontból a kért kivonás átfogó, kollektív jellegét. A majdani kivitelezést illetően a politikusok a tárgyalat ultimátum szemhatárán túl természetesen a Bánságra is gondoltak. A vitában egyébként több más részletkérdés mellett érintették a végrehajtás módszertani feltételeit az anarchia megelőzésére (aminek intő példáival szeptember 7.-8. után szembesültek), vagy az ingatlanok utódlásának problematikáját is.

Egy hónap elteltével – a szovjet megszállás idején – vette elő a kormány az autonóm „Romániai Német Népcsoport” intézményének felszámolását. A vagyonekbevonására is kiterjedő jogi lépések mentén újra szóba került egészében a kisebbségi közösség kitelepítése, és mindjárt fölmerült az állampolgárság előzetes megvonása – előkészítendő az elgondolt kitelepítést, egyben ezzel az eddig távozottak szabad visszatérését is kizárják. Bár felmerült a náci politikával szembenállt, a náci által üldözött személyek indokolt mentessége. Többen a szász és sváb munkakultúrához képest mindig másodvonalba szorult román tömegek bosszúéhségétől tartva érveltek a kitelepítés mellett. Megint más vélemények ráhagyták volna a megfelelő intézkedéseket a békekonferenciára. Maga az állampolgársági kérdés végül kimaradt az 1944 októberében kelt törvénytervezetből.

A kitelepítési gondolat legközelebb az 1945-ös agrárreform előkészítése során került terítékre. Ekkor már megoldási mintákat láthattak Lengyelországból, Csehszlovákiából, Jugoszláviából; ezeket egyébiránt madártávlatból, eléggé pontatlan értesülések birtokában szemlélték. A döntéshozók ezúttal szembenéztek az addig soha nem mérlegelt körülménnyel is, hogy a németek kompakt kitelepítésével kieső, a mezőgazdasági kultúrában élenjáró munkaerő egyenértékű pótlása egyszerű etnikai cserével nem volna célravezető. Ezért a kollektív kitelepítést elvető politikailag „kritikus” elemek országon belüli kiemelésére és átnevelésére eszeltek ki kellően embertelen módozatokat, miközben már Sztálin is belenyúlt az „ajándékkosárba”.

A német kisebbséggel kapcsolatban a dokumentumokban képviselt nézetek és felfogások egyébként részben pártirányzatok szerint csoportosíthatók. A kommunisták általában a kisebbségi németiség háború alatti életének ideológiai terheltségét hangsúlyozták. A nemzeti pártok a román paraszti környezetben a németekkel szemben kialakult kisebbségi tudatot értették jobban, és Erdélyt vagy a Bánságot elsősorban az etnoszociális feszültségek káros kiéleződésétől féltették. A szászok és a svábok magasabb szintű munkakultúráját annak tényszerű mivoltában és az optimális hasznosíthatóságával leginkább a parasztpárt és maga J. Maniu volt kész elismerni.

A paraszti származás mint a megbélyegzés forrása az 1945 utáni lengyel urbanizáció során

Jarosz, Dariusz: 'Peasantness' As An Element Of Stigma Within The Polish Urban Expanse Post-1945 = Acta Poloniae Historica, 2010, 67-88. p.

Lengyelországnak az 1950-es évek elején élelmiszerellátási nehézségei támadtak. Ennek okát talán az egyik varsói cég alelnökének megjegyzésével világíthatjuk meg a leginkább: „Senki sincs, aki a disznókat etesse, mert a kanászok mind a Politechnikumba járnak.” Az évtized során egyre fokozódó nehézségek miatt az országot vezető párt több tisztségviselője arra az álláspontra helyezkedett, hogy a parasztságnak meg kellene tiltani, hogy otthonait elhagyva a városokba költözzön és ott gyári munkásként kezdjen új életet.

Szociológusok tanulmányaiból kiderül, hogy a városi és vidéki származású dolgozók között komoly feszültségek keletkeztek, mivel a „városiak” (értsd: a már eleve városban születettek, szemben a vidékről beköltözőkkel) között általánosan bevett nézet szerint a „vidékiek” nem vették komolyan a munkát, hiszen nekik nem kellett a magas élelmiszer árak (itt leginkább a tökehús árára kell gondolnunk) miatt szenvedniük, és különben is csak „elorozzák” a városiak elől a munkát. A probléma természetesen a két társadalmi réteg szokásai, életfelfogása, öltözködése, és általános viselkedése közötti különbségekből is fakadt. A városiak szerint a vidékiek csökönyösek, önfejúek, korlátoltak, forrófejűek, titkolózók, gyanakvók, lusták, lekezelőek, tunyák, és vulgárisak voltak. Nem véletlen, hogy a lengyel nyelv az imént felsorolt jelzőkön kívül még számos negatív képzetet társít a vidéki ember viselkedéséhez, megjelenéséhez, magához a „vidékiség” fogalmköréhez. Ez a jelenség, mármint a vidékről származó emberekkel szembeni lenézés, és másodrangúként kezelésük tulajdonképpen Lengyelország egész kommunista történetére igaz, nem csak az 50-es évekre. Jelen cikk pedig éppen ennek a jelenségnek a magyarozatára tesz kísérletet.

A kutatás elsősorban a munkásosztályra koncentrált, arra a környezet-re, amelybe a vidékről származók több-kevesebb sikerrel beilleszkedni próbáltak. A tanulmány elsősorban az 1940-es, 50-es, és 60-as évek történéseit és társadalmi folyamatait veszi górcső alá, és ahol ez lehetséges konkrét utalásokat tesz az adott periódusra. Véleményünk szerint ez volt a vidékiek megbélyegzésének legerőteljesebb időszaka. Érdeemes megemlíteni, hogy 1946-1985 között, hat millió ember vándorolt vidékről a városokba, ami a városok népességének 40%-os növekedését jelentette. Tanulmányok kimutatják, hogy az 1970-es években a közigazgatást és a gazdasági szektort vezető réteg több, mint 30%-a vidéki családokból származott. Az ér-

telmiség 33, a közép és felső vezetés 40, a szakmunkásság 50, a betanított munkásság 61, a mezőgazdasági, és erdőgazdálkodási munkásság 85, és a parasztság 94 százaléka volt vidéki. Szinte túlzás nélkül állíthatjuk tehát, hogy a vidék egyszerűen „meghódította” a várost, és ez komoly társadalmi változásokat eredményezett a lengyel életben. Hogy mást ne említsünk, az addig ideológiailag és kulturálisan viszonylag egységes városi lakosság és az újjonnan betelepülők között minden szempontból komoly társadalmi szakadék keletkezett. Ahhoz, hogy ezeket a változásokat jobban megérthessük két kérdést feltétlenül meg kell válaszolnunk:

- Milyen megjelenési formái voltak a vidéki származású lakosság és a városi felmenőkkel rendelkező polgárok között lévő társadalmi különbségeknek, és hogyan vezettek ezek a vidékiek megbélyegzéséhez?
- Milyen mértékben változott meg a városok kulturális, társadalmi, vagy politikai látképe a bevándorlók miatt?

A Lengyel Népköztársaság mindennapi életével foglalkozó kutatások elégtelensége miatt a kérdésekre egyelőre természetesen csak részlegesen igaz válaszokat adhatunk. A tényleges társadalmi különbségekről csak keveset árul el pl. az, hogy tudjuk a „vidékiek” öltözködése eltért a „városiakétól”. Többet tudhatunk meg, ha a nyelvészek által írt tanulmányokra támaszkodunk. A különböző szociolingvisztikai kutatások eredményeiről általánosságban elmondható, hogy a „vidékiek” hatása elsősorban a nyelvi, nyelvtani egyszerűsödés (ami persze a gondolkodás leegyszerűsödését is maga után vonja) irányába hatott, ugyanakkor a vidéki élet valóságát leíró szavak hétköznapi nyelvbe kerülésével erőteljes szókincs bővülést eredményezett.

Ha „vidékiek” és „városiak” életstílusának különbségeit kívánjuk vizsgálni, elengedhetetlen, hogy szót ejtsünk azokról a lakásokról ahol, és amilyenekben éltek. Vitathatatlan tény, hogy a háború utáni időszak vidéki migránsai elsősorban egy tömbben települtek be a városok újonnan épülő lakótelepeire. Az 1946 és 1950 közötti időben a városok lakossága 1.5 millió fővel gyarapodott. 1951 és '55 között 694 000 lakás épült. Vajon ez a szám egyben a lakhatási feltételek javulását is jelezheti? Erre a kérdésre nehéz válaszolni. A városi lakosság számának ugrásszerű növekedése egyfelől a már létező lakásállomány túlszűfoaltságát növelte, másfelől viszont a már egyébként is stratégiai prioritásként kezelt nehézipar számára újabb lökést adott. 1953-tól nagyszabású lakásépítési hullám indult el, melynek eredményeképpen '55-re 403 000-el több lakás állt rendelkezésre, mint korábban. A lakások kiutalásánál természetesen az adminisztrációban, és a vezetésben dolgozók részesültek előnyben a kétkezi munkásokkal szemben. Ennek az lett az eredménye, hogy a leginkább vidékről beözönlő munkaerőnek évekig túlszűfoolt munkásszállókon kellett hétköznapijait leélnie.

Később pedig, ahogyan azt több kutatás is kimutatja, a vidéki származásúak a városok legszegényebb, és legrosszabb állapotban lévő negyedeiben jutottak lakáshoz. Az adott lakónegyedekben pedig általában egy területtől, vagy egymással szomszédos területekről érkező vidékiek telepedtek le. Később az iparosodás megerősödésével a helyzet javult ugyan, de ez a javulás vált aztán a „városiak” és „vidékiek” között meglévő feszültségek egyik forrásává. A már eredetileg is városban élőknek ugyanis szinte esélyük sem volt, hogy szűk, rossz állapotban lévő lakásaik helyett tágasabb otthonokba költözzenek, míg a vidékről frissen betelepülők vadonat új, modern lakóépületekben „pöffeszkedhettek”. A vidékről érkezők viszont sokszor csak kínlódtak az új lakásokban, mivel régi otthonukat igen, de megrögzött régi szokásaikat nem hagyták maguk mögött. Gyakran panaszkodtak a kisméretű konyha (a vidéki élet központi tere), vagy a ház mögött lévő veteményeskertek hiánya miatt. Bútoraik általában véve túlságosan robosztusak voltak a tömbházi lakások térkínálatához véve, stb. Tanulmányokból az is kimutatható, hogy a vidéki származásúak az általunk vizsgált periódus egésze alatt, de még később is, egészen a '80-as évek derekáig, csökkenő arányban ugyan, de mégis számszerűleg kimutathatóan szívesebben házasodtak egymás között, mint a már eleve városi lakossággal. Ezt mutatja többek között, hogy a vidéki szokásoknak megfelelően az ilyen családokban átlagban több gyermek született, mint az eredetileg is városi lakosság körében.

A mindennapi életvezetés, és a szokások különbözősége mellett, a „vidékiek” és „városiak” között maga a munkahely, a gyár, vagy üzem is feszültségek forrásává lett. Jól kimutatható például, hogy a negyvenes évek végi munkássztrájkok során a vidéki származású munkásság sokkal kisebb arányban vett részt a megmozdulásokban, mint a városi származásúak. Ennek oka, hogy a vidéki ember eleve nagyobb tisztelettel tekintett a hatóságokra, mint a városi. Ebből a tényből magyarázható az is, hogy a Lengyel Munkáspárt tagjai nagyobb arányban kerültek ki a vidékről elszármazottak köréből. Persze azt is el kell mondanunk, hogy ez a kezdeti konformizmus a későbbiekben, és főként 1956 után szinte teljesen az ellentétébe csapott át. Míg a háborút közvetlenül követő években a Lengyel Munkáspárt (köszönhetően tagjai többségének családi háttere, alauliskolázottsága, konformizmusra hajló attitűdje miatt) kérdések nélkül kiszolgált a kommunista diktatúrát építő vezető elit érdekeit, addig a '70-es évekre éppen-e diktatúra kerékkötőjévé vált. A politikai elemet félretéve, és visszatérve a „vidékiek”, és „városiak” között jelentkező munkahelyi feszültségek forrásainak felkutatásához, rámutathatunk, hogy e feszültségek egyik forrása éppen a származás, és a letelepedés jellege volt. Ahogyan azt már említettük, a vidékről bevándorlók általában azonos területeket népesítettek be a városokban, és az

adott szomszédságok általában ugyanazokban a gyárakban találtak munkahelyre. Ebből következik, hogy a munkahelyeken is szorosan összetartottak és mindenben segítették egymást. Ez a viselkedés pedig természetesen szálla volt a „városiak” szemében, akik emiatt nem egyszer kerültek hátrányos helyzetbe a „vidékiekkel” szemben. A paraszti gyökerek természetesen az élet sok más területére is nagy befolyást gyakoroltak. Hatással voltak az ünneplési, a pihenési, a vallási stb. szokásokra, csakúgy, mint némely patológus viselkedési forma megjelenésére, mint pl. az alkoholizmusra is.

Az eddig felsorolt, vidékiek által gyakorolt szokások voltak megőrzésük forrásai, amely megőrzést ezek az emberek lelkiileg természetesen igen nehezen voltak képesek feldolgozni. Válaszként egyik reakciójuk az volt, hogy megpróbálták származásukat eltitkolni. Mivel a megőrzésképesség egyik alapvető forrása az általuk használt nyelv volt, sokan közülük átesve a ló túlsó oldalára túlságosan is létszerűtlen az irodalmi nyelvet, és a szakzsargont mímelő fordulatokkal kezdett el beszélni. Mások viszont megpróbálták előnyt kovácsolni a megőrzésképességből és származásukat nyíltan felvállalva, a körülöttük élő hasonló származású társaik segítségére támaszkodva megpróbálták saját kulturális és vallási szokásaikat piederstára emelni. Nem véletlen, hogy több elsőgenerációs lengyel értelmiségi kör tagjai azonos paraszti gyökerekkel rendelkeztek.

A megőrzés az évek előrehaladtával természetesen egyre csökkent, köszönhetően a szokás és életvitelbeli, valamint kulturális különbségek közötti rés összeszűkülésének.

Juhász G. Ákos

A CDU/CSU német- és keletpolitikája az Erhard-kormány idején

*Matějů, Petra: Německá a východní politika CDU/CSU za Erhardovy vlády.
= Český časopis historický. 109. vol. 2011. 3. no. 488-517. p.*

A 20. század 60-as éveiben jelentős változások történtek Németország kül- és belpolitikájában. Az NDK-ban a berlini fal felépítése után konszolidálódott a társadalmi és gazdasági helyzet. 1961-ben a CDU/CSU abszolút többséggel jutott be a szövetségi parlamentbe. 1963 októberében Ludwig Erhard váltotta Adenauert a kancellári poszton. Míg az SPD és az FDP politikusai igyekeztek megoldást találni a Nyugat és a Kelet közötti feszültség feloldására, addig a CDU/SDU stratégiája mit sem változott.

A tanulmány nem csak a megtörtént eseményeket veszi figyelembe, hanem azt is, amit a politikusok gondoltak, terveztek és javasoltak és meg-

ragadja a 60-as évek első felének német (azaz német-német) és keletpolitikáját (Ostpolitik).

A CDU/CSU 1966-ig a legerősebb kormánypártként érvényesíthette saját elképzelését az Adenauer-politika alapelvei mentén. A fő cél: Németország egyesítése. A kiindulási feltételek: NSZK a német nemzet „kizárólagos képviselője”, az NDK el nem ismerése és az ottani politikával való együttműködés elutasítása.

A Hallstein-doktrína kimondta, hogy az NSZK-nak meg kell szakítania a diplomáciai kapcsolatait mindazon országokkal, amelyek elismerik az NDK-t, de a Szovjetunióval mint győztes nagyhatalommal, kivételt tett, bár a közvetlen moszkvai párbeszéd sikertelennek bizonyult. Gerhard Schröder 1962 áprilisában szorgalmazni kezdte a kelet-európai államokkal való kapcsolatfelvételt, amelyben a CDU/CSU politikusai is támogatták. L. Erhard kormányra kerülésével a CDU/CSU kelet- és németpolitikája nem változott. Schröder is hivatalban maradt. Az 1965. márciusi kormányülésen megfogalmazták, hogy a világ figyelmét a megoldatlan német kérdés felé kell fordítani. A nyugati hatalmak nem mutattak érdeklődést a kérdés megoldása iránt, mivel ez zavarta a Szovjetunióval való kapcsolatfelvételt, ezért 1964. januárjában a szövetségi kormány írásban fogalmazta meg követeléseit és tárta a világ közvéleménye elé azt, hogy ezáltal aktív nyomást fejtsen ki a szövetségeseire.

Schröder főleg a kelet-európai (kereskedelmi és kulturális) kapcsolatokon igyekezett javítani, hogy ezzel erősítse a politikai befolyásukat. Azt szerette volna elérni, hogy ezek az államok maguk hassanak az NDK-ra, hogy az maga liberalizálja a rendszerét.

Schröder stratégiájával a CDU és főleg a CSU politikusainak nagy része (az ún. gaullisták: K. Adenauer, F. J. Strauß, K. T. F. Guttenberg, akik úgy vélték, Franciaország többet tud tenni Németországért, mint az USA) nem értett egyet. Az SPD és az FPD jobban támogatta Schrödert, mint saját pártja.

Az első németpolitikai kérdés, amit az új kormánynak meg kellett oldania, az 1963 decemberében született megállapodás volt, amely engedélyezte a nyugat-berlinieknek, hogy 1963. december 19-től 1964. január 5-ig meglátogathassák kelet-berlini rokonaikat. Az ügyben W. Brandt és E. Mende engedélyével a nyugat-berlini szenátus képviselője Erhard és Schröder tudomása nélkül járt el. Az engedélyeket Nyugat-Berlin területén postai hivatalnokoknak álcázott kelet-berlini titkos ügynökök állították ki. Bár a CDU/CSU politikusai felháborodtak, az intézkedést nem állították le, sőt idővel olyan pozitív tettek értékelték, amely a világ felé a németek egyesülési vágyát közvetíti.

1964 első felében rövid időre javultak az NSZK és a Szovjetunió kapcsolatai. Megkezdődtek az előkészületek Hruscsov fogadására.

R. Brazel a CDU egyik politikusa „a keménység az elvekben és rugalmasság a módszerekben” politikát hirdette, ami jól jellemezte a CDU/CSU politikáját: a párt képviselői valóban hittek abban, hogy pozitív változást érhetnek anélkül, hogy elveiken változtatnának. Azonban a CSU politikája némileg eltért ettől: Strauss illúzióknak nevezte a kormány kelet-európai politikáját, amelyről Németország egyesítését remélték, hiszen ezen országok államérdekeit és jogi elveit nem tartotta összeegyeztethetőnek a magukéval. Strauss a politikai egység megerősítését Nyugat-Európa erejében látta.

A közel-keleti krízissel újabb külpolitikai probléma merült fel: Egyiptomban fogadták a SED főtítkárárt és W. Ulbrichtot, az NDK államtanácsának elnökét, de az NDK hivatalos elismerése nem történt meg. A CDU/CSU nem tudta eldönteni, hogyan reagáljon: felmerült a diplomáciai kapcsolatok megszakítása Egyiptommal, ill. a gazdasági szankciók érvényesítése is. A nyugati hatalmak kifejezetten azt kérték az NSZK-tól, hogy ne szakítsa meg diplomáciai kapcsolatait. Ezzel párhuzamosan megoldódott az eddig titokban tartott izraeli fegyverszállítmányok kérdése. Az NSZK 1965. május 12-én felvette a diplomáciai kapcsolatot Izraellel, aminek következtében az arab államok többsége megszakította diplomáciai kapcsolatait a szövetségi Németországgal, viszont nem vette fel az NDK-val, így a negatív következmények messze nem voltak olyan nagyok, mint amitől Schröder tartott.

1965 szeptemberében Schröder kijelentette, hogy a kelet-európai diplomáciai kapcsolatok felvétele jelenleg nem aktuális téma. Az NSZK és a Szovjetunió közötti kapcsolatok Hruscsov bukása után teljesen visszafélődtek.

A német közvélemény egyre jobban hangot adott a kelet-európai államokkal való kapcsolatok javulását követelő igényének. Az egyházi kezdeményezések: a német evangélikus egyház memoranduma és a lengyel és német püspökök levélváltása nem helyettesíthette a politikai megoldást.

A kormány német-német politikája egyre gyakrabban vált nyilvános kritika célpontjává. A kettéosztott Németország közötti feszültségről árulkodtak a Nyugat-Berlinben zajló szövetségi parlamenti ülést megzavaró szovjet vadászgépek berepülései és a kiterjedt határellenőrzések is.

Az 1965 őszi szövetségi országgyűlési változások nem hoztak különösebb változást a kormány összetételében. Erhard úgy nyilatkozott, hogy a Szovjetunió okolható a megromlott kapcsolatokért és jelen helyzetben nem lehet felvenni a diplomáciai kapcsolatokat a kelet-európai államokkal.

Strauss 1965-ben új elmélettel állt elő: a német kérdést nagy európai kontextusba kell helyezni és Európa egyesítésére kell törekedni. Elképzelése szerint egy nyugat-európai konföderáció gazdasági és politikai erejének következtében vonzóvá válhat a kelet-európai államok számára.

Schröder az 1965-ös választások után a bölcsek tanácsához fordult, akik állást foglaltak a politikai helyzetről. Javasolták a kapcsolatok felvételét

és az esetleges államegyesítés esetén az áldozat meghozatalát a keleti határ kérdésében. Carsten államtitkár 60 pontban elemezte a német politikát.

A szövetségi kormány 1966. március 27-én békenyilatkozatot adott ki, amelynek legfőbb érdeme, hogy az erőszak háttérbe szorításával, egyezségekkel járuljanak a kelet-európai államok elé. A nyilatkozatot a keleti blokk teljes mértékben elutasította.

1966 júniusában R. Barzel nagy visszhangot keltő washingtoni és new yorki beszédében azt elemezte, hogy a Szovjetunió számára hasznosabb lenne az egyesített Németország. A Szovjetunió katonai egységei az európai biztonsági rendszer részévé válhatnának és az egységes Németországgal kedvezőbb kereskedelmi kapcsolatokat alakíthatna ki, mint magával az NDK-val. A CDU/CSU politikusai mindkét javaslat ellen élesen tiltakoztak.

A kormány politikáját legélesebben Cartens államtitkár kritizálta 1966 októberében: 16 év elteltével nem kerültek közelebb az egyesítéshez, sőt mindkét területen a rezignáltság lett úrrá, a jelenlegi német politika elszigeteltséghez vezet, ezért változtatni kell a politikán és a határokkal szembeni állásponton is.

Maga Guttenberg is hasonlóan fogalmazott: a német külpolitika összeomlott, a helyzet átláthatatlanná és összetetté vált, a megoldást pedig nem sikerült megtalálni.

Ha a szövetségi kormány kész lett volna áldozatot hozni és feladni az elveiből, a keletpolitika területén következhetett volna be elsőként a változás.

Császári Éva

A szövetségesek megbuktatásának vége: Franciaország, Ausztria és a háború bejelentése 1792. április 20-án

Kaiser, Thomas E.: La fin du renversement des alliances : la France, l'Autriche et la déclaration de guerre du 20 avril 1792. = Annales historiques de la Révolution française, 2008, 1. no. 77-98. p.

(A szerző, Kaiser E. Thomas a Little Rock-i Arkansas University történelem tanszékén oktató.)

A francia forradalom szakértő történészei, *Jaurès* óta, a girondistákat teszik felelőssé az 1792-es francia-osztrák háborúért. Ez a tanulmány amellett érvel, hogy a különböző politikai frakcióknak nem volt más választása, mit a háború, hiszen a fenyegetettség annyira hihetőnek tűnt igaznak bizonyult az is, hogy a nagy francia forradalom legalább annyira világtörténelmi esemény volt, mint amennyire francia. Az emigrációba kényszerült

hercegek, a királyi család, és Ausztria, nyilatkozataikkal, provokációikkal mindent elkövettek azért, hogy a forradalom bukását szuggesszék a közvéleménynek. A forradalom tárgyilagos, dinamikus elemzése révén ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy porózus volt a kapcsolat a nemzetközi politikai határok, a pénz/vámügyek és a vallás között. Vitathatatlan az 1792-es háború ellentmondás mentessége a forradalom kezdeti eseményei között. *Jean Jaurès*, szocialista szemszögből is úgy látta, hogy a girondisták kormányzása szándékosan vitte háborúba a franciákat Európa ellen. Valójában nincs sok különbség a revizionista *François Furet* véleményében sem, aki szerint az Alkotmányozó Nemzetgyűlés girondista csoportjának belpolitikai manővere vezetett a németek elleni háborúba.

Az újabb kutatások eredménye szerint a XVIII. század végi nagyhatalmak ambícióinak jelentős szerepe volt a háború kirobbantásában (*Bailey Stone*). Még meggyőzőbb azonban *T.C.W. Blanning* okfejtése, mely szerint a francia és osztrák felek rosszul kalkuláltak a háborút megelőző időszakban. A girondisták látták úgy, hogy a királyt meg kell fosztani hatalmától, azaz meg kell ragadni a hatalmat, és egyúttal rávenni az Alkotmányozó Nemzetgyűlést, hogy a forradalom jövője érdekében lépjen hadba az ország.

Franciaország gyakorlatilag a Habsburg-Lotharingiai-házból való, *II. Ferenc* ellen hirdetett háborút, aki akkor lépett trónra, és kis idő választotta el a Szent Római Birodalom császári címének megöröklésétől. 1791 decemberében *Narbonne*, hadügyminiszter *Talleyrand*-t küldte Angliába, hogy ott szövetséget kössön. Berlinnel is többször kísérleteztek megegyezni, mielőtt Poroszország az osztrákok mellé állt volna.

Ausztria a középkor óta folyamatosan a franciák ellenfelének számított. Az elithez tartozó *Peyssonnel*, majd ennek halálát követően *Jean-Louis Carra* rendkívül hatásos osztrákellenes propagandát fejtettek ki, mely gyorsan terjedt a jakobinista klubokban is. 1756, a hétéves háború kezdete óta sokan – így *Jean-Louis Favier* is – úgy gondolták, hogy osztrák ármány van amögött, hogy a franciák elhárították a Kelet-Európával (Svéd-, Lengyel-, és Törökországgal) való szövetséget, amely pedig vagy egy évszázadra dominánssá tehetné volna az országot a kontinensen. Ugyanezek, *Madame Pompadour*-ban az osztrákok bábját látták, és a királynét, *Mária-Antóniát* már Habsburg származása is gyanússá tette számukra.

Blanning szerint azonban az ellenszenv önmagában még nem elégséges háborús ok. Közrejátszott viszont a girondisták téves kalkulációja, amellyel rosszul ítélték meg az erőviszonyokat, és az osztrákellenes hangulatot használták fel a háborús fenyegetettség bizonyosságaképpen.

Tény, hogy *II. Lipót* 1790. februári trónralépése és a francia háború kitörése közötti időben olyan fordulatot vett Ausztria sorsa, hogy úgy tűnt, *Lipót* megmentette Ausztriát! Visszahódította Belgiumot, rendezte

dolgait Törökországgal. Lassacsán rendezte „természetes ellenségével”, Poroszországgal ellentéteit annyira, hogy 1792 februárjában hivatalos szövetséget kötöttek, melyet a „második diplomáciai forradalom” kifejezéssel minősítettek. Vagyis Porosz-, és Oroszországgal is szövetségi kapcsolatba kerültek az osztrákok. Franciaországot váratlan helyzetbe hozta az osztrák-porosz dekrétum Pillnitz-ben, mely szerint közösen torolják meg, ha a francia királynak baja esnék. Erre nem voltak fölkészülve, hiszen vagy ötven éve Franciaország az osztrák-porosz ellentétre alapozta kelet-európai politikáját. Igaz, *Kaunitz* és *Lipót* is megismételték, hogy nem kívánnak közvetlenül beavatkozni a francia kérdésbe. 1792 elején *Lipót* befogadta a francia menekülteket, és mindent megtett a törvényesség betartásáért, a király és a monarchia védelmében. A francia nép pedig könnyen meggyőzte magát arról, hogy olyan szövetség, amelynek a császár a feje, csakis fölülkerekedhet, ha hagynak a számára erre időt. A girondisták fő céltáblája *Mária-Antónia* testvére, *Lipót* volt, tőle szerettek volna megszabadulni. A többi francia számára mindvégig kicsit titokzatos maradt a felvilágosult uralkodó, aki vitathatatlanul Európa legfőbb döntőbírája lett „szemérmetlen és hitetlen emberek oltalma alatt”.

Utóbbiak a már említett emigránsok voltak, akik írásaikkal igyekeztek megdönteni a forradalmat. *Lipót* azzal is tisztában volt, hogy a hisztéria növekedésével a girondisták képesek fél év alatt kiterjeszteni a forradalmat akár az egész kontinensre. De nyomást gyakoroltak *Lipótra* a nemesek is, akik nem akarták elveszíteni földesúri és egyházi jogaikat, ahogyan a forradalom azt már eltörölte Elzászban és Lotharingiában. A forradalom ezeken a területeken – sőt, nemcsak itt – ténylegesen kockáztatta a nemzetközi legitimitást, mert a nemesek nem voltak hajlandók pénzbeli kárpótlást elfogadni birtokaikért. 1791 nyarán kimondta a birodalmi gyűlés, és *Lipót* a comclsumot decemberben ratifikálta is, azaz, hogy a hercegek birtokainak eltulajdonítása önkényes volt, ráadásul őt mint császári és királyi birodalmi fensőbbiséget és hűbérurat megsértette az önkény. A franciákat mindez nem különösebben érdekelte, nemeseiket csupán francia feudális úrnak tekintették. *Blanning* szerint az emigránsok ügye csak első pillantásra tűnt puszkaporos hordónak, amelynek elég egy szikra. Valójában *Lipótnak* négy hónap kellett a ratifikáláshoz. Eközben emberei végigjárták a sértett hercegeket, hogy meggyőzzék őket, ne fogadjanak el kárpótlást, inkább majd a forradalom ellenes hadsereget támogassák. Ettől azonban tényleg nem nyugodtak meg a franciák.

A harmadik nyomást gyakorló erő maga a francia királyi család volt, különösen is *Mária-Antónia*, aki *Lipótnak* testvére volt (igaz, *Józseffel* jobban szerették egymást), s így közvetlen segítségre számíthatott. A forradalom kitörésekor azonban a királyné még inkább csak a külföldi jogi

nyomás gyakorlását szerette volna elérni. Fokozatosan kellett rájönnie, hogy fegyveres harc nélkül aligha menekül meg a család. Levelek, rendelkezések sora bizonyítja, hogy *Lipót* komolyan (anyagilag, katonáival, stb.) támogatta a királyi család Varennes-ba menekítését. Csak amikor ez meghiúsult, lett visszafogottabb. *Mária-Antónia* úgy is gondolta, hogy fivére elárulta, mert a nemzetközi kongresszus összehívása, amely az ő ügyüket tárgyalta volna, késett. Talán ezért sem volt fenntartása abban, hogy a francia seregről adjon át információkat az osztrákoknak.

Hogy miért pont 1792. április 20-án jelentették be a háborút Ausztria ellen? Nos, az „osztrák összeesküvés”-re kellett választ adni így, s mint tudjuk, ez valójában csaknem negyven évvel korábban, 1756-ban kezdődött.

Két fő gondolatra épült a fenti elemzés. Az első az, hogy lépünk már előrébb annak vitatásánál, hogy a nemzetközi helyzet, vagy pedig a belpolitika volt-e a hangsúlyosabb az 1792-es háború meghirdetésekor. Most már látjuk, hogy mindkét tényező nagyjából azonos szerepet játszott a háborúba lépéshez. Hasonló volt a helyzet 2003 márciusában, amikor az Egyesült Államok azzal az ürüggyel támadta meg Irakot, nehogy *Szaddam Huszein* fegyverei a terroristák kezébe jussanak. Nagyon nehéz utólag rekonstruálni a hihető fenyegettség mértékét. Visszavetítve körülbelül két évszázaddal korábbra: a hétköznapi emberek arra a nem paranoiás, de mégiscsak hamis következtetésre jutottak, hogy sorsuk – az osztrákok révén – halálos fenyegettségbe került, ezért elkerülhetetlen a hadba lépés.

Kakasy Judit

Bevándorlók, függetlenség, szociális jogok – Támogatás és kiutasítás Európában a XIX. századtól napjainkig

Rosental, Paul-André: Migrations, souveraineté, droits sociaux – protéger et expulser les étrangers en Europe du XIXe siècle à nos jours = Annales (Histoire, Sciences Sociales), 66 évf., 2 (2011. ápr.–jún.), 335–373. p.

[A szerző egyetemi tanár a Politikatudományi Egyetemen, kutató a Nemzeti Demográfiai Kutató Intézetben (INED).]

Szerző mottója egy Gabriel Charliac gondolat, mely szerint a XIX. század végére, elsősorban a háborúk következményeként a hagyományosnak tekinthető 'idegengyűlölet' átalakul a nemzetiség elutasításává. (1905). Az 1880-1890-es években szigorították meg az európai ki/bevándorlók minősítését, ekkortól fölerősödött a 'nemzethez/nemzetiséghez' tartozás szempontja. Amerika és Nyugat-Európa elsősorban az ázsiai bevándorlást kívánta így kontrollálni. A német egység megalakulásakor (1870.) lengye-

leket és zsidókat utasítottak ki a németesítési folyamat jegyében. Angliában szociális megszorításokat alkalmaztak a kelet-európai bevándorlókkal szemben. Franciaországban megnőtt az erőszak és idegengyűlölő törvények születtek a munkaerőpiac, és a szociális háló igénybevételének vonatkozásában.

Gérard Noiriel fogalma a 'nemzeti zsarnokság', amely szembehelezkedik a nemzetek feletti (transznacionális) állampolgársággal.

A XIX. század végének Európájában nem annyira a bevándorlókat támogató államot látjuk, mint inkább valamiféle rendszerváltozást. A „nemzeti munka védelme” az azonosítás technikáján és a határellenőrzésen keresztül a régi rendszer helyettesítésére szolgált, amely a hasznosságon és a szubszidiaritáson alapult. Az új, intézményesített idegengyűlöltre válaszképpen a társadalmi reformerek – a Nemzetközi Munkaügynökség segítségével – kétoldalú egyezményeket és nemzetközi megállapodásokat kényszerítettek ki, amely a bevándorlók számára (munkanélküliség, öreg-ségi nyugdíj, segély, stb. dolgában) a honiakéval megegyező jogokat kényszerített ki.

A bevándorlók társadalmi elismertsége az 1880-as évektől érezhetően változik. A honosítás, munkavállalói jogok, állampolgárság, nyugdíj kérdése egyre aprólékosabban szabályozzák, és országoként változik. Maguknak a bevándorlóknak is különböző kategóriáit tartja számon a közvélemény, aszerint, hogy milyen – baráti, szomszédos, távoli, ellenséges, stb. – országból érkezett-e a jövevény.

Az 1904-ben megszületett francia-olasz bevándorlási egyezmény diplomáciai újítása folytán történelmi jelentőségű. Luzzatti az úgynevezett „kődös reformisták” közé tartozott, aki a XIX. század végén a szociális segélyt kívánta létrehozni úgy, hogy a korlátlan liberalizmust és a forradalmi szocializmust egymásnak háttal fordította. Legfontosabb hozadékként Itáliában is megjelentek a Franciaországban frissen elfogadott törvények a munkafelügyelet és a munkahelyi balesetek dolgában. A szociális reformok hálójának ez a nemzetközivé kiterjesztett formája a globalizmus első megjelenései közé tartoznak.

Reitzenstein (1834-1897) báró, aki alelnöke volt a *Német Jóléti és Segély Társaságnak*, 1893-ban példásan összefoglalta a bevándorlók munkavállalásával kapcsolatos jogokat. Ezeket azután több évtizeden át figyelembe vették nemcsak Németországban, hanem kontinensszerte. Eszerint: A segély jog. Nem köthető paternalista vagy más érzelmi függéshez, állandó szabályok érvényesek rá. – Ez a jog etikai elveken (közmorál, az emberi személyiség elismerése, stb.), valamint a közérdeken nyugszik. – A segélyhez való jog az egyén autonómiáját és függését éppúgy figyelembe veszi, mint a humanitárius elveket. – A humanitás és a nemzeti érdek egymásra

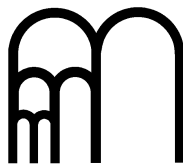
kell, hogy épüljön. – A bevándorló ennek az egymásra épülésnek a példája. A nemzeti segélyrendszerek az ő személyére vonatkoznak, és kötelezőekké lesznek. – Ez a mutáció nemzeteken átívelő módon érvényesül.

Így a szabályozás a bevándorlók számára a honiakéval egyenlő jogokat biztosít. Kiindulópontja nem filantróp, hanem elfogulatlanul a jogrenden alapszik. Ugyanakkor a felebaráti szeretet keresztény morálját sugallja. Egyszerre haszonelvű és moralista.

1890-ben rendezték a berlini konferenciát, 1904-ben jött létre a francia-olasz bevándorlási egyezmény. A köztes tizenöt év jogalkotással telt el, a 'jog nélküliekre pazarolt jogok' (Hannah Arendt kifejezése) megfogalmazásával. Kétoldalú megállapodások a XIX. század során jöttek létre, de a francia-olasz egyezmény említi először önálló kategóriaként a helyi állampolgárok mellett a bevándorlókat.

1940-ig összesen 67, a piaci elveken alapuló nemzetközi munkajogi egyezményt kötöttek meg. Fölmerül a kérdés, ezen jogok a bevándorlók integrálásának alapjai lettek-e? Főleg a cseh érdekvédelmi szervezetek vitták az egyenlő jogok meglétét 1920-ban. Az egészségügyi halót is újra meg újra hiányosnak találták.

Kakasy Judit

Pro Minoritate

2011. tél

Etnikai térformáló tendenciák – kisebbségi építészet

VÁNYOLÓS Endre: Modern *tér* történetek Kelet-Európából

PÉTER László: „Kié itt a tér?” A kolozsvári Fötér színeváltozásai egy diskurzuselemzés tükrében

GYÖRGY V. Imola: A tér szimbolikus birtoklása Marosvásárhelyen

VAJDA Barnabás: Az emlékezés helye: a Május 1. tér

SZAKÁLY Tamás: Kikötők

DEMETER Csanád: Urbanizációs kísérletek Székelyföld elmaradott régióiban

VIZI György: A Kárpát-medencei építőipari szakközépiskolák együttműködése az épített örökség megismertetésében

SEBESTYÉN József: Az épített örökség településléptékű dokumentálása a Kárpát-medence magyarlakta térségeiben (1996–2009)

Szemle

SEBESTYÉN József: Rendezetlen gondolatok „az eltűnt (eltűnedező) idő nyomában”
Fekete Zsolt: *Az idő fényképe / The Photograph of Time*, Méry Ratio Kiadó, Budapest, 2010, 240 oldal

ZÁKONYI Botond: A kis magyar világról
Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély, 1940–1944*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2011, 280 oldal

TÓFALVI Zselyke: A 20. század több szempontból
Gyáni Gábor – Pritz Pál – Romsics Ignác – Szarka László – Tomka Béla: *A mi 20. századunk*, Korunk – Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2011, 168 oldal

PÁL Zoltán: Fájdalmas közös történelem
Borsi-Kálmán Béla: *Megközelítések. Tanulmányok a magyar–román (román–magyar) kapcsolattörténeutről és identitásról*, Kisebbségkutatás könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest, 2011, 220 oldal

Abstract

Számunk szerzői

Szerkesztőség: 1055 Budapest, Falk Miksa u. 6., Tel.: +36-1-445 04 73, fax: +36-1-445 04 79
Internet cím: www.prominoritate.hu, E-mail: redactio@prominoritate.hu